

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör : M. FUAD KÖPRÜLÜ

TARİH KONGRESİ

FALİH RIFKI ATAY.

Geçen gün Dolmabahçe sarayında yeni tarih kongresi hazırlık - larını görmeğe gittim. Bu eylül ayında İstanbul'a dünyanın her tara - fından birçok sayılı âlimler gelecek ve yeni Türk tefekkür ve tetkiki ile, burada, yakından temasa girecektir. Atatürk'ün yüksek rehberliği ve teşviki altında çalışan cemiyet âzaları, yıllardanberi, umumî tarihte ilmi hakikatlerin zafer bulmasına ve onun şu veya bu millet, şu veya bu kıta, şu veya bu medeniyet lehine ve aleyhine birtakım butlanlar - dan tasfiye edilmesine çalışmaktadırlar. Umumî tarih, bilhassa, Şark dünyası ve en başta, türklük aleyhine asırlarca tahrif edilmiştir. Bir zamanlar din düşmanlığı, ve daha sonra, bu din düşmanlığına karışan emperyalist ihtiraslar, yalnız türklüğü, bütün hak ve şereflerinden tecrid etmeğe değil, onun derisine yeni bir boya vurmağa cesaret ede - cek kadar ileri gittiler. Renkli ve barbar Türk telâkkisi, Osmanlı gaf - leti içinde ve terceme yolu ile, Türk mekteplerine kadar girmiştir.

Yeraltı araştırmalarının ve yerüstü tetkiklerinin adım başına hay - kırarak tekzip ettiği bu haksızlığa isyan eden ilim ve tefekkür adam - ları gene Grbte zuhur etti. Hattâ bu isyan, Osmanlı türkçülüğü dev - rinde, onların iddiaları dilimize nakledilerek bizde de tesirini göster - miştir. Kaynaklar elimizde olmadığı için, tarih ile uğraşanlar sadece Osmanlıhanedanı'nın destanını yazmak üzere övündükleri için, bir Türk arkeolojisi olmadığı için, asıl hak sahibinin sesi duyulamazdı ve bu ses, reisimiz, Türk kafasını plâkalkıktan çıkarıp hür kılıncaya kadar, duyulmamıştır.

Türk topraklarından yabancı istilâsını söküp atmak için bazı ha - yır sahiblerinin kalemi değil, fakat bizzat Türk milletinin dehâ ve kahramanlığı işlemek lâzımgeldiği gibi, umumî tarihteki Türk şeref -

leri de aynı istilâdan, Türk dili ile konuşmayan, Türk kalbi ile duymayan, Türk kafası ile arayıp düşünmeyen bazı hayır ve hakikatçıların lütufları ile değil, metinleri tetkik eden, yerin altında ve üstünde kendini araştıran, put kırmasını bilen, beyin yıpratıcı yeni Türk münevverlerinin cihadı ile kurtulacaktı. Bir taraflı diktadan, karşılıklı münakaşa devrine giriyorduk. Garbteki sabit fikirleri yıkmak ne kolay, ne de çabuk olacaktı. Bütün hayat ve şöhretlerini herhangi bir nazariye üstüne kurmuş olanlara kendilerini inkâr ettirmek imkânsız değilse, pek güçtür.

Biz enstitünün, lâboratuvarın, kütüphanenin, bir kelime ile ilmin hürriyetini istiyoruz. Taassubun ayırdığı, kararttığı, körlettiği, akım kıldığı tarihi hakikatler âlemini, münhasıran, hür tefekkürün ve hür tetkikin hüküm ve nüfuzuna bırakılmasını istiyoruz.

Bu seferki tarih kongresi arkadaşlarımızın bütün sahalarda ne kadar geniş ve esaslı konuşmalar için hazır olduğunu gösterecektir. Kongrenin Muayede salonundaki sergi kısmı, umumî tarih içinde türk-lüğün yerini ve Türk âlemi içinde Kemalizm devrini tebarüz ettiriyor: Bu sergi, Türk Tarih Cemiyeti'nin, bütün iddialarında, vesikalara, metinlere, kazılara ne kadar ehemmiyet verdiğini, ve kendisini mad-desiz edebiyattan ne kadar uzak tutmak istediğini isbat eder. Kongre ve sergi, akıl ve insaf sahibi âlimlerin vasıtalığı ile her tarafda tanınacak, ve enternasyonal müesseselerin Türk münevverliği ile el ve iş birliğine doğru başlıca adımlardan birini teşkil edecektir. Atatürk'ün hemen hemen bütün dairelerini bu millî esere ayırıp verdiği Dolma-bahçe sarayında, onun davasını muvaffak kılmak için cesaret ve feragatle çalışan herkesi tebrik etmek ve kongre ile sergi üstünde bütün bütün milletin alâkasını uyanık ve hassas tutmak borcumuzdur.

ABDÜLHAK HÂMİD'İN TIYATRO ESERLERİ

NAHİD SIRRI

Edebî hayatı altmış yıla aşan büyük Hâmîd'in ilk eseri, (*Macerayı aşk*) adlı piyesdir; son matbu kitabı (*Hâkân*) ismini taşıyan tiyatrodur. Ölümüne kadar ikmâline çalıştığı haber verilen eserin de (*Vicdan sazı*) isimli bir diğer tiyatro olduğu ve Hâmîd'in bunda kendi oğlunu tahta çıkarmak için türlü kanlı hile tertib eden Hürrem sultanın yalanlarına kanup büyük şehzadesi Mustafa'ya kırdıktan sonra Kanunî Süleyman'ın nedametini türlü iztiraplarla kıvrancısını tasvir etmekte olduğu bildirildi. Bunları tesadüfler addetsek bile, külliyyatı âsarı meyânında piyesler öteki eserlerine aded itibarile de çok galiptir. Hâmîd'in piyeslerini, *Eşber*, *Tarık* ve bahusus *Finten*'in en muazzam şahikalarını teşkil ettikleri gibi silsilesi sayabiliriz. Ve bu dağların (*İçli kız*) veya (*Sabrü sebat*) gibi ancak bir tepe halinde kalmışlarında dahi, yazıldıkları zamanlardaki tiyatro müelliflerinin başlarını döndürebilecek irtifalar bulunduğu muhakkaktır. Bununla beraber, en büyük şair ve edibimizi hakikaten büyük bir tiyatro müellifi, sahnenin bütün kaide ve icablarına vakıf, seyirciyi heyecan ve alâka ile sararak sonuna kadar sürükleyip götürmeğe kâdir bir üstad saymağa imkân yoktur, Corneille ile Racine'in klâsik tiyatrolarile Sshakespeare'in romantizmini bilen Hâmîd, bu son asırdaki tiyatronun kaide ve icablarını bilmez. İki büyük garp lisanına vakıf bulunduğu ve pek uzun yıllar Avrupa'da kaldığı halde öğrenmemiş, tiyatro san'atındaki daha yeni denemelere, aramalara, inkişafılara hiç alâka göstermemiştir. Diyelim ki tiyatro entrikalarını ve sahne hilelerini öğrenip tatbika tenezzül etmemiş, yeni tiyatronun tekniğile gündelik hayatın âdi icablarına esir olmak istememiş, eşhası da yine gündelik hayatın şiir ve ihtişamdan mahrum dilile konuşmağa mahkûm bırakan bu yeni tiyatroyu hâkir ve hor saymıştır. Fakat, piyeslerinde, sahifelerden fırlayıp çıkarak asırların hayatına katılacak mahlukları ve çehreleri en küçük hatlarına varıncaya kadar tesbit ve tersim edilmiş eşhası da pek yoktur. Hattâ bu mertebe ve mazhariyete yaklaşmış diyebileceklerimiz de belki çok azdır. Hâmîd bir psikolog değildir, hemen sadece ölüm muammasile alâkadar olmuştur, insanlığın kendisine taalluk etmiyen büyük davaları ve meseleleri üstüne eğilerek kendinden tamamen müstakil mahlûkat yaratabilen bir mütefekkir de değildir. Kendisinden hayat isteyen mahlûkların sesini varlığında duymamış, onların, hür ve müstakil, kendinden ayrılıp hayata gidişlerine şahid olmamıştır.

Lâkin bütün bunlara rağmen, ve (*Makber*) müstesna, onun en büyük eserlerini piyesleri arasında aramak icab etmektedir. Ve bu piyeslerden *Finten*'i Tanzimattan bugüne kadarki Türk edebiyatının en büyük ve cidden layemut şaheseri saymak pek mümkündür. Abdülhak Hâmid'in tiyatrolarına bu değer ve payeyi veren şey onlardaki yüksek fikirler ve harikulâde sözler, üslup, edebî kıymettir. Temsil bakımından sade mağlup edilmez güçlükleri değil fakat seyirciyi sürükleyebilecek vakaları da ihtiva etmeyen ve vakaları inkişaf ederken tabii hayat seyirlerini hiç itibara almıyan bu piyeslerin pek çoğu, onları okumadan ölüp gitmiş insanın talisizliğine acındırarak kadar güzel şeylerdir; güzellikleri muhtevidir. Yarına gelince.. Yarın, lisanın takip ettiği istikametler, yetişen neslin artık belirmiş zevk ve meyilleri. Fakat biz, bugünün nesli, bu yarını düşünmiyelim ve yarınki neslin belirmiş zevk ve istikametlerini hesaba katıp melâle düşmiyerek, Hâmid'in büyük eserlerine karşı duyduğumuz derin meftunluğa ve hududsuz zevke gölgeler düşürmiyelim.. Bünyeal için belki de fazla genişlemiş bulunan bu mukaddemeden sonra ise tamamen mevzua giriyorum. Hayatı, üzerindeki nüfuzlar, yeni edebiyatımız üstündeki tesirleri, şairliği, felsefesi gibi muhtelif bakımlardan tetkik ve tahlili mümkün olan ve icabeden Abdülhak Hâmid'in biz bu etüdün hududları içinde sade tiyatrosunu ve tiyatro müellifliğini mevzuubahs edeceğiz. Tiyatro müellifi Hâmid'e tahsis ettiğimiz bu etüdü işe üç parçaya ayırmağı muvafık bulduk : 1 — Hâmid'in ilk tiyatroları. 2 — Hâmid'in tiyatrosunda İspanya ve İngiltere. 3 — Hâmid'in son tiyatroları..

İLK PİYESLER

Daha evvel Shakespeare'in *Romeo and Juliet*'inden mülhem hikâyeler yazıp yırtmış olduğunu söyleyen Abdülhak Hâmid'in ilk piyes ve eseri, (*Macerayı aşk*) adını taşıyan. Mensur, dört perdeden mürekkep, lâkin perdeler müteaddid (temaşa) ları muhtevidir. Orta Asyadan Keçmir taraflarına gelmiş ve Timürlenk evlâdından bir kabile reisinin, ahlâk itibarile kendisine çekememiş bulunan oğluna gayet güzel bir kız olan yeğenini vermek istemesi ve genç kızın başka bir delikanlıyı sevip onun tarafından sevilmesi vakasının esasını teşkil eden bu piyeste, birbirlerini seven veya sevmiyen müteaddid çiftler vardır, ve müellifin de bir anketde demiş olduğu gibi, eser (*Macerayı aşk*) değil (*Macerayı uşak*) adını taşımağa lâyıktır. Vakalar o kadar girift yapılmış ve aşkların mazileri de aşkları da o derece doluşturılıp karıştırılmıştır ki, en dikkatli bir okuyuştan sonra da bir müddet geçince mevzuu hatırlayıp kunsuz anlatmak adetâ imkânsız, sevgililer arasındaki zulüm ve fedakârlık yarışlarında kimin neyi irtikâp edip neyi kime feda ettiğini fark etmek dahi çok çetindir. Ve kabile reisi Âdil Behram'ın göçebe hayatın-

da pek hükümdarane bir mahiyet ve manzara bulunmamakla beraber, kendisinin oğluyla yeğeninden başlıyarak piyesteki bütün âşık ve maşukalar nedimlere ve cariyelere kadar şehzade ve sultanlardır. Fakat içlerinden bir kısmı başka diyarlardan iltica ettikleri cihetle asıl hüviyetlerini birer müddet gizliyeceklerdir. Lisanda Namık Kemal'in tesiri azım, lâkin yirmi yaşındaki müellif onun kudretinden tabii mahrum bulundu. Şu için çocukça tasannular ve soğuk ifratlar mebzuldür. bu sût emiş tesadüfün bir kerre vaki olmuş bir tecellisinden ibaret bulunsa bile sût kardeşler arasında izdivaca islâm dininin müsaade etmemesine, Hâmid bu eserinde muarız görünür, eserdeki yegâne fikir unsuru da işte bu muarız görünüşdür.

(*Macerayı aşk*) Hâmid'in hiç temsil edilmemiş ve temsil edilse bile rağbet görmeyeceği muhakkak bir tiyatrosudur. ve okunması oldukça zahmetli, hattâ yer yer, inada mütevakıf bulunmaktadır. Fakat müellifin bunu çocuk denecek bir yaşta yazdığını ve onun kadar genç olmayan bazı başka kalemlerin o sıralarda vücude getirdikleri bir takım piyesleri bugün okumak cidden imkânsız bulunduğunu da düşünmek icab eder. Her halde, Abdülhak Hâmid, birbirlerini seven ve sevmiyen çiftlerin sayısını bu derecede çoğaltmamış ve biraz çocukça bir hevesle vakaları da bu derece girift bir hale sokmamış bulunsaydı, (*Macerayı aşk*) yine şayanı dikkat bir eser olmaz, fakat nisbeten daha muvaffak bir eser olurdu.

Hâmid'in ikinci eseri ve tiyatrosu olan (*Sabrü sebat*) a gelince, bu beş perdelik ve ilk eser gibi mensurdur. Bunu (*Macerayı aşk*) derece ve derekesinde bir mahsulü kalem saymakla gerek müellif gerek bir çok edebiyatçılarımızı itikadımca hata etmişlerdir. İlk defa uzun yıllar önce okumuş bulunduğum bu piyesi, yazımı hazırlarken bir daha okuyunca eski alâkâmın yeniden ve aynı kuvvetle canlandığını gördüm. Birinci perdede Rumeli paşasının konağındaki kadınların falcı karısının etrafına toplanışları sahnesi ve ikinci perdede Rumeli'nin bir köyündeki kahve tasviri, Abdülhak Hâmid'in adeta bir daha nümunesini vermediği realist tasvirlerdir. Eserde lisan da tabii, nisbeten sade ve Namık Kemal'e benzemek arzularından varestedir. Bin kerre tekrar edildiği gibi, Molière nâkili Ahmed Vefik paşanın tavsiyesile her tarafına serpiştirilmiş darbu meseller paşaya biraz fazla gelmiş olsa bile, piyes eşhasının ağızlarından zoraki çıkmış hissini duyurmamaktadır. Esere ismini veren Sabrû Sebat ise Rumeli paşasının yeğeni Mehmed bey ile İstanbul'un binbir konağından birinde cariye olan Raksâver'in birbirlerine karşı duydukları aşkı sebatları ve birbirlerine kavuşuncaya kadar feleğin her zulüm ve kahrına sabır edişleridir. Rumeli paşası kız Zehra'yı Mehmed beye vermek istemiş, delikanlı kabul etmeyince amca ve babası tarafından reddedilerek Rumeli'de diyar diyar dolaşırken bir der-

viş tarafından evlâdlığa alınmış, bu manevî babasının vefatiyle kendine mirâs kalan bir Rumeli şimendüferi tahviline ikramiye isabetiyle de akıllar almıyacak ve hesaba uymıyacak bir derecede zengin olup Kont dö Binam namı altında Paris'te yerleşmiştir. İşte birinci perdede paşa konağında ikinci perde bir köy kahvesinde geçtikten sonra üçüncü perdede bu Kont dö Binam'ın pek muhteşem konağındaki bir müsamerei leyliyede hazır oluruz ki, ilk piyesinde tâbir caizse seri halinde şehzade ve sultan halk eden genç müellif burada da hesabsız prenslerin, lord ve leydilerin hâliki olmakla mesud görünür. Bu perdede Zehra hanıma sonradan verilen Müyesser beyi dahi tanıyarak maceralarını takip edersek de, piyesin asıl bünyesile bunun bir münasebeti yoktur. Dördüncü perdede ise İstanbul'a gelir ve Mehmed beyin babası Münim efendinin konağına delikanlıdan evvel girmiş bulunuruz. Münim efendi ölüm halindedir, istifraş etmek üzere bir müddet önce satın aldığı cariyein çocuğ doğururken ölmek korkusile kendisini teslim etmemekte inâdından duyduğu yeis ve ıztırabı mezara götürecektir. Ve başka bir isim taşımakla beraber, tabiidir ki bu cariye Raksaver'in ta kendisidir. Mehmed bey babasının son anlarına yetişir ve daha sıpsıcak cesedinin önünde, kollarını sevgilisine açar. Genç adamın bu haylı korkunç tetalükü esnasında kalbine babasile sevgilisi arasında belki geçmiş şeylere dair hiçbir şüphe, hiçbir ıztırab gelmez. Gelmez, çünkü Hâmid psikolog değildir, aşkın belki her şeyden ziyade kıskanmak olduğuna vakıf değildir. Fakat her noksanına rağmen (*Sabrü sebat*) temsile lâayık bir eser, müellifin sahneye belki en uygun eseridir. Birinci ve ikinci perdelerin realizmi de, piyesin asıl bünye ve hududları içinde bir yama şekline de kalsa bile üçüncü perdede seyircileri sürükleyebilecek mahiyettedir ve dördüncü perdedeki mantıksızlıklar da bu alâkayı söndürmeyecektir. *Sabrü sebat*'ın bu kıış mevsimi İstanbul Şehir Tiyatrosunda temsili, büyük ölünün hatırasına karşı, sanırım ki güzel ve yerinde bir kaırşınalık olur.

Abdülhak Hâmid'in bu iki esere faik addettiğı (*İçli kız*) a gelince, yine mensur olan bu eseri ben kendi hesabıma (*Sabrü sebat*) a tercih etmeğe, hattâ müsavi saymağa razı değilim. Eşhasın hüviyetleri belki daha aşikâr ve sarıh hatlarla çizilmiş ve vaka daha mazbut hududa sığdırılmış bulunmakla beraber, bunda sürükleyici bir cazibe mevcut değildir. Hâmid'in (*Zavallı çocuk*) piyesine bir nazire yazmak istemiş olduğu belli, üslubu da Namık Kemal'in hüküm ve nüfuzuna fazla tabidir. Piyesin kahramanı olup hattâ adını veren genç kız ise fazla hassas oluşundan dolayı vereme tutulacağı bize ilk andan telkin edilerek sonra ölüm döşeklerine serdirilen, Azrailin pençesinden kurtarılmca da sevgili kocası yarı deli bir halde bırakılan ve asıl ismi Sabiha olan bir tazedir ki, müellifin zeki, malûmatlı, faziletli, fedakâr, velhasıl bir me-

lek olduğunu temin etmesine rağmen ahu vahına ve sözlerinin tufanı-
na tahammül cidden kabil olmayan bir mahlûktur. Otuz kırk sene evvel
büyük bir şöhret sahibi bulunan romancı Vechî'nin bazı faziletli genç
kadınlarına şaşılacak derecede müşabihdir. Hakikatte eserin en canlı ve
kuvvetli çehresi Sabiha'nın yani *İçli kız*'ın üvey annesi olan Raife'dir.
Yaşlı kocasını asla sevmiyen bu kadın Sabiha ile sevişen güzel genci el-
de etmeğe bir müddet çalışacak, kız teverrüm ettikten sonra bir rum
doktorla anlaşarak onu yanlış ilâçlar sayesinde öldürüp kocasının tek
mirasçısı olmak istiyecek, nihayet kendisine sadık kalmadığı bir dostu
tarafından katledilecektir. Kahramanının ahu vahlarına biraz itidâl
verebilmek şartile bu piyese te temsile mütehammildir ve zannederim ki
henüz hiç temsil de edilmemiştir.

Artık dördüncü piyese geliyoruz ki, bu (*Duhteri Hindu*) dur, ve
Abdülhak Hâmid'in büyük şöhretini temin eden eserlerin ilki budur.
(*Duhteri Hindu*) yu aynı zamanda müstemlikecilik aleyhinde, beyaz
derili insanların derileri başka renkte insanları istismarlarına ve onla-
ra zulüm etmelerine karşı edebiyatımızın bir sada ve bir nümeyişi, ilk
sada ve ilk nümeyişi saymak lâzımdır. Gerçi Hâmid bu sadayı yükseltip
nümeyişi yaparken hakikatte Hindlileri ve onlar gibi mazlum olan bütün
başka m'letleri istihdaf etmediğini, fakat bizim kendi ıztirablarımıza,
saltanat rejimine isyan etmiş olduğunu bilâhare söylemiştir. Lâkin haki-
katta vakaların mahiyet ve seyri öyle muayyendir ve nefretler ve isyan-
lar o kadar bu vakalara yakışmaktadır ki, eserdeki yıldırımların o zaman-
ki saraya ve idareye fırlatıldıklarına hükmetmek cidden güçtür. Bilâhare
Hâmid'in başka devirlerin ve şahsiyetlerin nikabını takarak sultan Ha-
mid'e hitab ve lânet ettiği muhakkak bulunmakla beraber, bu eserde,
sadece, henüz de ziyaret etmemiş ve hakkında belki de az şey öğrenmiş
olduğu Hindistan'daki İngiliz idaresinin çok şiddetli bir münekkiddir.
Fakat bu eserde inilti ve feryadlarını mütemadiyen duyduğu ve du-
yurduğu Hindli milyonların ıztirablarını, Londra'da geçirdiği uzun ve
mesud yıllar esnasında da şairin hatırladığına dair fazla vesikaya malik
bulunmadığımızı söylemek, bu etüdün dar hududlarını bilmem ki aşmaz
mı ? Biz, bu ititradi açmadan kapayıp yine piyese dönelim.

Beş fasıl ve sekiz temaşayı muhtevi bulunan eser mensur olmakla
beraber birçok manzumeleri de ihtiva etmektedir. Vaka, tamamiyle Hin-
distan'da ve Hindistan'ın her halde biraz ücra bir tarafında geçer. Mün-
hasıran Tomson ismini taşıyan genç ve güzel bir İngiliz zabiti, Surrucuyi
adlı bir Hindli kızla, Duhteri Hindu ile bir müddet seviştikten sonra
âmiri bulunan Sir Bortel'in karısı Elizabet ile münasebatı âşıkane tesis
eder. Kimsesiz bir kız olan zavallı Surrucuyi şimdi gayetle betbahttır.
İngilizlerden intikam almak isteyen Torromtor isimli bir ihtiyar kendi-
sini himaye etmek maksadile, sırf bu maksadla, trpkı Çalı kuşunda Feri.

deyi kendine nikâh eden ihtiyar doktor gibi alır. Kıtılık. Ahali vergi verememekte, ahali vekili bulunan ihtiyarlar gayetle müstebid olan vali Bortel tarafından tazyik edilmektedir. Bu ihtiyarlardan biri, karısının kendisini Toson'la aldattığını valiye hıyırır. Elizabet müthiş bir korku geçirmek bahasına tehlikeyi atlatır ama, yerliler kocasını zehirlemeğe mecbur ederek sonra kendisini Tomson'la evlendirir ve bu toy zabit Bortel'in yerine geçirirler. Torromtor bu sırada vefat ettiği, Hindistan'ın ananelerince ise kadın ölen kocasına beraber yakıldığı için, Tomson Suruyuci'nin de ihtiyarla beraber ateşe atılmasına müsaade eyliyerek gûya ananelere riayet etmek, hakikatte de sevdasından bıktığı bu kızdan kurtulmak ister. Nihayet ahali ikinci zevce olarak da Hindli kızı almağa onu mecbur eder ve halka karşı gayet adaletle hareket etmesini katiyetle ihtar ederler. Son perde halkın umumî bir sevinci içinde ve « Tomson Elizabet'le Surrucuyi arasında sükûtü edibane ile oturmakta olduğu halde » iner. Fakat Hindli kızın ilk önce çok yürekten bir âşakı şeklinde tasvir edilen Tomson sonra o kadar hain, gaddar ve mürayi olarak gösterilince kendisinin âdil bir millet reisi şeklinde intihabına sebep nedir ? İstiklâlî lâyük iseler Hindlileri bu kadar isabetsiz bir intihaba sevk etmek nedendir ? Sonra bir Sir Bortel'in katlile herşey bitmiş ve bütün Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetine sanki nihayet mi gelmiştir ki, Tomson, ferih ve fahur valiliğe geçmek cesaretini bulur ? Ve nihayet İngiltere namına hükmedecek olan zabıt veya valinin iki karısı olması hiç kabil midir ve biri yerliden olmak üzere iki zevcesi bulunmasına imkân var mıdır ? Vali umumilik ve Londra bunlara hiç razı olur mu ? İngiltere'nin hâkimiyeti altındaki Hindistan'ı, İngiltere'yi de Hindistan'ı da görmeden tasvir etmek isteyen Hâmid'in tasvir ettiği bu ülkenin garabet ve isabetsizliklerle dolu olduğu muhakkak ve kudret ve kuvvetin kendisini daimî bir sarhoşluk içinde yaşattığı vali Bortel ile ihtiyar Torromtor'den ve bir derece Hindli kızdan başka öteki çehrelerin silik ve hareketlerinin mantıktan mahrum olduğu da gerçektir. Fakat eseri okurken insana kudretle tesir eden lâtif, rakik ve ya pürihtiras parçalar çok, lisan yer yer muhteşem, çok yüksek, güzel ve düşündürücü fikirler ile mebzuldür. Bu sebeplerle de Duhteri Hindu'yu temaşa edebiyatımızın hâlâ en güzel eserlerinden biri sayarız.

Bundan sonra yazılmış olan *Sardanapal* ise Abdülhak Hâmid'in ilk manzum tiyatrosu olup Sultan Aziz devrinin en son yıllarında vücade getirilmişken intişarı ancak Sultan Reşad zamanına tesadüf etmiştir. Hâmid'in bu eserinde tasvir ettiği hem vehham, hem zalim Asûr hükümdarile ikinci Abdülhamid arasındaki benzeyişler veya aharcı benzetiş ihtimalleri, eserin neşrine sansörün mümaniatini mucip olmuş. Bu piyesin yazıldığını öğrenen Namık Kemal'in ise *Byron*'un da aynı mevzulu bir eseri olduğunu bildirdiği, neşredilmiş mektuplardan malûmdur. Fakat Hâmid'in haklı cevabı veçhile, bu iki Sardanapal birbirlerinden tamamen farklı şahsiyetlerdir.

Byron'un hükümdarı zevkperver, kan dökmekten muhteriz ve safa ve sefa-hete hasredilecek zamanı zulüm ve şiddete tahsisten müctenip bir filosof iken Hâmid'in padişahı simsiyah bir müstebit ve kıpkızıl bir zalimdir. Ancak ölüm karşısındaki gurur ve heybeti şahanedir. Bir de, bütün riyakâr ve müdahin nazarları arasında bir tanesinin kendisine hakikati söylemeğe cüret etmesi üzerine onu hançerledikten sonra doğru sözlülüğünü takdirle irtındaki harmaniyeyi kendisine kefen yapışı güzeldir. Kızı Yudes'e gelince, Hâm'd'i bilâhara fazla taklidi ile ittiham edecekleri Corneille'in mahlûku olduğunu sandırarak kadar mağrur ve ulvî görüldüğü demler vardır. Babasının zulümünden ve birgün kendisine karşı izhar eylemiş olduğu çirkin arzudan dolayı ondan müteneffir bulunduğu halde, şiddetli sevdiği akın ona karşı kıyam edince bu delikanlıdan nefret eder. Mağlûb olan babasının kendisile beraber enkaz altına gömmek istediği sarayından Akın tarafından kurtarılmış olduğu halde bile maşukunu affetmez. Fakat bundan sonra ihtilâlin reisine ilticası nedendir ve bu adam da onu şiddetli bir hırs ile severken şimdi niçin kabul etmez ve sonra neden intihar eder? Gerçi Sardanapal'ı takiben kızının, Akın'ın ve isyan reisinin intiharları makul olabilirdi: Fakat bu sonuncuya Yudes dehalet etmeseydi! Bu dehaletle karşılaştığı garip reddi hiç değilse makul göstermek için birşey yapılamamış, piyes fena bitirilmiştir.

Milâddan on asır önce yaşamış olan Sardanapal'ı, eski tarihin muzlimliklerinden de cesaret alarak dilediği tarzda tahayyül ve tasavvur eden Hâmid, bu eserinde en ağır, arap ve acem kelimelerle en yüklü üslûbunu göstermiştir. Yine yer yer ihtiva ettiği güzel ve yüksek sözlere rağmen bu eser onun şaheserlerinden biri değildir ve kırk yıla karib bir müddet bir çekmece de mahbus bulunmasının müellifinin şan ve şöhreti için bir zarar teşkil ettiği söylenemez.

Bundan bir müddet sonra yazılmış olan Liberte de İkinci Abdülhamid'in uzun saltanat devrini bir çekmece de geçirerek Meşrutiyetten sonra bir mecmuada tefrika edilmiş, kitap halinde ise çıkmamıştır. Bu eser edebiyatımızda hâlâ yeni kalan bir tarzda yazılmış, yani hakiki şahıslardan ve hakiki bir vakadan mahrum bulunup her fikir kukla halinde kalan bir isim - insan tarafından temsil edilmekte bulunan bir dâva piyesidir. Eser Sultan Hamid'in kanunu esasiyi ilândan az sonra bu kanunu esasiyi ilân ettirmekte en büyük rolü oynayan Mithat Paşayı Avrupa'ya teb'it edivermesi üzerine yazılmış ve hürriyet ve istibdat ile alâkadar bütün fikir ve ihtirasları temsile bir hayli kukla şahıs memur edilmiştir. Ve başta hürriyet yani Liberte olmak üzere bunlar temsil ettikleri fikir ve mefhumların frenççelerini taşırlar. Despot Abdülhamid, Liberal başvekil Mithat Paşa, Liberte ise sarayda mahbus bir kız olup millete yani Nasyona ışık ve saraydan ona kaçma çarelerini gece gündüz düşünmekle meşguldür. Neti-

cede Despot herşeye hâkim kalır ama sürgüne giden Liberalin nutkundan da anlarız ki zaferi muvakkat ve birgün Nasyon'un her hakkını kazanacağı muhakkaktır.

Liberte'de de güzel sözler vardır ve bunlar arasında hürriyet ve vatan aşkile yetiştirilecek nesillere düstur ve şair olmağa lâyık fikirler ve cümleler mevcuttur. Fakat bu münhasıran kukla halinde kalan, cansız ve hakiki bir şahsiyetten tamamen mahrum, ancak mücerret birer fikri temsil eden frenkçe isimler arasındaki -belki büyük ve fedakârlıklara müheyya bir ateşten de mahrum olarak- yapılan münakaşaları dinlerken insan hakiki bir heyecan duymamakta, ne bir isyan, ne bir sevinç hissetmemektedir.

Hâmid'in Paris'de sefaret kâtibi iken yazarak Paris'de bastırılmış olduğu *Nesteren'e* gelince; hece veznile vücuda getirilmiş ve Corneille'in meşhur *Le Cide*'den mülhem olmuştur. Birbirlerine âşık iki gencin babaları arasındaki kinin bu iki genç arasında açtığı -ölümle dolacak- uçurumları tasvir eder. Bu iki genç de Kâbil hükümdarı Gazanfer'in kızı *Nesteren*'le biraderi *Behram*'ın oğlu *Hüsrev*'dir. *Gazanfer* zulümlerile halkın menfurunu, *Behram* ise faziletleri sayesinde mahbubudur. Vak'alar daha saray odalarında ve şahısların tiradları biribirini velyetmek suretile geçtiğinden, biz ne nefretin ve ne muhabbetin müsbet bir delil ve tezahürlerini görmezsek de, sözlerin hükmüne inanarak keyfiyeti kabul etmek mecburiyetindeyiz. *Gazanfer* *Behram*'ı mülkünden uzaklaştırmak ister ve kendisine bir tokat atar. Müstebit hükümdardan hiç de daha faziletli görünmiyen kardeşi ağabeyinden intikam almağa oğlu *Hüsrev*'i memur edince o da bu vazifeyi kabul ederek amcasının yatak odasına bir gece girer ve kendisine gizlice âşık olan karısı *Nesteren*'in koynundan çıkararak onu vurur. Bundan sonra bir zaman *Nesteren* sevgilisinin babasının katili olduğunu bilmiyecek, öğrendikten sonra da aşkını yenerek babasının intikamını sevgilisinden alabilmek için çırpınıp yanacak, aralarında izdivaç kararlaşınca da zıfif gecesi zehir içerek ölümü tercih edecek, o zaman *Hüsrev* de kendini vurarak artık kinlerini unutan mahbubesinin kollarında ve onunla beraber can verecektir.

Çok güzel sözlerle ve eski edebî sanatların muvaffak misallerile dolu olan *Nesteren*, *Le Cide*'den birçok itibarla ayrıldığı için *Hâmid*'i *Corneille*'in sadece mukallidi saymak elbette haksızlık olur. Fakat bu piyeste de eşhasın hareketlerinde türlü tezaad ve mantıksızlık görülmekte, müellif sadece *Gazanfer*'e düşman olmamızı istemekle beraber kendilerini sevmemizi teklif ve iltizam ettiği kimselerden de ağır suçlar sadır olmakta, ve pek uzun konuşan şahısların tomtıraklı sözleri, duydukları derin ıztırapların samimiyeet ve hakikatine bizi inandırmıyarak edebî hünerler göstermek dileyen müellifin elinde birer âletten ibaret buldukları şüphesini vermekte-

dir. Meselâ, Hüsrev'e aşkı hasebile Gazanfer'i kendisinin katletmiş olduğunu bir zaman iddia eden zevcesi Nesrin'e karşı üveyi kızı Nesteren'in uzun lânetlerinin, kızın yanık gönlünden değil Hâmid'in hünerler göstermek istiyen kaleminden döküldüğü pek zahirdir. İlâve edelim ki, Gazanfer hatırası uğrunda kızını ölüme sevkedebilecek kadar iyi bir baba ise fevkalâde fena bir hükümdar olduğunu izah ve delilsiz kabul etmek güç. hele kardeşini öldürülen Hüsrev de af ve merhametimizi ancak ölümle kazanmaktadır. Ve cür'et eden Behram nefrete lâyıktır, yatak odasına baskın yaparak amcasını öldüren Hüsrev'de af ve merhametimizi ancak ölümle kazanmaktadır. Ve eşhasın hüviyyet ve hareketlerindeki bu teşevvüşlerin iyi ile fenanın daimî giriftliklerinden değil lâkin, sadece, artık yaşı otuza yaklaşan müellifin henüz eşhasının mahiyetlerini lâyıkile görüp göstermeğe kudreti bulunmamasından mütevellit bulunduğu bellidir. Yani (*Nesteren*) de Hâmid'in büyük tiyatrolarından biri değildir. Ve Hâmid'in (*Duhteri Hindu*) ile vardığı mertebeyi birden aşması için *Tarık*'la *Eşber*'i beklemek mecburiyeti vardır.

Manzum ve mensûr bir facia olarak takdim edilen *Zeyneb*, Hâmid'in Nesteren'den çok önce yazmış olduğu bir eserse de 1908 inkılabından sonra ve müellifin ifadesine nazaran pek çok tadiller görerek intişar etmiştir. İlk kısmı tamamen manzum, sonları tamamile mensûr, nesir kısmı manzum kısmından güzeldir. Eserin kahramanı olan Zeyneb, Âlâ isimli bir Hind hükümdarının evlâtlığı olup fakat vakanın inkişafına kadar kendisini onun kızı sanır. Ölen sevgili karısının hayaleti daima kendisine görüldüğü için delilligine hükmedilen Abbas adlı bir başka Prens, Zeyneb'in güzelliği dillerde destan olduğu için bir derviş kılığına girerek onu görür ve kıza kendini o derviş kılığıla de sevdirmeye muvaffak olduğu için resmen izdivacına talip olunca dervişle padişahın aynı adam olduğunu bilmiyen Zeyneb talebi reddeder. Bu keyfiyet ise Hind Padişahının gazabını mucib olur. İşte bu gazabla Zeyneb'in Abbas'la izdivacına kadarki zaman arasında hari-kulâde vakalar geçecek ve bu vakalar arasında kendisine (*Maziye*) ve (*Atiye*) adlı iki melekle daima refakat eden Zeyneb, bize, tabiatın kanunlarile ve imkânlarile alâkası olmıyan bir efsanevî şahsiyet ve kudret şeklinde görünecektir. Fakat, piyes, vakalarının seyr ve inkişafında bil-hassa hayâl cevânlarına sine açıp karşımıza bir feeri şekilde çıktığı için, (*Zeyneb*) i mantık ve muhakeme kaydlarına tâbi tutmıyarak okumalıyız. Herhalde, müstakil bir türk operası vücut bulduğu zaman, Hâmid'in piyesleri arasında türk bestekârlarının mevzuundan ilham alıp operasını vücuda getirmek istiyecekleri ilk piyes bu Zeyneb olacaktır. Ve sonunda, tabiatın bütün kanunlarına hükmederek maiyetinde meleklerle mesafelere ve zaruretlere hükmeden Zeyneb'in aşkını unutamadığı Abbas'la seviş -

bilmek, nefsini ona verebilmek için eşsiz kudretlerinden vazgeçerek âciz bir insan olmağa rıza gösterişi, hakikaten güzeldir.

Ve nihayet *Eşber*. Bu piyes Hâmid'in bir şaheseridir. Mevzuunu yine Corneille'in bir meşhur halesi, Horace hatıra getirmiş olmakla beraber, Hâmid bu eserinde Corneille'den, evet dünyanın en büyük edebiyatlarından biri olan Fransız edebiyatının büyük çehresi Corneille'den, daha kudretli ve daha yüksektir. Horace'da, düşmana âşk olup onun felâketine ağlayan kızkardeşini katleden adam bize nefret verebilir. Fakat hemşiresini öldüren *Eşber*'e karşı ancak korku, merhamet ve hürmet duyabiliriz. Sade bu nokta, fakat esas nokta itibarile değil, lâkin bütün vakaları, vakalarının sevk ve idaresi itibarile de *Eşber* Horace'a faiktir. Bir (Sabrî Sebat) tan başlayarak bu yükseliş ne büyük bir muvaffakiyet ve talihtir !

Eşber'in mevzuu malûmdur. İskender Anadolu ve İran'ı geçerek Hindistan önlere dayanmış ve İran Şahının kızı Rükzan ile nişanlı olduğu halde Keşmir ülkesi padişahı *Eşber*'in hemşiresi Sumru ile sevişmiştir. Fakat bu âşk hasebile Sumru'nun ricasını kabul etmeyecek, Keşmir'i zabt ve ilhaktan çekinmeyecektir. O zaman Sumru biraderini harp olmadan mülkü teslim etmeğe iknaa çalışır. O emindir ki, İskender'in korkunç kudreti karşısında mukavemet beyhudedir, her mukavemet yenilecek, sade memleket harap olacaktır. Ve teslim kardeşini iknaa çalışırken o kadar ileri gider ve İskender'e aşkını öyle istihfaf ve tahkirlerle ilân eder ki, vatan sevgisi ve vevki küçük olsun bu vatanda müstakil olmak gururu, *Eşber*'i hemşiresini hançerlemeğe mecbur bırakır. *Eşber* Sumru'yu kalenin burcuna asar ve gösterdiği fevkalâde kahramanlığa rağmen ordusu mağlûp, kendisi esir olur. İskender kılıcını hürmetle kendisine iade edince de mağlûp ve esir olarak yaşamağa tenezzül etmeyip nefsini telef eder. Ve o zaman, sevgilisi kardeşi tarafından asılmış, nişanlısı kendi atının ayakları altında can vermiş, mağlûp ettiği kahraman kendi elile canına kıymışken; ve surlarını yıkıp aşarak ortasına kadar geldiği beldenin her tarafından yangınlar yükselerek ah ve feryadlar duyulurken; galip İskender bu kıyamet manzarasını göstererek, eski hocasına "bu nedir ?," diye sorar ve o meşhur ve ebediyen meşhur olmağa lâyık cevabı, « zafer veya hiç ! » cevabını alır.

Vatan müdafaasının ülviyyet ve azametile beraber cenk ve cidalin ve istilânın hakikatte ne zavallı ve ne meşum şan ve şerefler olduğunu, bu piyes kudret ve azametle anlatır. *Eşber* insan hafızasını tezyin eden hayalî mahlûklar arasında en muazzamlarından biridir, bütün piyeste en yüksek ve muazzam dağlarda cesen kudretli ve haşmetli rüzgârların havası esmektedir, ve *Eşber*'in hakikaten de o eda ve lisan ile konuşmağa lâyık, öyle yüksek hisler ve ihtiraslar taşıyan mahlûkatı, dehânın lisanile konuşmaktadırlar.

Hâmid'in Tiyatrosunda İspanya ve İngiltere

Bizzat Hâmid'ce eserlerinin en kuvvetlisi addolunan Finten, tamamen İngiltere'de geçmese bile vakasına İngilizlerin ve bilhassa hakikatin de hayalin de hudutlarının aşacak kadar harikulâde bir mahlûk olan ve esere ismini veren bir İngiliz kadınının, Finten'in hâkim buldukları hakiki bir şaheserdir. Fakat Finten'i yazmadan evvel Hâmid Arabların İspanya'da asırlarca sürmüş olan hâkimiyetlerini terennüm etmiş, asırlarca süren ve hakikaten parlak devirleri ihtiva eden bu hâkimiyetle muhayyelesi uzun zaman meşgul olmuştur. Hâmid'in İspanya'daki arab hâkimiyeti hakkındaki bilgilerinin derin ve sabırlı araştırmalar mahsulü bulunmayarak bu husustaki malûmatının hem en yegâne menbâsını Ziya Paşa'nın (Endülüs Tarihi) teşkil etmekte olduğu pekâlâ söylenebilir. İspanya'nın mazisini teşrih ve tasvir eden eserlerini İspanya'yı görmeden yazmış, ve çok sonra Madrid'e ilçi tayin edildiği halde izamından siyasi bir nezaket gösterile - rek vaz geçildiği için, İspanya'ya zaten sonra da ayak atmamıştır. Mekke ile Medine'den fıskırıp bütûn şimali Afrika'yı zabt ile İspanya'ya kadar taşın arablar hakkındaki malûmatı da hepimizinkinden fazladır denemez. Bununla beraber, yüksek sanatkâr görmediği ve hattâ bilmediği şeyleri de hayal ve hissinin mücizelerile sezebildiği ve tanıyabildiği için, Hâmid Arabları İspanya'ya kadar taşıran ve orada onlara tam yedi asır hüküm sürdüren kudreti hakikaten görmüş, anlamış ve göstermiştir.

Hâmid'in arab İspanyasına tahsis ettiği eserleri üç vâzıf ve nevi altında toplamak imkânı vardır : 1) İspanya'nın Arablar tarafından zaptı devrinden mülhem piyeslerdir ki, o muazzam Tarık'la İbnimusa'dır. 2) Arabların hâkimiyetleri altındaki İspanya'yı tasvir eden eseri ki o lâtif Tezer'dir. 3) Ve nihayet Arabları İspanyolların vatanlarından sürüp çıkarışlarına tesadüf eden iki eserdir ki Nazife ve Abdullah-ül-sagır isimlerini taşırlar.

AHLAK VE RUHİYAT

Prof. F. RAUH

Ahlâk tecrübesinin ilk şartı şuur ile karşı karşıya bulunmak, bunun için de şuurı dolduran nazariyelerden kafayı boşaltmaktır. İşte ahlâki hayatı kurtarmak ile başlamalıdır. Ancak pek umumî bir sistemin mantığı bir neticesi gibi kabul edilmiş olan inanma, sırf bu yüzden, şüphelidir. Kanaatlerinin yalnızca dinî bir imana, Allah ve kâinat hakkında metafizik bir telâkkiye dayanmasından şüphelendiğimiz her mütefekkir, ahlâka güzel bulduğumuz şeyi bir doğruluk, kabli bir şart koşan, hülâsa yaptıkları talilin faziletlerine inanan bütün talilciler, şahit veya velâyet sıfatıyla bir kenara bırakılmalıdırlar. Zira bu gibiler, Spinoza'nın bir tabiriyle, asıl şeyi iyi tanımak bahtiyarlığından mahrumdurlar. Bu şekilde anlaşılması, hattâ hayatca tahkik edilmiş bir talil, bir taklittir. Zira başkasının imanı üzerinde düşünmek bir taklitten başka bir şey değildir.

Böyle olmakla beraber, hiçbir şey'i değer taşımalarına rağmen, nazariyelerin manasını ve ruhiyatca ehemmiyetini tanımamak imkânsızdır. Dinî itikatlar, bugün bile bir çoklarının iştirak ettiği bazı ahlâki inanmalar için vasıta olmuştur. Bir Fihte'nin ahlâki kanaatlerini, şüphesiz, kendisine göre isbât edilmiş metafizik fikirlerle kuvvetlendirilmişti. Uzviyetlere yapılan bir benzetmenin, lisan hakkındaki fikrimizin kuvvetini arttırdığını inkâr edebilir miyiz ? Bugün beşerî büyük düşünceler; metafizik bir kanaat sayesinde meydana çıkmışlardır. Nazariyelerin dünkü hattâ bugünkü tesirleri inkâr edilemez. Kat'i surette ortadan atılmaları ne keşf ne de arzu edilebilir. Muhtelif yakın çeşitleri arasındaki benzemeler, muhtelif hayat tipleri, felsefî düşünce kahramanları tarafından uyandırılan mülâhazalar, bugün de düşünüş ve yaşayışımızda telkinler yapabilirler. İbdâa giden yolların hiç birini kapamamalı, yalnız karşısında bulunacak telkinleri hayatın tecrübesine arz etmeli, onları, ilmi nazariyelerini inanmadan, kullanmadan âlimin yaptığı gibi, bir defa denedikten sonra terketmelidir.

Bu şekilde nazariyeleri, doğru bir itikadın hizmetinde vasıta olarak kullanmak mümkündür. Tarihe, hayatiyata dayanan bir muhalife karşı, bu nazariyeleri işimize gelen şekilde kullanmak, meselâ aristokrat bir faydacıya, başka delile baş vurmadan, demokrastik el ile tutulur ve gözle görünür menfaatlerini, keza, zamanımızda sayıları hayli çoğalan aristok-

rat bir hayatçıya, tabiatın, gittikçe cümhuriyetçi olan uzviyetler vasıtasıyla, kendiliğinden hürriyeti hazırladığını göstermek caizdir. İdaresi kolay ve çocukça olan bu iş faydasız değildir. İki taraflı bir silâhın, işimize uygun tarafını kullanmak meşrudur. Nazariyeler böylece bir tedrisat, bir propaganda vasıtası olabilirler. Bunun için ilkin yenmek istediklerimizden görüş tarzını kabul etmeliyiz, yalnız şu şartla ki sonradan asıliyaçağımız fikrin bütünlüğü için, bu biranlık kabul, mahzur teşkil etmesin. Hakiki inanmaya götüren yolu, muhalifler asıl kendi telâkkilerinde aramak meşrudur. Bir fikri, denildiği gibi, son haddine kadar yürütmek, meselâ siyasi demokrasi kabul edildiği için iktisadî demokrasiyi de kabul etmek mantıklı bir zaruret teşkil etmez.

Fakat bu muhalifleri demokrasik iktisadî şekli ile de aşınlaştırmak için, iktisadî sahada, reddettikleri şeyi siyasi sahada kabul etmiş olduklarını göstermek faydalıdır. Diğer taraftan nazariyeler kendimizde, daha iyi yaşamak cesaretini verebilirler. İki mânalı, müphem nazariyeleri, inanınımızın işine gelen bir çerçeve içinden görmek, eğer aldanmıyorsak yasa değildir. Hakikat ile hata arasında ihtimal vardır. Muhtemel ve mümkün olan şeyi belirsiz olabilir. Muhayyile bu belirsizi, kendi ihtiyaçlarına göre tefsir etmek maksadile kullanabilir. Bu « belirsiz » den eser yoksa hakikaten istiyerek tecahül etmek fena bir harekettir. Fakat bilmediğimiz, meselâ istikbalin bize yenilmez bir surette gizlediği noktalarda muhayyilemizi ümide doğru çevirmek caizdir. Zamanın taraftarlığını lehimize kazanmak için, imanımızın tarihteki misallerini ve mukabbillerini araştırmak faydasız değildir. Böyle bir araştırma, iyi ve tabii bir müdafaaname makamındadır.

Fakat nazariyeler yalnızca bir inanmayı telkin, takviye, tamim etme değil, bunları bizzat deneme vasıtasıdır.

Bir inanma vücade getirmek davasında bulunan bir sistem, mugalâta olabilir. Eğer iman için bir vesile, yahut sathî bir tabaka olarak kalırsa, itikat, müminin hayatına, kendi haberi olmaksızın, hâkim olduysa, bu mugalâta zararsızdır. Bu takdirde inanmanın, başlangıçtaki sebebi ne olursa olsun, münekkit nazarında değeri vardır. İnanmaya verdiğimiz ehemmiyet bizzat kendisinden mi, yoksa başka bir sebebden mi geliyor ? İşte inanma gerçekten sağlam olup olmadığını anlamak için ilkin araştıracağız nokta budur. Bazı nazariyeler üzerinde bu usulün tatbikatını gösterebiliriz.

Ölüm cezasını, İsveçte üçüncü Gustav zamanındaki rahip mebusların yaptığı gibi ve aynı sebeplerden dolayı, tasvip eden Paris protestan Fakültesi hocalarından Menegoz bu hareketi, eğer Incil'deki sözlerin asrı duygulara mâni olmasından dolayı takındı ise, kanaati taklit bir kanaat olacaktır. Fakat diğer taraftan da düşünmeliyiz ki 1830 dan sonra açığa çıkan demokrat olan katolik hareketine sebep, bu tarihlerde doğmuş

olmasıdır. Eğer katolik nazariyecî Buchez'in 1831 de ilk istihsâl şirke -
tini tesis ettiğini görüyorsanız, bu, İncil'in tesirinden ziyade devrin umu -
mî olan içtimal cereyanına bağlıdır. George Henri, *Single to* nazariyesini
doğru göstermek için dinî delillere baş vuruyor : hepimiz dünyada Alla -
h'ın lütfiyle yaşıyorsak, nimetlerini de öylece müsavi surette kullanma
hakkına sahibiz. Fakat asıl hakikî ve derin sebeplerin bundan ibaret ol -
madığı aşikârdır. Zira bu gibi hukukun istenmesinde hakikî âmilin yal -
nızca dinî olduğu ve dinî imana bağlı olduğu düşünülse ve şüphe edil -
seydi böyle bir hak talebi hiç de vaki olmayacaktı.

İçtimalî bir fikir, yaşanmış ve bir nesil tarafından denenmiş olduğu,
bu yaşama, denemelerden çıkan ahlâkî inanmaların, başka hiçbir şeye
tabi olmadan ahlâkî inanma olarak bir sıra altına alınmasını temin ey -
liyecek olan miyârlarını tatmin ettiği takdirde, ilk ilhamı, nereden ge -
lirse gelsin, meşru mahiyettedir.

Bilhassa dinî metafizik « yakın » lerin kayboluşu, zamanımıza göre
sadece ahlâkî niyetlerini ve ahlâkî temasalarını tasfiye endişesinde bu -
lunanların sayısını azaltacaktır. Temaşa edilecek ebedî bir mevzuun
yahud batınılî yaşayışımızın karşısında bir temaşagerin varlığına inanmak,
ruhların böyle bir tasfiye temayülünü kuvvetlendirmiş idi. Bununla be -
raber öyle zan ediyoruz ki bu temayülün kökleri, asıl insan ruhundadır.
Bu yüzden dinî inanmaların kayboluşundan sonra da yaşamaktadır. Mü -
rakabe hayatı, derunî sükutun aranılışı, içini yoklayan ve derinleşen her
samimî kimsenin kendisinde içtimalî bir vazife keşfettiği zamanımızda
bile, bazı insanlara elverişli bir ihtiyaçtır. Daha ileri gitmek mümkün.
yalnızlık âleminde bulunmağa ne kadar az temayülümüz olursa olsun.
iztirapların hafiflemesini şuurun bir nevi daralığında ve ölümden araya -
biliriz. Fakat bu şekildeki inzivamız, sadece şu kadar bin sene evvel söy -
lenmiş bir söze hürmetten, yahud yanlış bir vücut bilgisini üzerine ku -
rulmuş temaşai bir hayat lehine olan bilmem hangi efsâneden doğuyorsa,
tamamen batınılî olan bir kemâle doğru olacak savaşmalarımız içtimalî ha -
yattan vaz geçişimiz, yalnız âsârîatikacıya alâka verecek peszinde hâdi -
selerden başka birşey değildir.

Ahlâkî hayatiyattan çıkarılan nazariyeler, metafizik nazariyelere kadar
yanlıştır. Mamafih hayatı, istediğim, cemiyetin ve insanın yaşamasını
arzu ettiğim doğrudur. Hayatın şartlarını bilmenin, yalnız bana yaşamak
mekûresi için lâzım vasıtaları tedarik değil aynı zamanda yakın tasrih
ve tahrîp eylemesi de mümkündür. Bir kaç arkadaş ile atıldığım boş ada -
da, ancak kendime yetecek kadar yiyeceğim varsa belki bir felâket ar -
kadaşına yardım reddedeceğim, belki de bugün ekmeği vermemekten zi -
yade yarın onunla ölmeği göze almak tercihini yapacağım. O zaman ih -
tiyâç bana insaniyetçi imanın geçimsizliğini gösterecektir. Şifasız hasta -
lara baktığımız, en faydasız insanların hayatına el uzattığımız zaman, tabii

İstifâdan bahsedenlerin zıddına, tabiatın arzusuna karşı açıktan açığa beğeri mefkûre tarafını tercih ediyoruz. Cemiyet kendisini sarî vereme karşı korumak ihtiyacındadır. Bununla beraber içtimal selâmet duygusunu, Ortaçağda cüzzamlılara yapıldığı gibi, veremlileri her türlü içtimal temastan uzak bulundurmağa kadar ileri götüremiyor. Bu noktada içtimal hıfzıssıhha endişelerini beğeri istirab karşısındaki merhametimizle barıştırıyoruz. Birçokları içtimal hıfzıssıhhaya karışan hükûmete nahoş nazarla bakmaktadır. Bununla beraber ferdçiliğimiz cemiyetin herkese anlaşıma mecburiyetini yüklemesinden mustarip değildir. Sirayetin mevcudiyeti ilmi surette gösterilmiş ise mecburi temizliğe razı oluruz. Hattâ bir müellife göre hükûmet halkının ilmi şekilde kanaati teessüs etmedikçe sıhhi meselelere karışmamalıdır.

Meseleleri böyle mütevasi ve psikolojik bir şekilde vazetmek romanların ve muharrirlerin şikâyetli bir dille anlattıkları ahlâkî vaziyetleri ortadan kaldıracak, ahlâk ile tabiatın tefsircisi olan ilim arasındaki zıddiyet bir allahlar harbi olmaktan çıkacaktır. M. D e C u r e l, ilmin ve vicdanın hukukunu birbirine zıt göstermektedir: bir doktor, ilmi mesaisi namına, bir insan hayatını, hattâ mahkûm edilmiş bile olsa feda eder mi? Eğer şey'i ilmin bütün bir hakikat olmak sıfatı ile, ahlâka karşı hak taşıtmasına inanıyorsa, evet. Fakat bunu kabul etmek, hakikat ile hakikatin şekillerinden yalnız birini karıştırmaktır. İnsanlık vazifesini ve cazibe kanununu tasdik ettiğim zamandaki aklilik duyguları aynıdır. İnsanlık kanunlarına karşı olan vazifenin doğruluğu, kanunlardaki doğruluktan farksızdır. Vicdanın kararlarına karşı, tabiatın, hukukunun tanınmasına hakkı olduğunu istemek âlime değil fakat bir dinin rahibine yakışır bir tarzda konuşmaktır. Müsbet bir zihniyet, tayin edilecek tecrübe şartları içinde, mukavemet edilemez surette kendisini gösteren ve kalbin isyanları dinin şey'i, ilmi bir yakın kadar akli kabul etmektedir. Asıl bilinmesi lâzım nokta, tabiatı bilmek arzu vazifesinin muasır vicdanlarda, insanlık vazifesine tekaddüm edip etmemesidir. Bazı âlimlerin şuurunda, eşyayı tanımak vazifesi, ve içtimal şuurı söndürmeğe kadar diğer vazifeleri unutturmağa doğru gidiyor mu? Eğer böyle ise, bu münferit şuurların şehadeti ne değerdedir? Kuvvetli ferdiyetlerin ayrı vazifeleri olduğu ileri sürüldü. Bu âlimler, taharriyatta bulunmak gibi bir vazife için mi doğmuşlardır? Bu takdirde meseleyi şu şekilde vazetmeli: ahlâkın da dâhileri, ilham sahipleri var mıdır? Varsa bu nevi dâhilerle amme vicdanı arasında ne münasebet vardır? Bu gibi insanlar müjdecî midirler? İnanmaları birgün âmmeye mal olacak mıdır? İnsanlık, birgün, hakikatin ilerlemesi, hiç değilse gelecek nesillerin selâmeti uğruna birkaç kurban vermeğe razı olacak mıdır? O zaman bu müjdecileri nasıl ayırmalıdır? Bütün bu noktalara temas ede-

ceğiz. Şimdiden söyliyelim ki şekli ne olursa olsun göstereceğimiz hal tarzı ilim taraftarlığı namına olmayacaktır.

Bu meselenin doğurduğu müsbet güçlükler hakkında bir fikir edinmek isteyenler, *V e r e s s a i e f f* 'in, hastahanelerde hastalar üzerinde yapılan tecrübelerden bahis *bir doktorun hatıraları* adlı eserini okusunlar. O zaman, bu güçlüklerin hem ilmi keşifler, hem de tedrisatı için zarurî olduğu fakat aynı zamanda tecrübelerden mütevellit tehlikelerin hemen hemen hiç derecesine inecek kadar azaldığı görülecektir. Tıp talebesi, ameliyata alışkın bir el sahibi olmak için canlı mahlûk üzerinde ameliyata başlar. Fakat daha önce hayvan üzerinde çalışır, sonra bir hocanın nezaretinde ameliyat yapar. Birbiri ardısıra olan bu amelî denemeler neticesinde nihayet doktorluk derecesini kazanır. Mücerret bir metafizikten ibaret ve ancak mutlak, zıt hâl tarzlarına tahammül eder görünen bir mesele, böylece tahmini hâltarzlarına elverişli bir ahlâk ve tatbiki ruhiyat meselesine inkılâp ediyor. Mesele hayatın kanunlarını kabli olarak mukaddes bir mahiyette vazetmek değil, fakat bu kanunlara aid bilginin mefkûremizi tadil edip etmiyeceğini araştırmaktır. *İlmi prensiplerden ziyade nesiller mahvolsun* dememeli, bilâkis samimî surette vicdanımızdan, başkalarının vicdanından istifade ederek hareketimizdeki geçimsizliğin veya mutabakatın neticelerini yoklayarak ve inanmamız üzerinde geniş bir soruşturma yaparak müşahedede bulunmalıdır. Bu mukayese yavaş yavaş yürürken imanımızın hangi noktaya kadar mukavemet etmesi veya şe'niyete mukavemetten vargeçmesi lâzımgeldiği anlaşılır. Bu mesaiyi sarfedenlerin umumiyetle istedikleri noktada anlaştıkları görülecektir. İhtimal ki bazıları prensiplerin bütün safiyetleriyle muhafazasını istiycekler, bazıları ise şe'niyete intibakını araştıracaklardır. Her iki hareket te aynı derecede meşrudur. Elverir ki birincisinin mutabakatsızlığı *tenevvür etsin* ikincilerin mü'lâyim davranışı hasbî olsun. Bilhassa mühim nokta, bu davranışlarda ne birinin ne de diğersinin ebedî bir umde namına değil, fakat müsbet, mütevazı sebepler altında *başka türlü inanmam* neticesine varan samimî bir denemeye dayanarak kendisini gerçek göstermeğe çalışması lâzımdır.

*

Tekevvünü ahlâk nazariyeleri, ahlâktaki mugalâtaların en zengin menbalarından biridir. Bu nazariyelere göre inanmanın değerini, menşelerinin değerile ölçmelidir. Bu, bir tarih mugalâtasıdır. Bir itikadın unsurları tahlil edilince zarurî olarak inihlâl eder. O halde ancak ebedî olan itikadlar meşru olabilirler. Böyle bir düşünceye maddeci ve cevherci mugalâta desek yeri vardır.

Bazı müellifler için tarih, bugün yaşayan şuurun tâbî olması lâzım ikinci bir tabiattır. Halbuki bende mevcut canlı imanı maziye, sırf mazi

olduğu için, hürmet ettirmek lüzumsuzdur. Fransızca yazmak için *Rut* kelimesinin *Rugitus* (hayvanın gökreyişi) nden geldiği yahut *Gourges*'un gorge (boğaz) kelimesinin aslı olduğunu bilmeğe lüzum yoktur. Lûgat bilgisine göre yazı yazanlar, yalnız gösterişçilerdir. Muharrirler, zamanlarının hayatını yaşamak suretile, kelimelerin bugünkü mânasından müteessir olurlar. Bununla beraber tarih imanımı aydınlatacak bir vasıttadır. Bir mefkûreye olan saygı, bana eski devirlerden geçtiğini bildiğim gün kayıp oluyorsa, bu, esasen o mefkûrenin kuvvetini ananeye borçlu olduğunu gösterir. Fakat kendimi deneme şartile kendimde tekrar o mefkûreyi bulabilirim ve nitelik bütün ihtilâlciler, Roma kahramanlarında kendilerini tarih bana bilhassa kuvvetlerimin ve dayandığım menbaların genişliğini ölçmeği öğretir, böylece imanımızı kuvvetlendirir veya bilâkis azaltır. Şe'niyete intibaka icbar eder. İnkılâp umdelerini müstemlekelerde tatbik için Fransa'nın yaptığı birçok semeresiz tecrübelerde tarihini araştırmak, ahlâki tiplerimizden başka tipleri de düşünmeğe alıştıırır. B e a n c h e t 'ye göre, 1854 da yapılan bir kısım müstemleke kanunları, Avusturya'nın katillerle iskân edildiği fikrinden mülhemdir. Eğer Avusturalya'nın, yalnız memurlar ve serbest muhacir kütlelerinin birleşmesinden sonra refah bulduğunu tarih vasıtasile öğrenirsek, ahlâki salâh imkânı hakkındaki imanımızın realiteye uymıyan kuvveti hafifleyecektir. Siyasî hürriyetperverlik telekkisinin ilk zamanlarda, bugünkü müdafaalarının temsil ettiği şekilde, tamamen ferdiyetçi olmadığını öğrenmek, bu telâkkinin uzun bir ananeye dayanmaktan doğan şöhretini izale edebilir. Patron ve amele münasebetine aid nizam, İngiltere'de asırlarca müddet zarfında müsterek bir kanun halinde idi. Onsekizinci asır sonunda unutulmuş olan bu kanunu, yeniden istiyen ameleler, bir yenilik yaptıklarını sandılar. Alâkadar bir komisyon, tevarüs ettiği sermayeyi kullanacak her kimsenin bu hakkını, her Breton'un doğarken getirdiği bir hak gibi düşünmeğe uzun zamandanberi alıştıran hürriyetperver teşkilâtın imtiyazlarından biri olarak ilân etti. Halbuki küçük bir tarih bilgisi, hürriyetperverlerin bu delilini zayıflatmak için kâfi olacaktır.

Bu mütalealardan sonra, tarihin ahlâka olan faydasının hudutları görürlüyor: tarih bizi, bugünden çok ayrılmıyan bir dün itibarile alâkadar eder. Belli bir hududun ötesine geçilirse işimize yaramaz. Vicdanımızın etnografya veya antirepoloji tetkiklerinden müteessir olması ihtimali pek azdır. Belki demokrasiyi, monarşiye, yahut meslek ahlâkını kılan veya taifeye çıkmaksızın doğru göstermek mümkündür. Bir itikadın allahca bütün bir ebediyete şamil olarak emreylediği için muteber olduğu akidesini taşıyan asrî bir kadın, yanlış idare edilen dinî bir terbiye almış olmadıkça, iffet duygusunun tarihte muhtelif şekiller aldığıını, daima cinsi azaya bağlı olmadığını beşeriyatçilerden öğrenmekle iffet duygularında asla bir sarsıntı duymıyacaklardır. Keza bazı kavimlerde dinî menşelerine

veya yamyamlığın mukaddes seciyesine aid bir bilginin bugünkü bir vicdanı bozacağını hiç zanpetmiyorum. Beşerî hayata müessir olan anud huraferelerden birisi, hayat yeniden başlamıyormuş ve bir düziye kendisini yaratmıyormuş gibi, eşyayı unsurlarile aynı şayan cevherci ve maddeci telâkkidir. Hakikatte bu yeniden başlama ve yaratma umumiyetle hisleri -imizin kendiliğinden olan inkişafında mevcuttur. Bir ruhiyatçı, bir çiçekten, gübrelik üzerinde bittiği için zevk almadığını ileri sürebilir. Fakat bu zevk almayışın sebebi, kısmen, gübrelikte doğan bir çiçeğin çiçek olmayacağı hakkındaki yanlış bir telâkki değil midir ? Vaiz, aşkın aşağılık bir şey olduğunu söyler. Fakat bu hüremetsizlik kısmen, aşkın temiz olmadığını, çünkü aşkı ifade eden uzvî vasıtaların muhayyile için çirkin olduğumugalâtasından ibaret değil midir ? Daha dün senli benli konuştuğu -muz ve mektep muvaffakiyetlerini tebrik ettiğimiz bir arkadaşın günün birinde meşhur bir adam olduğuna güçlkle inanıyoruz.

Aynı yanlış telâkki ahlâkî hayata istinat etmektedir. Bir mükelleflik lâzımgeldiği şekilde karşılanmıyor. Çünkü mevzuu yüksek değildir. Sarih ve hemen yapılacak vazifeleri istememenin sebeplerinden biri de budur. Necip sıfatı takılacak vazifeler arzu ediliyor. En yüksek vazifeler, hayatımızın en gayrimaddî kısmına ait olanlardır. İçtimai vazifeler ikinci derecededir, çünkü maddî mahiyettedir. A r i s t o bile, böyle düşünmüş idi. Muasır sosyalizm, meselâ M a r k s 'inki mide ile ilişkisi olan bir mezheptir diye aşağı görüldü. Bu, doğru değildir. Zira iktisadî sosyalizm, M a r k s için, yüksek gayelerin içtimaileşmesine yarayan zarurî vasıttadan başka birşey değildir. Fakat sosyalizm, yalnız iktisadî teşkilât ile meşgul olduğu zaman bile, sadece ihtiyaçların tatminini takip etmiyecek, bir fikrin yardımcıısı olacaktır. Ekmek ihtiyacı, herkes için istenildiği zaman, « herkes için ekmek fikri » ne döner. Adaletsizlik korkusu, çok defa şahsî bir adaletsizlikten doğar. Bu hal, umumî bir dâvanın müdafilerini bazan şehirli gösterir. Bununla beraber şahsî duyguların genişliyerek fikir olması da kâfidir. İnsaniyetçilik duygusunun tabii tekevvününü de bu noktada aramalıyız. Kendinin, yahut sınıfının ve ırkının ıztırabında beşerî ıztırab okumak, enmuzeç addedilecek bir vakıada bir kanun gören âlim tarzında okumak demektir. Zannediliyor ki bazı mezheplerin değerlerini, sahiplerinin yaşadıkları hayat ve muhit şartlarını izah etmek suretile azaltmak mümkündür. L e o n S a y diyor ki: *Marks, haham bir nesebe mensup-tur*, böyle birşey, kapitalist rejimine ait tahlili şüpheli gösterir. Filhakika Marks, belki temayüllerini daha ziyade Hegelci bir terbiyeye borçludur. Fakat kendisinin içtimai inanması inanmanın içinde doğması lâzımgelen şeraiti dahilinde doğmuş ve inkişaf etmiş ise, hiçbir şey, inanmanın değerini düşüremez.

Ahlâkî bir inanmanın, bir prensip sayılması için, basit yahut tahlili imkâsız bir şekil taşınması zarurî değildir. Yalnız menşelerinden, köklerin-

den kopmuş olması, canlı ve muhtar bir düşünce gibi tekâmül etmesi yeter. Stuart Mill, pek haklı olarak hasbîlik, esasında hodkâmlıktan doğmuş olsa bile, insaniyetin yaptığı kat'î bir zafer olmaktan geri kalmaz diyordu. Mürrüru zamana ait olan adli nazariye, bu görüş ile derin bir nazariyedir : nazariye, yalnız ammenin sulh ve selâmeti zaruretine değil, fakat aynı hakların ve yeni vazifelerin doğabileceği, bir defa doğduktan sonra iptidai bir hak ve vazife imiş gibi addedileceği fikrine dayanarak kendisini haklı göstermektedir.

Fakat yeni bir inanmanın doğmuş olduğunu nasıl anlamalı ? Onu, sathî ve hayalî inanmalardan nasıl ayırmalı ? Bunun için kaynakları unutmamız, unsurları görmemekliğimiz, yahut görüyorsak, bu görmenin haleti ruhiyemizi karıştırmaması lâzımdır.

Bu ruhiyat meselesidir. Bilinecek nokta, yeni tamamlanmanın ve terakibin hangi noktaya kadar yapılacağıdır. Bunu bize yalnız tecrübe gösterecektir. Mesele, duyguların birbirine kaynaşmasından ibaret olan daha umumî bir meselenin hususî bir halidir. Duyguların birleşmesinden kaynaşmasına kadar olan dereceler çoktur. Terkibin unsurlarını tekrar bulmak imkânsızlığı, bulmak mümkün olduğu takdirde tahlillerin birbiri ardı sırasına gelmesine rağmen, terkibin mukavemeti, son kaynaşma derecesinin işaretidir. Orkestranın âletlerinden herbirini gören musikîşinas, bu nunla beraber, senfoniye işitmektedir. Zaten musikîşinas, böyle bir terkibi yapmağa tahlillerin mâni olmadığı; gün musikîşinas olmuştur. Augier'in bazı şahsiyetleri servetlerinin menbalarını safdilâne bir şekilde unuttular ve iyi adam ruhunu kazandılar. Bununla beraber, eğer samimî iseler, kaynaklarını hazırlamak, onları muazzap etmiyecektir. İyi adam iseler o zaman, yaptıkları fenalıklar: tamire çalışacaklardır, vicdanları tahlile mukavemet edecektir. Keza bir karı bir koca düşününüz: sevişiyorlar, yuva kurmuşlardır, hürmete değer ve temiz bir hayat yaşıyorlar. Bununla beraber aşklarının bir heves doğduğunu ve ilkin tesadüfün kadını bir metresi yaptığını herkes biliyor. Fakat yeni bir hayat vaziyeti de değiştirmiştir. İşte maziyi silen pişmanlık, affetmek gibi duygulara aid nazariyelerin derin ruhi mânası buradadır. Hayatı kat'î, bînetice tamir edilemeyecek, hiçbir şey yoktur. Hayat tek şekillilik olduğu kadar nihayetsiz bir bereket halidir.

Ahlâkî veya içtimai inanmalarımız için de mesele başka türlü değildir. Şüphesiz inanmalar fesada uğrayacaklardır. Bir başkasına rastladığımız kaynakların hodkâm olmasından şüphelediğimiz zaman bu inanmaların mahiyeti hakkında tereddüt edeceğiz. Meselâ bugünkü milliyet fikirlerinin içinde doğduğu şeraiti, kanlı menşeleri öğrenmekle vatanperverlik duygusunun sarsılacağı akla gelebilir. Fakat, hiç değilse şimdilik bu hisse değer veren vicdanlarda böyle bir sarsıntı olacağını hiç zannetmiyorum. Vatanperverlik hissini zaiflaması veya şeklini değiştirmesi

muhtemeldir. Daha şimdiden böyle bir değişmenin sebepleri keşfedilebilir. Demokratik bir hürriyete doğru olan arzularımız ancak muayyen bir merkezizetsizlik, muayyen bir federalizm ile kabili telif ise, belki de millî bir rabita, bugünkülerden daha kuvvetli olacak mahal ve mıntaka duygu larile uyuşacaklar, belki de aksine, Avrupa federalizmi teşekkül ettiği takdirde, bugünkü vatanperverliği kuvvetlendirecektir. Fakat eğer, vatanperverlik seciyesini değiştiriyorsa, bu değişmede nazariyelerin rolü hiç tir. B a k a n n i n e diyor ki : « vatanperverlik, tam tabii bir duygu olarak, acnak dar bir dünyaya şamil olabilir. » böylece ancak temeli olan, yahut temeli farzedilen hislerin yaşamak hakkına malik oldukları zannediliyor. Halk Darülfünunlarına devam edenler, böyle kaba bir cevherciliğin delillerine karşı samileri ne kadar ihtiyatkâr bulundurmanın lüzumunu elbette anlamışlardır. Hakikatte iktidarların kayıp oluşunda başka derin sebepler vardır. Nazariyecilerin istidlâlleri, zaten şe'niyette husul bulan değişiklikleri göstermeğe yarar. Fakat halk, bütün iptidai mütefekkirler gibi, itikatlarını ebedileştirmek ve onlara mutlak bir temel, veya uzak ve binaenaleyh esrarlı kaynak bulmak temayülündedir. Böyle bir meselede vicdanlarda hasıl olacak buhran, vicdanların yine kendilerini soruşturma suretile halletmeğe alışmaları esastır. Memleketinizi başka bir memlekete tercih etmiyor musunuz ? Böyle bir tercih, zarurî olmuş mudur ? Bu tercih kısmen gırizi ve kısmen de insan olarak taşıdığımız hislerle ve bugün yaşattığımız ve birçok fransızların her zaman dünyaya karşı temsil ettiği insanlık mefkûresi ile mutabık olmak itibarile akli değil midir ? Bu tercihler, size vazifeler göstermiyor mu ? .. ilâh, Vatanperverlik meselesi derin ve teşekkülünü bulmuş vicdanlara bu şekilde hitap etmekle vazihâl edilebilir.

İman ile tahlil arasında bulunan ve, inanmayanları; bazı asabî muharirilere göre ancak maddeci ve növmit hâl tarzlarına götürür görünen bu sıkıcı mücadeleye aid metafizik bir mesele, böylece tatbiki bir ruhiyat meselesine inkılâp etmektedir. Meşhur romancılarımızdan çoğunu gür bir imana götüren korkunç meselelerin esası da buradadır. Görülüyor ki bu gibi güçlüklerden kurtulmak için daha az fasılalı olan vasıtalar yok değildir.

Şimdiye kadar bahsettiğimiz nazariyeler inanmayı, inanmaya, yabancı bir prensipten, metafizik bir hakikat veya tabii şe'niyetten çıkararak şey'i nazariyelerdir. İnanmayı, inanmadan başka bir şuur vakıasına, hattâ alma yahut bir mükelleflik duygusuna, bağlayan nazariyelerin nasıl kullanılacağını yukarıda gösterdik. Vazife ve heyecanlar, ahlâkî hakikatin işaretdirler, fakat yanılmaz değildirler. Diğer insanlarla ve inanmalarile uygunluk, düşüncelerde muayyen bir umumilik derecesi, kendilerine, hattâ akli-lik duygusundan ayrı olarak, akli bir fiil olmak hakkını tanıdığımız işaretlerdir. Bununla beraber, herşey bertaraf, bana ıztırap vereceğini ih-

nas etmediğim bir fikir, hakikî bir fikir değildir. Diğer taraftan eşya içinde metnini tayin etmiş bir ruh, mefkûreyi, mefkûrenin verdiği meserret ve huzur ile keşfedebilir.

Fakat ıztıraptan olduğu gibi meserretten de vazgeçebilmek, ıztırap ve meserret duyguları altında son olarak yegâne değeri taşıyan yakini ayırabilmek gerektir. Ahlâkî bir hakikat, ancak böyle bir tecrübe ile elde edilebilir.

Aynı suretle alâkayı takip etmekte menedilmiş değildir. Fakat faydalı neticelerle ölçülen her hareket, bu neticeler ne kadar uzak ve muvassal olursa olsun, mefkûrenin bir tercihi mevzu olamaz. Böyle bir hareket mefkûreyi inhilâl ettiren işaretlerden biridir. Alâka gibi içtimal sadet nazariyesi de olduğu gibi alınırsa boş bir müsadere den ibaretir. Vatanın menfaatini aramak için, o menfaatin esasen ne olduğunu bilmek gerektir. Şu halde içtimal menfaat nazariyesi « içtimal » nin nazariyesine muhtaçtır. Cemiyetlerin bir defa varlığını kabul edince, onların yaşamak ve mesut yaşamak istedikleri söylenebilir. Bu noktaya bir diyecek yok, fakat ilkin cemiyetin ne olduğunu ve nasıl yaşamak istediğini bilmek lâzımdır. Medenî cemiyetlerin yalnız yaşamak değil, fakat muayyen bir tarzda yaşamak istedikleri bir vakıadır. Halklar hiç değilse iyi kısımları bir mefkûreye sahiptirler. Mesele bir halkın irişmek istediği gayenin, selâmeti ve maddî menfaati ile hangi noktaya kadar ahenktar olduğunu bilmektir. İçtimal menfaat, içtimal mefkûrenin ölçüsü değil, siniridir. Bir halkın mefkûresi, zarurî surette kendisi için faydalı olanı değildir. Fakat aynı zamanda mefkûrenin, ancak menfaati ile uyuşabilen tarafını ummiyetle kabul etmesi lüzumuna kanidir. İmanın derecesini, imanını müdafaa için selâmetinden tehlikeye koymağa razı olduğu kısmı ile ölçmektedir. Bu birkaç misal, ahlâk nazariyelerinin mümükün olan kullanılmaları göstermiye kâfidir. Eğer bir nazariyeden kasdımız, o nazariyeden kalan ahlâkî inanmayı, yahut ezeli bir ahlâk nassının (dogme) vaziyetini mantıkça veya fikriyat nasına talil etmek ise, herşeyden evvel vicdan bu nazariyeden kurtulmalıdır. Fakat ahlâkî nazariyeler, bir telkin bilhassa, tecrübe vasıtası olarak değerlidirler. Dünün adamı bir kâfire ve münkire karşı Allahın sözünü gösteriyordu. Bugünün adamı serbestçe soruşturduğu vicdanını tenkide açıyor. Vicdan, nazariyeleri ancak psikolojik bir kullanma maksadile kabul ettiği gün ahlâkî hakikati, ahlâkî hayatı sezebilecektir. Böyle bir görüş değişikliğine ne kadar ehemmiyet verilse yeridir. İçtimal fikirlerimizde mizacın veya bazı ahvalde vazife telâkkisinin tesiri ile uzlaşmaz bir vaziyet takınabiliriz. Fakat birçok kimseler tabii bir nizam olduğuna yahut tarihten çıkarılmış dersler üzerine kurulduğuna büyük ihtilâlciler gibi inanmasalardı, daha az şiddetli olacaktı. Paryalarla aynı kaptan su içmekten ise koleraya yakalanmayı göze alan Hintli-

lerin zekâsı yanlış inanmalarla körlenmiş olsaydı, şüphesiz hıfzıssıha kaidelerine riayeti reddetmiyeceklerdi.

Dinlerin bugün yaptığı en büyük fenalık, suurlarımızı kendi kendilerine duymaktan menetmek, bir kısmını bazan ölü şekillerin âyini içinde hareketsiz bir hale koymak, ananeden ve ilâhiyattan gelen ağır bir yükün altında ezilen bir kısmının ise hamlesini geçikdirmektir.

Hülâsa bütün talilciler, sistem yapanlar, inanmayı inanma dışında arıyanlar gözden düşmüşlerdir :

İyi adam bugünün hakikatini, bizzat eşyadan fıskıran bedahati istiyor !

Experience Moralden, çeviren : Z. Fahri

[1] Bu tereüme 1935 - 1936 ders yılı esnasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki ahlâk derslerine alt bir kaç seminer çalışmasına ip ucu temin etmek maksadile, meç-

hur Fransız ahlâkçılarından Raub dan yapılmıştı. Liselerdeki ahlâk ve rubiyat dersleri için belki felsefe muallimlerinin işine yarar diye buranegrediyoruz.

KORKU :

*Sırrı elinde yokluğun,
Akıyor su gibi zaman.
Aşarda tepeyi yolun,
Derin uyku gibi zaman.*

*Engini ararken ömür,
Birden uçurum görünür;
Eteklerine sürünür,
Geçer korku gibi zaman . . .*

Orta zaman Türk - İslâm dünyasında

K A R A Y O L L A R I

Prof. A. MEZ

Arab hâkimiyeti şark sokaklarının idaresi hususunda hiçbir terakki kaydedemedi. Onlar binici bir millet oldukları için askerî yollar ve kara nakil vasıtaları hakkında hiçbir fikre sahip değil idiler. Arabaya o kadar alışık değillerdi ki satrancı Hindistan'dan aldıkları zaman araba figürü olan *ratha*'yı anlamadıklarından *Ruch*'a tebdil ettiler. İlk defa arabaya şimalde tatar dünyasında binilmişti [1]. Roma piyadeleri şüphesiz ki Arabistan'ın küçük bir kısmında yollar yapmışlardı; fakat bu yollardan yalnız sofuların kullandıkları *sirât* kelimesi ile pek nadir olan iter (yani, çekil git !) kelimesi ve birkaç tane de kilometreleri gösteren taş kalmıştı [2]. *Devlet yolu* tipi ismi gibi İran şahrahlardan alınmıştı [3]. Bu yol ise bu gün de olduğu gibi az çok geniş patika yollarla nakil vasıtalarının izleri üzerinde teşekkül eden yollardan ibaret idi. Yollara dikkat ve ihtimam gösterildiği pekâr duyuluyordu. Mısır, Niğ boyunca uzanan kara yolu için hersene on bin dinar sarfediyordu [4]; *Ailah* ile *et-Tih* çölü arasında -sarplığı yüzünden buradan süvariler geçemezdi- beş geçit 3/9 asırlarda Tulunilerden *Chumârawaihi* tarafından düzeltilmişti [5]; esasen bu zat nakliyat işlerinden anladığını her zaman göstermişti. 4/10 asrın sonunda Sebüktekin cenubi Efganistan'da birtakım yollar yaptırmıştı ki sonradan Ulu oğullarından Mahmud Hindistan'ı; bu yollar üzerinden yürüyerek istilâ etmişti [6]. Büyük çapta askerî yollar Ortaasya alplarında Cingiz Han tarafından yaptırılmıştı ki Napolyon'un yaptırdığı yollara benziyordu: Meselâ Sayram gölünün cenubunda Tien-Şan boğazlarında; üzerinde yanyana iki arabanın yürüyebileceği 48 ahşap köprülü yol gibi [7].. Yol inşaatında ekseriya misafirhanelerin emniyeti veya tesisi veyahutta hiç değilse yolun su ihtiyacı temin edilmekle kanaat ediliyordu: Bu cümleden olarak Irakı İran çölü ortasında geçen en kısa yol üzerinde her 1218 kilometre (yani 2.3 fersah) de içinde suyu hâvi bir gölü ile beraber kubbeli bir bina inşa edilmişti [8]. Nâsir Chosrau Van

[1] *Marco Polo* I, 48.[2] *Hamdâni* 183; *aitâr* bir yolun kordonunu *hibâl* 'i teşkil eder.[3] *Hamdâni* 183; "arabistan arapları onu *mulâiki* çağırırlardı," diye yanlış bir etimoloji ile bildiriyor.[4] *Nâsir Chosrau*, S. 118.[5] *Magrist* I, 213.[6] *Birûni, India*, transl. Sachau I, S. 22.[7] *Tschang Tschun*'un 1221 senesindeki seyahati; *Bretschneider, Mediaeval Researches* I, 69.[8] *Istachri* S. 197; *Nâsir Chosrau* 256.

gölündeki yolun, sisli ve karlı havalara için yerlere kakılmış odun kazıklar vasıtasıyla gösterilmiş olduğunu gördü [9].

Şimalî Afrika'daki tozlu bataklıklerde da yol, kazıklar vasıtasıyla gösterilmişti [10]. Tenha yollar üzerinde yapılmış olan misafirhaneler vakıf binalar idi; bu nevi binalar en çok ahalisi dindar olan Türkistan'da vardı ki bu misafirhanelerden on bin tanesinden fazlası sayılabiliyordu. Bu misafirhanelerden bazılarında sığınanların hayvanlarına yem temin edildiği gibi bizzat kendileri de işe imkânını bulabiliyorlardı [11]. Bu misafirlikte garkta garb ile kıyas edilemeyecek kadar fazla idi. İranlı bir emlak sahibi arazisi dahilinde misafirhaneler tutmakta ve yüzden fazla ineğinin sütünü yolculara vermekte idi; İran köylerinde de misafirlik işlerini tanzim ve yabancıları köy evlerine taksim etmek ile muvazaf bir *Ğazir* seçilir - di [12]. Chüzistân'da her bir fersenk mesafede yol üzerinde kova ve su temine edilir ve hattâ bazan bunların çok uzaklardan tedarik edilmesi icap ederdi [13]. Vaktile hristiyan olan mahallerde de manastırlar büyük çapta misafirlikte bulunurlardı; kibar yolcular daima bu manastırlara inerlerdi [14]. Takrit'deki (Dicle üstünde) Yohanna manastırı ve daha şimaldeki *Bâ'arbâ* geçen yolcuları misafir etmek için hususî bir bina tesis etmişlerdi [15]. Yalnız vaktile İranlılara ait olan arazideki şehirlerde misafirhanelerden bahsedildiği işidilmişti ve Nişabur'da bir *Şebistan* olduğu gibi Şiraz'da da bir ikincisi mevcuttu; halbuki Mısır'da Eyyübiler zamanından evvel (Haçlılar seferi zamanının sonları) hiçbir misafirhane mevcut değildi [16]. Maamafih çöllerde ve garb kısımlarının emin olmayan muayyen mevkiilerinde geceleme ve sığınma için vakıflar tahsis edilmişti ki buralara bütün memleketlerden sadaka ve ianeler gönderilirdi » [17].

Sasaniler zamanında Dicle üstünde sağlam köprüler vardı; *Ibn Hauqal* 4./10. asırda Tekrit'de tuğladan bir köprü enkazına rastlamış olduğunu söyler [18]. Bugün *Cezirah* civarında böyle bir köprü'nün güzel sivri kemeri hâlâ mevcuttur [19]. 4./10. asırda bütün bunlar yıkılmış ve yerine kemer köprüleri dikilmiştir ki bunların bir kısmı Bağdad ve Wâsit'de olduğu gibi müteharriktir. Fakat bunların adedi de pek çok değildi; bilhassa şimalde bunları hiç tanımamışlardı; Mahmud 5./11. asırda Oksus nehrini türk-

[9] S. 22.

[10] *Bekri* ed. Slane, S. 48. Bugün Yezd'den Tebes'e İran tuz çölünden giden yol beş dane taş ehlam ile hudulanmıştır ki bunları Yezdî Parsîs dikirmiştir. Sven Hedin, *Zu Land nach Indien* 11,6. altıncı dikili taş bu havalede yolların birbirini kestiği yerde vardır.

[11] *İstahri*, s. 290.

[12] *Fârisî*, s. 343.

3 *Muq*, s. 416.

[14] *Şabuhtî*, fol. 95 b, 113 a.

[15] *Streek*'de Şâbuhtî, Landshaft Babylonien, s. 179; yaq. II, 645.

[16] *Qalqandî'nin Wüsten-d* tercümesi, s. 82.

[17] *Ibn Hauqal*, S. 49.

[18] S. 168.

[19] Hugo Grothe, *Geographische Chara terbilder aus der asiatischen Türkei* da photographie.

lere karşı çıkardığı bir ordu ile « gemilerden yapılan ve bir zincir ile bir - birlerine bağlı olan bir köprü üstünden yürüyerek geçmiş idi. Böyle bir köprü ilk defa bu havâlide görülmüştü » [20].

Çin seyyahı Ç a n - Ç u n g sonradan 1221 senesinde Yaksart üzerinde de gemiler üstüne kurulmuş bir köprü görmüştü [21]. Bir büyük ve dört küçük gözlü bir sağlam köprü *Isâkana'nın* Fırat'dan ayrıldığı yerde kurulmuştu. 3./9. asır sonunda büyük kapının genişliği 22, küçüklerinki 8 arşın olmak üzere tesbit edilmiş ve daha evvel en büyük gemilerin geçebileceğine kanaat getirilmiş idi [22]. Chûzistan'da eski Susa'nın şarkında Dizfûl köprüsü vardı ki 320 adım uzunluğunda ve 15 adım genişliğinde idi. 72 kemer üstüne kurulan bu köprüye *Ibn Serapion* « Roma köprüsü » adını vermişti [23]. Ahwâz'da -ki üstünde bir cami bulunmaktadır [24]- ve yukarı Qârûn'un üstündeki İtac köprüsü vardır ki bu sonuncu köprü demir kenetlerle tutturulmuş bir tek taş kemer içinde 150 arşın yüksekliğinde olarak nehrin üstüne kurulmuştur. Bu köprü 4./10. asır sonunda 150.000 dinar sarfedilerek tamir edilmiştir [25]. İslâm saltanatının en hayrete şayan köprü binası Avrupa tarzında olup kayser Vespasian tarafından Fırat ayaklarından Göksu üstüne kurulmuş olan Samosata civarındaki köprüdür. Bu köprü « bir boğazın üstünden kıvrılmakta ve beheri 10 zûra uzunluğunda ve beş yüksekliğinde yontma taştan bir tek kemer içine konulmuş olduğu için acalıbatı âlemden sayılmaktadır » [26]. En ehemmiyetli ağaç köprünün, Chûzistan ile Fâris arasında hudut nehri olan Tâb üzerine kurulmuş olan köprü olduğu anlaşılıyor ki suyun üstünde 10 zûra yüksekliğinde bulunmaktadır » [27]. 4./10. asrın yegâne müellifi bir dağdan diğer bir dağa atılmış olan bir köprünün Türkistan'da Chotan'da mevcut olduğunu ve bu köprünün çinliler tarafından inşa edilmediğini söylüyor [28]. Bir gemicinin nehrin üstüne gerilmiş olan bir ipe sarılarak nehri bir tarafından diğer tarafına geçmesi şeklindeki Mezopotamya'daki Châbûr'da gördüğüm geçit tarzının ne kadar eski olduğunu bilmiyorum; bu geçit tarzı Tarım havzasında mevcuttu [29].

Posta (berid) pek eski bir icattır; herhalde bu teşkilât Önyasya'da kurduğu büyük saltanatın kısımlarını sıkı sıkıya el altında tutmak için birinci

[20] *Ibn al - Athîr*, IX, 210.

[21] *Bretschneider*, *Med. Res.* 1,75.

[22] *Wus.*, S. 257.

[23] *Le Strange*, S. 239.

[24] *Muq.*, S. 411.

[25] *Yâqût*, s. v.

[26] *Tha'âlibî Umad el - mansûb*, Z D M G VIII, 524 f.; *İstachri* 62; *Mas'ûdi*, *Tenbih* 64. 144; *Muq.*, S. 147; bak: *Le Strange*, *The*

Lands of the eastern caliphate, S. 124. nota. Daha Roma rehberlerinde mühim olarak işaret edilmiştir, Tab. Peut.: *ad pontem Singe*, *Miller Itin. Romana*, S. 756.

[27] *Ibn Hanqal*, S. 170.

[28] *al - Mutahhar* ed. Huart IV, S. 87.

[29] *Sven Hedin*, *Durch Asiens Wüsten*, II, S. 152.

Dara sayesinde vücut bulmuştur [30]. Posta işlerine ait tâbirler halifeler zamanında hemen tamamile farsca idi: *Furâniq* [31] veya *falc* [32] veya *saqiri* [33], *askudâr*.. Bu sonuncu ıstılah makbuz olup bu makbuzda mek - tup keseleri ile mektupların adedi ve keza muayyen istasyonlara giriş ve istasyonlardan çıkış zamanları kaydedilmiş bulunurdu. Postanın bir tek muayyen mahalde icat edilmiş olduğu anlaşılıyor; zira gerek Bizans, gerek islâm ve gerekse Çin postaları hususi alâmet olmak üzere hayvanlarının kuyruklarını kısaltırlardı. Yalnız Bizanslıların posta hayvanları [34] ile mîşrik arap hükümdarlarının hayvanları beygir [35] idi; Çin ve islâm postaları katır kullanırlardı [36]. Fırat'ın garbindeki halife postaları he - saplarını mil üzerine tutarlar şarkta ise fersah ile hesap yaparlardı [37]. Mil gösteren taşlar üzerinde Romalılara ait tesmiye olan *mil* kelimesi hattâ hiçbir zaman Romalılara ait bulunmamış olan mahallere de şâmil olmak üzere mukayyet bulunurdu [38]; İran postasının bu kelimeyi kullanma - dığı anlaşılıyor [39]. Buna mukabil saltanatın her iki nısfında müttefikan her bir 6 mil mesafede veya 2 fersahlık yerde katır veya beygir değıştir - meye mahsus menzilleri hâvi istasyonlar (*sikak*) bulunurdu [40]. Sürücüler bütün mesafeyi tamamile katetmek mecburiyetinde idiler: 326/937 senesin - de posta torbasının Bağdad-Mekke arasındaki büyük mesafe üzerinde sevk edildiğini haber veriyorlar [41]. Şarkta ve garpta beynelmîlel bir irtibat

[30] Arap an'anesine göre de (Maqrizî, *Chitat* 1, 229).

[31] *Imrulqais*'de Ahlwardt, *Six Divans*, S. 130, Vs. 27.

[32] Asıl "yaya" ped kökü içinde. Bir hind şekli olan *batak*, *Merv* in *de l'Ind*'inde bulunur: S. 106.

[33] Asıl "arav", Chwârezmî (Pas, S. 53) dördüncü asır için şa - hatdette bulunuyor.

[34] *Ibn Chordâdbeh*, S. 112.

[35] *Mubarrad Kâmil*, Kairo 1308, 1, S. 286.

[36] *Salsalet et - tawârih*, S. 113. At kuyruğunun işaret olarak kesilmesi islâmdan evveldir. (Ahlwardt, *Six Divans*, S. 138, Vs. 28). *Hamsa al - isfahâni* (vefatı: 350 — 60 ile 961 — 70 arasında) *barid* kel - mesinin farsca *berideh dhanab* yani kesilmiş kuyruk ifadesinden geldiğini söylüyor. (Annalen ed. Gottwaldt, S. 39) ki arkasından Tha'âlibî, de aynıı tekrar ediyor: *Rois des Peres* ed. Zotenberg. S. 398

[37] Fersenk üç mil olarak kabul edilmişti. *Ibn Chordâdbeh*, s. 83; *Muğ.*, s. 65; *Mutahhar* ed. Huart IV, 85.

[38] Meselâ cenubî Arabistan'da *Qoddmah* S. 190, şarkî İran'da *Ibn Roşeh*, S. 168.

[39] Hindistan'da çok eskiden beri her 10 merhalede bir ayrılan yolları ve mesafeleri göstermek için bir sū - tun bulunurdu. *Strabo* XV 1.

[40] *Mafâtih al - ülûm* S. 63. *Muğ.* S. 66. Bu sonuncuya göre çöl - de ve Babilonyada istasyonlar 12 millik yani dört fersahlık mesafeler dahilindedir. Babilonya için Qoddmah deki rakkam buna uymuyor. Durak - ların birbirinden az uzaklaşması olsa olsa Babilonya'nın çöle tahavvül et - tiği son zamanlarda vaki olmuştur. 3.9. asra âit bir posta kitabında bütün durakların adedi 930 olarak gösteriliyor. (*Ibn Chordâdbeh*, s. 153).

[41] *Al - Sûh Aurûq*, Paris, s. 136.

teessüs etmişti; Türk postası *berid et-turk* Çin hududuna kadar [42] ve her üç mil mesafede bir istasyona malik olan Küçükasya postası da İstanbul'a kadar koşuyordu [43].

Başlıca posta yolları şunlardır :

1 — Bağdad'dan çıkarak Dicle'yi kaynağına doğru takiben Musul, Beled [44] ve sonra Irak ortasından Sincâr, Nisbin, Ras 'in, Raqqah, Menbic, Halep, Hamât, Hims, Balbekk, Şam, Tiberia, Ramleh, Gifâr, Kahire, İskenderiye ve daha ileriye doğru Bingazi [45].

2 — Bağdad'dan Suriye'ye doğru Fırat'ın garp sahili üstünde [46] Anbâr'e varmak üzere, Hit civarında Fırat'ın garp sahiline geçiliyordu, nakliyat fevkalâde çoktu; 306/918 de Hit geçidi hükûmete 80.250 dinar varidat getiriyordu [47].

Eski çağda mühim olup bugün de tekrar üzerinden gidilen ve karakollar vasıtasile muhafaza edilen Palmyra üzerindeki Şam kapısı yolundan kilağuz kitaplarında -Suriye çöl yollarını: iyiden iyiye işaret eden *Muqaddesi'*de dahi hiç bahsedilmiyor. Bugün Bağdad ile Şam arasında kusursuz olarak işlemekte olan deve postası dahi o zamanlarda yoktu. Bu deve postasının istifade ettiği Hit - Şam yolundan ise en kısa yol olmak üzere Bağdad'dan Suriye istikametinde giden bazı seyyahlar geçiyorlardı. Hit'deki resmi memur bedevilerden teşekkül eden bir kuvvet *Chufarâ'i* postanın refakatine verirdi [48].

3 — Şarka doğru giden esas yol Bağdad'ın gerisinden Nahrawân köprüsü üstünden geçerek Halwân arkasından şöhreti yayılmış olan bir çıkış ile eski Metlerin memleketini tırmanır ve tekrar Asadâbâd'ın arkasından yükselerek -geçidin üstünde hurma ve peynir satılırdı [49], Hamadân tepesine çıkılırdı. Bu yol eski haritalarda gösterilmiştir ki herhalde İran hükümdarlarının Babilonya'daki kışlakları ile yüksekte bulunan Ekbatonadaki yazlık ikametgâhleri arasında kullandıkları yol olsa gerektir. Buradan bugünkü Tahran'dan uzak olmıyan Rai, Nişabur, Merw, Buchârâ, Samarqand -ki evvelce bir Çin kapısına malikti- a gidilirdi [51].

Türk - Çin hudut arazisi arasından geçen yolu takiben ilerilemek bu-

[42] *Chordâdbeh*, s. 29.

[43] *Ibn Hauqal*, s. 130.

[44] Peutinger'in cetvelinde yazılı olan dosdoğru ve büyük *Ktesiphon - Hatra - Harran* yolu çoktan tenhalaşmıştı.

[45] *Qoddamak* s. 227 f.

[46] İlkçağda bu yol Fırat'ın şark sahilinden yukarı doğru gidiyordu. (*Tab. Peuting.*)

[47] V. Kremer, *Über das Einnahme budget des Abbasiden-*

reiches, Denkschriften der Wiener Akademie Bd. 36, S. 307.

[48] Tanûchî, *Kitab al - farsa* II. 76. Diğerleri daha yukarıda kollara ayrılarak Şam'a, ve hatta 440/1048 de *Ibn Bâtlan*'a göre Halep'e gelmek için inhirâf yapıyor (Ibn al - Qiftî S. 295). Fakat burada da bedevilerin çapul tehdidi vardı. *Kit. al - farsa* II. 109).

[49] *Ibn Rostek*, S. 167.

[50] *Muq.*, S. 278.

rada pek sabit olmıyan emniyetin derecesine bağlı idi, ilk islâm devresinin devamınca ve hattâ 4./10. asırlarda dahi Fergana'dan ve Tarım havzasından -ki milâdî sekizinci asırda çinliler tarafından tercih ediliyordu [51] ve Markopolo'da tekrar o yoldan geçmişti- geçen en yakın yol pek makbul bir yol değildi ve hiç değilse hiçbir yerde ismi geçmemektedir. Hattâ yukarı Fergane'deki Uzkend'den çıkanlar bilfarz Alai geçidini kullanmaya -rak Ttbâs veya Tabâs geçidinden « karlı zamanlarda geçilmesi mümkün olmıyan sarp bir yokuş üstünden » Issyk gölünün cenubu garbisindeki Barşan'a gidilirdi [52]. Samarqand - Çin yolu buraya iltihak eder, büyük bir kavis çizerek Saş (Taşkend), Tarâz (Aulie ata), Birki (Merka) üzerinden Barşan'a varırdı [53]. Buradan itibaren G u r d e z i 'nin *Zein el-achbâr*'i (milâdî 1050 senesinde yazılmıştır) bu yolu şöyle tarif ediyor : Pen - çul üzerinden Tarım havzasındaki Kuça ve sonra şarka doğru çin hududundaki Çinançeket'e varılır [54]. Milâdî 630 senesinde bu yoldan geçen çinli Hsüen-Tsang Kuça'dan Paluqia (Qurdezî'nin Peçul'nin aynı olması muhtemel olup takriben bugünkü Aqsu'dur) Isık gölüne çık - mıştır [55]. Bugün dahi orta Tarım havzasının Taşkend'le beraber başlıca yolu keza Aqsu - Bedel geçidi - Qaraqol - Pişgek - Aulie-ata [56] dir. 3./9. asırda Sellam'ın ve 4./10. asırda Abu Dulâf'ın hangi yollardan geçtiği maâlesef bugün artık tayin edilemez [57]. M a s 'û d i 'nin : « Çine

[51] Richthofen, *China* 1, 456

[52] Bu yerin vaziyeti ve telaffuzu nehayet Gurdezî tarafından tesbit edilmiştir (ed. Barthold, S. 89, f.) de Goeje'nin *Nuşadşan* da Chotan etrafındaki erâziyi gördüğü (*De Muurvan gog en Magog. Versl. der Amsterd. Acad.* 1885, s. 114) başlıca *Podâmâh*' nin ifadesine s. 208) atfedilmektedir ki buna nazaran Atbaş geçidi Tibet, Fergâna ve Nuşadşan arasındadır. Bununlabera- ber bu ifade vaziyete uymuyor; çünkü Uzkend üzerinden Uş geçidine giden yol vazih olarak şimale bükülmektedir. Müşkûlat şu suretle çözümlüyor: O zamanlar Tarım havzası Tibet'e âit olarak hesaplanıyordu, mesela seyyah *Abu Dulâf* de olduğu gibi (yaq. III, 447); *Mutahhar* (ed. Hu- art IV) da Hotan' da Tibet'in idare merkezi olarak gösteriliyor ; bu Çin kaynaklarına da uymaktadır; daha milâdî 8. asırda Altın ile Tienşan arasındaki şehirler Tibet'e vergi verirlerdi (JA. 1900, Bd. 15, S. 24.) ; Tibet

bu şehirleri milâdî 9. asrın büyük bir kısmında elinde tutuyor ve ancak sonradan uygarlarla Karlıktürklerine terke mecbur kalıyor (JRAS 1898, S. 814) *Ibn Chordâdbeh*' nin ifadesinde: "Atbaş, Tibet ile Fergane arasında yüksek bir yokuş üstündedir, (s. 30) garhî Türkistanı Tibet'e ait gösteriyor. *Edrisî* (ed. Jaubert 1, 490) 550/1150 de Chotan için : "Tibet'in merkezi," diyor. Nehayet gerek *Birâni*, gerek *Gurdezî* ve gerek *Abulfeda*, Geogr. ed. Reinaud, S. 505 da *Samadni* (vefatı: 562/1167) *Chotan* şehri- ni bugünkü isimle çağırmaları de *Goeje*'nin *Chotan* ile *Nuşadşan*'ı bir göstermesinin doğru olmadığını anlatıyor.

[53] *Ibn Chordâdbeh* 28 ff. ; *Qo- dâmâh* 204 ff.; Muq. S. 341.

[54] ed. Barthold, S. 91.

[55] Richthofen, *China* 1. 540.

[56] Sven Hedin, *Durch Asiens Wüsten* I, 468.

[57] de Goeje, de Muur van Gog en Magog; Marquart, *Osteuropä- ische Streifzüge*, S. 74 ff.

giden birçok seyyahları tanıdığı ve Sogdiana üzerinden Çin'e giden Charâsân yolunun amunyak tuzu veren dağlar üzerinden gittiği » hakkındaki fıkrasında, 4./10. asırda da çin yolunun *Hsüen-tsang* ile *Gurdezl'*de işaret edilen aynı yol olduğu anlaşılıyor; zira çin kaynaklarına göre bu dağlar Tien-Şan'da Küçâ'nın şimalinde kâindir [58]. Ancak bir asır sonra yani 550/1155 tarihinde Edrisî, Pâmîr üzerinden Tarım havzasına giden Fergana yolunu ilk arab müellifi olarak tarif etmektedir [59]; bu tarif 4./10. asrın sonunda Bagra hükümdarlarının garbî Türkistan'ı zaptettikten sonra idare merkezlerini şarki Türkistan'daki Kâşkir'e nakletmeleri ve böylece muvasalanın tekrar Pâmîr geçidlerine dönmek mecburiyetinde kalması ile alâkadar bulunmaktadır.

Posta yolu Merw'de orta Horasan'dan çatallanıyor. Doğrudan doğruya Balch üzerine gitmiyerek Merw nehri boyunca 300 kilometrelik muazzam bir inhiraf yaparak Merw er-rûd'e varıyor; aynile Peutinger'in cetveli zamanındakine uygun olarak... bir fersah geride postanın Tâlaqân'a arkasından bu yol Tirmid civarında Oksus üstünden geçerek Raşt civarında Fergana'ya varıyor [60].

İran'ı kutren kateden, Şiraz'dan çıkarak Yezd üzerinden Nişabur'a giden yol *Ibn Chordâbeh*'de bile gösterilmiştir; *Ibn Rosteh* ile *Qodâmah* da yoktur. Herhalde bu keyfiyet Yezd ile Tabas arasındaki büyük çölde hırsız ve yol kesenlerin kuvvet ve kudretle kendilerini göstermesi yüzünden İran'ın şarkında hasıl olan karışıklıklar ile alâkadarır. Burada sükûnet ancak 'A d u d e d d a u l â h (vefatı 372/982) elle tekrar temin edilmiştir; o zamandanberi her bir Fars valisi daima elinde bu hırsızlardan alınmış rehine şahıslar tutar ve mütemadiyen değişen bu rehinele hükümetin muhafazası altında seyahat eden kervanların tehlikesizce orarlardan geçebilmeleri temin olunurdu. Bu hükümdar orada 4./10. asırda tatlı su yollarını da hâvi olan bir karakol inşa ettirdi ki M u q a d d e s i bütün İran topraklarında daha güzelini görmediğini söylüyor : « Suriye müstahkem suları gibi taş ve alçıdan » [61]. Fakat bu yol henüz tekrar tamir edilmiş değildi; Tabas'dan Yezd'e gitmek isteyen M u q a d d e s i, *I b n C h o r d â d b e h* tarafından 66 fersenk tahmin edilen bu mesafe için yetmiş gün sarfetmişti, çünkü kervani yolunu şaşırmıştı. Ona nazaran

[58] Richthofen, *China* I, 560. Keza Wang-jen-Şte; bu sonuncu 981 - 83 de seyahat etmiştir (*Journal Asiatique*, 1847, I, 63.)

[59] Richthofen, *China* I, 562.

[60] yaqûbî, *Küt, al - buldân*, S. 287; qod. 209 ff.

[61] *Muq.*, 493. 1881 ve 1892 de resmî sıfat taşımayan Yezd'li şahıslar tarafından Teheran - Tebes ile Yezd - Tebes yollarının birbirini kestiği noktada ve onun şimalinde yolcular için mükemmel bir bina yaptırılmıştır. Sven Hedin, *Zu Land nach Indien* II, S. 37 ff.)

orada yaşayan hırsızlıkla meşgul Quf'ler « vahşi çehreli ve katı yürekli insanlar olup para almakla kınaat etmezler ve yakaladıklarını yılan öldürür gibi öldürürlerdi; onlar tuttıkları adamın kafasını düz bir taş üstüne birkaç yerleştirdikten sonra parçalayıncaya kadar taşla vururlardı » [62].

Bağdad'dan başlayan hacı yolu Kûfah civarında Fıra'ı geçtikten sonra Al-'Udaib civarında çöle girerdi [63]. Müthiş uzaklığına ve aykırılığına rağmen hac bayramları zamanında bütün islâm âleminin hacı kabileleri bu yoldan geçerlerdi. Kervanları bu yola sevkeden yalnız hac gibi mukaddes bir vazife ifası değil, aynı zamanda dört bir taraftan gelen muazzam hacı kabilelerinin akup geçtiği bu yoldaki nisbi huzur ve asayişti. 331/943 de pekçok Bağdadlı tâcir Babilonya hükümetinin tazyiki yüzünden hacı kabileleri ile birlikte Suriye ve Mısır'a sefer ederlerdi [64]. Buna mukabil 335/946 senesinde Bizanslılardan kaçan birçok Suriyeliler de hacı kabilelerine iltihak etmişler ve Mekke üzerinden fevkalâde inhıraf eden, çok aykırı bir mesafe katetmek mecburiyetinde kalmışlardı ki Tarsus kadısı 20 bin dinar ile bu kabile arasında sefer etmişti [65].

Şimalî Afrika'da 3./9. asırda ekser yollar Qairwân'dan geçerlerdi. Bu asırda kudretli Aglebiler orada emniyet ve asayiş temin etmişler ve bilhassa yollardaki münkalâta çok ehemmiyet vermişlerdi. Bütün sahil boyunca karakollar bulunur ve böylece seyrüsefer emniyeti temin olunurdu [66]. Aşağı Mısır'dan çöllere iki büyük yol giderdi; biri sahil boyunca -Eski çağda olduğu gibi-, diğeri ise cenup istikametinde. Bidayette posta ikinci yolu *tariq es-sikkah* [67] takip ederdi; fakat sonraları Tarablus istikametine döndü ve oradan Qairwân'a çıkar ve sonra da sahil boyunca devam ederdi. Bu yolda mil işaretleri vardı; Qairwân'dan Sûr el-adua (Atlas denizi kenarında) ya kadar 12.150 mil idi [68], bu yol İspanya - şark muvasalasının büyük kara yolu idi [69]. Bir cenup yolu Dachil ve Kufrah vahaları üzere rinden [70] garbî Sudan'dan Ganah ve Andaguşt'a varırdı. Bu yol 4./10. asırda kum fırtınaları ve haydut baskınları yüzünden tenhalaşmıştı [71].

Posta devlet postası idi; « Abbas oğulları için koşardı » [72]; fakat eşhas sevk etmek işini müşkülât yüzünden ancak fevkalâde müstacel zamanlarda yapardı [73]. Mektuptan başka diğer azçok resmî işleri alelâde sevk ederdi. Bu cümleden olarak hükümdar M a' m u n'a henüz Horasan'da vali iken Kâbil'den [74] taze bakkaliye, halifeye uzun nakliyata tahammülü

[62] *Muq.*, S. 488 f.

[63] *Qodmah*, S. 186.

[64] *Ibn al - Causi*, fol. 71 a.

[65] *Ibn al - Causi*, fol. 98. b.

[66] *Abulmahdizin* 1, S. 174.

[67] Bu sebepten *Qodmah* da sahil yolu kaydedilmemiştir. S. 222.

[68] *Ibn Chordâdbeh*, S. 89.

[69] Aynı eser; S. 55.

[70] *J. Marquart*, Benin koleksiyonu, S. CV.

[71] *Ibn Hauqal*, 42, 66.

[72] *Mas'ûdi* VI, [263].

[73] *Baihaqi*, ed. Schwallyay, S. 429.

[74] *Beldâzi*, S. 402.

olmayan hediyeler posta tarafından getirilmmişti [75]. Cauhar halife namına Fas'ı zaptettiği ve Atlasdenizi sahillerine geldiği zaman halifeye deniz hâkimiyeti alâmeti olarak cam bir şişe içinde bir balık posta ile göndermişti [76]. Harp seferleri için hükümet namına bir harp postası tesis edilmişti. Bağdad kumandanı 302/914 de müstevli Fatimileri geriye sürmek için Mısır'a yürüdüğü zaman vezir, hecin develeri ile bir posta tesis edilmesini emretmişti ki bu posta hergün Mısır ile Bağdad arasında sefer edecekti [77]. M u' i z z e d d a u l â h diğer vilâyetlerde hükümet eden biraderi ile süratle münakalede bulunmak için posta seferini süratlendirmişti. Posta tatarı *fujûc* süratli haberciler *Su'ât* ihdas etti [78]. Bağdad gençleri bu yeni ihdas edilen vazifeye meftûn oldukları için fakirler oğullarını bu meslekte yetiştirmek üzere Emir'in emrine vermişlerdi. Bilhassa temayüz eden iki seri haberci sabah güneşi ile kalkarlar ve güneş batıncaya kadar 30 fersenk (takriben 180 kilometre) yaparlardı ve bunları herkes severdi; müverrih bunların isimlerini zikrettikten sonra birisinin sünni diğerinin şii olduğunu söyler. Yol üzerinde her fersah mesafede bir sığınak *hısın* vardı; [79]. Çok muhtemel olarak bu seri postacıların altında posta beygiri değil hecin devesi *Cammâzât* vardı. Bu develer üzerinde 364/975 senesinde Buvilerin veziri son süratle Bağdad'dan İran'daki hükümdarına ulaşmıştı [80].

Bundan başka hiç değilse bazı mıntakalarda ve daha kısa mesafeler için hususî bir posta vardı ki muayyen teşkilâta tâbi postacılara malikti. *Symmachoi* dedikleri aşağı Mısır postacıları süratleri dolayısıyla daha milâdi beşinci asırda şöhret kazanmışlardı ki milâdi 8 inci asırda hâlâ mevcut oldukları Rainer Papirusun'dan bilindiği gibi son zamanlarda da seyyah M. Wansleb'de şöyle söylüyor : « İskenderiye'de postacı olmak isteyenler bir mangal gibi yapılan ve adam yüksekliğinde ve birçok demir bileziklerle çevrilmiş bir sırtık ile tesbit edilen bir sepet içinde 27 mil tutan Rosette yolunda bir ateş koşturmaya ve aynı günde güneş batmadan tekrar şehire dönmeye mecbur tutulmaktadırlar » [81].

Bizans saltanatında kullanılan ateş telgrafi müslümanlar tarafından da

[75] *Ibn Taifur*, fol. 131 b.

[76] *İle Goeje*, Z D M G 52, S. 76.

[77] *Arîb*, S. 53.

[78] *Ibn al - Cauzi*, fol. 34. *Quatremère*, *Hist. Maml.* II, 289 *Kit. al - İncâd'* ya göre. *Sâi* ismi bu güne kadar postacı yerine kalmıştır.

[79] *Ibn al - Cauzi*, fol. 34; *Ibn al - Athîr* VIII, 425 (40 ferseuk'ten fazla).

[80] *Ibn al - Athîr* VIII, 480.

Tha dilîbî de *Latâif al - Maârif* (S. 15) in ifadesince bunlar eşkin yürüyen hayvanlardır (*Camaza*) eşkin yürümek demek) Şarkî İran'ın en seri giden devesi hâlâ bugün dahi Belucistan **cambas*, lardır. Bir eşkin hayvan müşkülâtsiz günde 100 kilometre yapar (*Sven Hedin*, *Zu Landa noch Indien* 11, 346 ff.) o halde İran etimolojisindedir.

[81] Rainer *kolleksiyonundan kılavuz*, S. 53.

evvelce Greklere ait olan mıntakalarda muhafaza edilmiş ve fakat diğer eyaletlere girmemişti. Şimalî Afrika sahillerinde -havadis 3./9. asır için muteberdir. bu ateş postası bilhassa iyi çalışmıştır: Bir haber bir gecede Trablûs'dan 3-4 saatlik bir mesafede olan Ceuta [82] den İskenderiye'ye gelirdi, ki bu yol garbin Fatimilre karşı isyan ettiği 440/1048 senesinde Fatimilerin sığınakları artık bedevilere karşı koruyamadığı zamanda ortadan kalkmıştır [83].

Buna mukabil müslümanlar Romalılar zamanında bilinen güvercin postalarını kuvvetle inkişaf ettirmişlerdir [84]. Bunları ilk olarak Qarmat taifesi 3./9. asırda plânlaştırdıktan sonra büyük çapta ortaya koymuştur. Bu taife baştan itibaren memleketin her tarafından kendi Babilonya'daki maskatına kuşlar vasıtasile haberler getirtir ve ondan sonra kolayca ve kat'î olarak mucizeler gösterirlerdi [85]. 4./10. asrın başında Babilonya'da bunların kullanışlarına ait haberler çoğalı. Yeni nasbolunan vezir 304/916 tarihinde muvasalâtını güvercin postası ile bildirmişti. [86]. Qarmat'lar 311/923 de Basra üzerine çullandıkları zaman dört gün evvel vaki hükümet değişikliğini güvercin postasından aldıkları haberlere dayanarak ahaliye bildirmişlerdi [87]. 315/927 senesindeki Qarmat'lar seferinde sonradan vezir olan İ b n M u q l a h bir adamı refakatına elli güvercin vererek Anbâr'a göndermiş ve oradan muayyen fasılalarla Bağdad'a haber temin edebilmişti [88]. Vezir aynı sene Qarmat'lara karşı Aqarqûf'da yüz kişilik ve yüz güvercinlik posta tesis etmiş ve her saat haber talebinde bulunmuştu [89]. 321/933 senesinde resmî vazifesi olmıyan bir şahıs, Kûfeli olan komşusunun güvercinlerin getirdiği haberin resmî haberlerden daha müsait oluşuna dayanarak veziri Kûfe'nin mukadderatı hususunda teskin etmişti [90]. Rivayete göre 328/940 senesinde Bağdad Emiri'nin yakalamış olduğu bir posta güvercininden, kâtibinin kendisini (yâni Emiri) düşmanlarına satmış olduğunu öğrenmişti [91]. Raqqah ile Musul 24 saat içinde Bağdad, Vâsıt, Basra ve Kûfe ile güvercin postasile anlaşmışlardı [92]. Asrın ikinci nisfında M u h a m m e d i b n ' O m e r her iki şehir ara-

[82] *Abulmahâsin* I. S. 174.

[83] *Marrakeşi* trad. P. Fagnan s. 299.

[84] Dieles, *Antike Technik* S. 68.

[85] de Goeje, Mem. sur les Carmates, S' 307. Çin'de posta güvercinleri milâdî 700 tarihinde zikrediliyor ve oraya Hind ve arap tacirleri tarafından götürüldüğü zannolunuyor. *Chau-Ju-Kua*; Hirth ve Rockhill tarafından tercüme edilmiştir. (S. 28, nota 2)

[86] *Wuz.*, S. 33.

[87] *Arib* ed. de Goeje, S. 110 f.

[88] *Misak*, V, 306; *Ibn el-Athîr* VIII, 135; *Ibn el-Athîr*'in VIII. 240 da başka türüdür

[89] *Misak*, V, 298.

[90] *Misak*, V, 416.

[91] *Misak*, VI, 22. Bu kelime diğer vekayinamelerde çok defa zikrediliyor.

[92] *Tha'âlibi*, *Umad el-man'âb*, VIII, 512.

sında süratle muhavere temin etmek için Bağdad ve Kûfe'de posta güvercini beslerdi [93]. Qarmat'ların bir elçisinin geldiğini haber verdikleri zaman **A d u d e d d a u l â h** bu elçinin Kûfe'de vekili nezdine inmesini emretmişti. **M u h a m m e d i b n 'O m e r** bir Kûfe güvercini yollamış ve Kûfe'deki vekili de bir Bağdad güvercini ile cevap verdiği için mesele bir iki saat içinde hal oluvermişti [94].

Resmî sıfatı haiz olmıyan bir şahsın seyahatine hükümet tarafından umumiyetle ehemmiyet verilmediği için bir sur kapısı kâtibi ve şehir kapısından çıkan adamın tesbiti keyfiyeti şarkta hiç değilse 2./8. asırda mevcut ve vaki değildi [95].

3./9. asrın ilk nısfına ait olarak bildirilen bir haberde Çin'de kullanılan pasaport işlerinden tamamen yabancı birşey olarak bahsediliyor [96]. Halbuki Mısır'da en eski islâm zamanında pasaport işlerine kuvvetli olarak riâyet ediliyordu, hiçbir kimse mahalli hükümetin müsaadesi olmadan bulunduğu yeri terk edemezdi. « Herhangi bir yerde bir kimse, bir pazarda veya bir mahalden diğer mahalle geçmek üzere olsun, bir gemiye binerken veya gemiden çıkarken olsun, elinde bir pasaport *sicill* olmadan görülecek olursa derhal tutulur, gemi ve içindeki eşya zapt edilir ve yakılır » bu emir 100/720 senesinde valiye verilmişti. Papirus koleksiyonumuzda bu nevi pasaportlar mevcuttur [97].

Tulûnîler zamanında da bir pasaporta *Cawâz* lüzum vardı ki bunda birlikte seyahat eden kölelerin de, Mısır'ı terkedebilmeleri için, isimleri mukayyet olmalıydı: [98]. Şarkta ise 4./10. asırda Buyîlerden **A d u d e d d a u l â h**'nin merkezi olai Şîrâz'da seyahat edenlerin tevkif edilerek yalnız mahsus müsaade ile tekrar serbest bırakıldığı hakkındaki haberler büyük bir hususiyeti haiz gibi alâka ile telâkki olunurdu [99].

[93] *Umdat et - tâlib*, Paris, Msar. arab. 636, fol. 171 a.

[94] *Ibn al - Causî*, Berlin, fol. 145 a. diğer güvercin telgrafı *Misk.* VI, 13, 19, 412.

[95] *Ag.* XIX, 147.

[96] *Silsilet et - tasviriye ed.* Reinand, S. 42.

[97] C. H. Becker, *Islam* 11, 369.

[98] *Mugrib İbn Sa'îd ed.* Vollers, S. 53.

[99] *Muq.*, S. 429.

Almancadan çeviren :
Cemal Köprülü

İRAN EDEBİYATINDA ROMAN

Dr. ALİ NİHAD TARLAN

— Bağı 54 üncü Sayıda —

Bir haftalık mezuniyet bittikten sonra eserin kahramanı mektebe avdet ediyor. Bahçede on iki ile yedi yaş arasındaki çocuklar başları açık caketsiz terbiyei bedeniye yapıyorlar. Uşümüş ellerini koltukları altında ısıtmağa çalışarak muallimin emrini bekliyorlar.

[Sarı yanakları kemiklerine yapışmış boynunun damarları kuru derisinin altından tamamen gözükken uzun boylu bir genç, bunların hocası. Bu terbiyei bedeniye hocası, eğer afyon çekmemişse muhakkak sıtmalıdır. Zira yerinden kumıldanmak istemiyor. Küçük bir çocukla konuşuyor.

Sırska çocukcağız kara gözlerini yere dikmiş küçük parmaklarile oynuyor. Muallim bu defa onun kulağını hafifçe çekip bir şarkı (tasnif) söyemesini emrediyor. Süd dişleri yeni çıkmış yavrucuk ince sesi ile okumağa başlıyor :

— *Sen bülbül müsün ? Ay bülbül müsün ? Yine taşı vurdun, kurbağayı öldürdün ?*

Bu sırada, kalçası skat olan ve bu sebepten eğri büğrü gülünç bir şekilde yürüyen hademe, süratle mektebin önüne geldi ve iki elinin parmaklarını yuvarlak halka şeklinde gözlerine götürüp gözlük şekli işareti verdi ve boynunu dik tutup portföy

taşıyan bir adam vaziyetini aldı. Acele ile verdiği bu işaret anlaşılıydı. Muallim derhal kendine bir çeki düzen verdi. Biz de meseleyi anlamıştık: mektebe müfettiş geliyordu.

Müfettişin gelmesini beden terbiyesi hocasının yüksek sesle verdiği kumanda takip etti : Dikkat !

Çocuklar dimdik hazırol vaziyeti aldılar. Muallim, mütehasıs gözü ile onları baştan aşağı süzdü ve ikinci kumandayı verdi : Yerinde rahat !

Çocuklar ikinci defa bir ağızdan hocayı eslämladılar. Altmış kişinin sesi, sıhhati yerinde altı kişinin sesi kadar gür değildi.

Yeniden « dikkat » emri yükseldi. Bu defa müfettiş, birkaç adım yakınlarda durup gözlüğünün altından bakıyor. Muallim; meseleyi daha tatlılaştırmak için sesinin varabilidiği son perdeden kumanda veriyor :

— Sola dön !

Çocukların üçte ikisi sağa döndüler. Geri kalanları da çarkifelek fişengi gibi dönüp durmaya başladılar.

Muallim, abdallaşmış, perişan bir halde, onlara hiddetle bağırıyordu.

Böyle numaralara çok alışık olan müfettiş, suratını asmış yavaş yavaş idare odasına gitti.

Bu masum yavrulara içim yandı. Gayri ihtiyarî üç dört küfür de sa -

vurdum. Ama kime ? Bilmiyorum; mesul kimdir ? Bu hususta düşünmüyorum. Yalnız bu kadar biliyorum ki bu küçük, masum yavruların daha bahçelerde oynamaları lâzımgelirdi. Herberisi, bir keçi yavrusundan daha küçük olan bu zavallı ve daha abdestini tutmaktan âciz çocuklar, daha analarının kucağında sağ elini sol elini öğrenmek yaşındadırlar.

Soğukun şiddetinden köpek gibi uluyan ve muallim korkusundan donunu kirleten bu bedbaht çocuklar, güvercin yavrusu gibi titriyorlar. Acaba açık havada, sertlik ve cebir kokusu hissedilmeyen çocuk yuvalarında cismanî kuvvetlerini takviye, ruhlarını hayata kabiliyetli bir hale koymak için daha ne kadar zaman bekliyeceğiz ?]

[Gözümü idare odasından çevirmiş, dikkatlice çocukların yüzüne bakıyorum; renkleri sarı, dudaklar mor, gözler içeriye çekilmiş, eller zayıf, çehreler ince, boyunlar ince. Velhasıl sıyü amel dünyası için değil tıbbî laboratuvarlar için ihzar edilmiş bir avuç kemik ve deri, gözümün önünde resimgeçid yapıp kalbimi sızlatıyor. Sonra uzak bir bataklıkta derinliğin den akseden arı vızıltısına benzer monoton bir ses geliyor. Bu birinci sınıf ve şubeden gelen sestir. Kulak veriyorum :

(elif), (vav) o, (ra, elif) ra (ora) kâf esre, ha sakın (ki), z üstün (ze) dal sakın zed Ura ki zed..

Sessizce sınıfa giriyorum. Talebe bana hürmet ederek ayağa kalkıyor ve tekrar oturuyor. Sınıfın dar ve karanlık fezasında mutlak bir sükût hâkim.

Seksen göz, mâsumane bir zekâ ve tafahhus ile bana bakıyor . . .

Sınıfın eskimiş, çözülmüş eşyası sanki on dokuzuncu asrın içinden başını çıkarmış çocukların, insana yaşını başını almış ve çökmüş hissini veren paslı ruhlarla uzlaşmış; bana serezeniş ediyor.

Odanın uzunluğu yedi kadem var, yok. Birkaç defa aşağı yukarı dolağıktan sonra, programın önünde duruyorum :

Pazar, ikinci saat : Ahlâk. Anlatıldı: bu saat ahlâk dersleri var. Ben onlara ahlâkın esaslarını öğreteceğim. İyi ve kötü tabiatleri anlatacağım. Onlar, pörsük, zayıf parmaklarında kalemleri sıkıstırmışlar, benim takrirlerimi zabtedecekler. Ben, donuk bir çehre ile gözlerimi yere indirmiş, üzerine aldığım vazifeyi düşünüyorum. Onlar, benden kat'i ve vazih inançlar bekliyorlar. Halbuki ben, herşeyden, hattâ kendi varlığımdan ve yaşayışımından emin değilim. Onlar hayatın korkunç ve karışık yollarında emniyetle yürüyen bir insanın kılâvuzluğuna ihtiyaç hissediyorlar. Halbuki ben, bütün insanlardan hattâ kendilerinden daha biçare ve âcizim. Bunların kollarına, hayatlarını devam ettirmek yolunda yapacakları savaşta mukavemet edebilmeleri için demir cevheri aşlamak lâzım. Fakat ben çözülmüş vücudumda arıyorum, hayat cevherini hâvi bir damla kan bulamıyorum. Başımı kaldırıp ihtiyarsız : « Aziz çocuklar ! » diyorum.

Derhal kırk küçük baş, kâğıd üzerinden kalkıp dikkatli dikkatli bana bakıyor. Fakat hafızam donmuş, fikirlerimi söyleyemiyorum.

Onlara demek istiyorum ki: « Aziz çocuklar, sizin karşınızda duran ben, sizden çok daha biçare, kudretsiz, zayıf, günahkâr ve bitkinim. Herkesten daha yardıma ihtiyacı olan benden siz nasıl yardım bekliyorsunuz ?

Biçare yavrucuklarım, kendi murdar ve pis hayatımı düşündükçe, görüyorum ki, bana nefeslerinde ruhul-kudüs kuvveti bulunan mürebbliler lâzım. Halbuki şimdi ben, sizin terbiyenizi üzerime aldım.

Ağız: dili bağlı bedbahtlar: şimdi siz, bir saadet kasrı kurmak ve hayatınızın haritasını çizmek için benim düsturlarımı, talimatımı bekliyorsunuz. Halbuki ben, sizden daha yoksulum ve bu yoksulluk yüzündendir ki, sokaklarda bir ceviz satıcısının kazancından daha az bir maaşla, size muallim olarak geldim.

Günahsız yavrucuklar, siz cesarete, kudrete, iradeye, liyakate ve daha binlerce şeye muhtacsınız. Eğer bunlardan birisi en azıcık benim ruhumda mevcut olsaydı, asla utanacak bir vaziyette karşınızda bulunmazdım.

Günahsız evlâdlar: benim sizden fazlalığım, ancak uzun seneler haftazamda topladığım bir avuç malûmat ve rakamlardan ibarettir. Fakat sizi temin edeyim ki, onların hiçbir sizin hayatınız için en ufak bir kıymeti dahi haiz değildir. Kitablarınız içindeki bahislerin bir kısmı faydasız, diğer bir kısmı da çürümüş, paslanmış bir silâhdır ki, onu öğrenmekle silâhı kendi aleyhinize bilemiş oluyorsunuz. Ben size bunu haber vermeliyim.

Size demeliyim ki: « Doğruluk, fedakârlık, cömerdlik, izzetinefis, tevek-kül, itimad, dikenli tele benzeyen nik-

binliklerdir ki, cemiyet cebhesinde ayaklarınıza dolaşır ve yalancılık, hokkabazlık, bedbinlik, suizan, hod-kâmlık, kötülük, tabasbus, şarlatanlık çengel ve dişlerle mücehhez olanlar sizi parçalarlar ve yokederler.

Size hatırlatmalıyım ki: Dünyanın büyük feylesoflarının, büyük müreb-bilerin bize gösterdikleri terbiye yollarına bakarsak onların günahsız olduklarına inanmamız doğru olmaz, zira asırlarca beşer cemiyetini düsturları altında iddia ettikleri sulh ve hakikate kavuşturmağa çalıştıkları halde muvaffak olamadılar. Yalnız onların fikirlerine tâbi olan birtakım biçareler diğerlerinin ihtiras ve tama' pençeleri altında parçalandılar. Ve bu mukaddes niyet, facia ile neticelendi. Bu inancların, bu sözlerin güzel tuzâğına ahmakça tutulup sizin ahmaklığınızdan, saflığınızdan istifade edeceklere avlanmaysınız.

Ben size söylemeliyim ki: Beşerin ilim tarihinde henüz mutlak ve herkesce teslim edilmiş bir hakikat yoktur. Daima yanlışlar birbirini kovulayıp duruyor. Siz ömrünüzü ve fikrinizi birgün muhakkak yanlış oldukları meydana çıkacak bir şeyler uğrunda telef etmeyiniz.

Ben size söylemeliyim ki: Görünürün önünde olan veya varlığınıza temas eden mevcut hayatı temin için sarfedeceğiniz vakit ve ömür, hakikaten yerine sarfedilmiştir. O halde yaşamak yolunuzun köşe bucağında ve kenarında kalan bahisleri öğrenmek için vakit telef ederseniz vakit denen kıymetli altını kendi elinizle ahmaklık çamuruna atmış olursunuz.

Ben, bunları ve daha birçok şeyleri

size anlatabilirim, fakat maalesef, program, bu hususta dilsizdir. Ben de, nizamnemenin dar halkasından dışarı adım atmağa cesaret edemiyorum.

Teneffüs zili çaldı, talebe kafesin kapısını açık gören kuşlar gibi çocuk sevinci ile sınıftan dışarı uçtular. Koşuşmağa başladılar. Az birkısmı da, iki ellerile kitaplara yapışmış mektebin bir köşesine çekilip saat rakkası gibi sallana sallana ders hazırlıyorlar.

Bunlar, sınıfın zeki ve akıllı talebeleridir ki, numaraları, diğerlerinin numaralarından daha iyi ve yüzleri ötekilerinin yüzlerinden daha incedir.]

[Talebeler sıralarına oturmuşlar, sınıfın birincisi, farsî kitabını masanın üzerine koydu. Hepsî benim derse başlamamı bekliyorlar. Yavaşça kitabın sayfalarını çeviriyorum: sayfa: 150, Tevazu: (Eğer feyzi kabiliyetin varsa tavazuu öğren zira yüksek yerin sudan nasibi olmaz).

Yine çeviriyorum : sayfa: 341

(Kanaat edersen senin indinde gümüş ve taş müsavidir).

İşittim ki, eskiden bir meczubun e- linde taş gümüşe inkılâp edermiş. Bu söz makul değildir zannetme. Kanaat sahibi isen senin indinde gümüş ile taş müsavidir. Çocuk içini ihtiras pişliğinden temizlerse onun himmeti önünde bir avuç altın bir avuç toprak gibidir. Sultana tapınan fakire haber ver ki, sultan fakirden daha âcizdir.]

Kitapta kanaat ve tevekkülü tavsiye eden bahisleri okuduktan sonra gözünün önüne bir derviş geliyor, ve :

« Hayır, diyor; bu kitap, bu felsefe ve irfan kitabı bu şakaya ve hezeyana

benzeyen bu kitap, maarifin resmen kabul ettiği kitap değildir. »

[Memleketin müstakbel ricali demek olan talebeler için içtimal ve terbiyevî esasları ihtiva edecek, onlara hayat düsturlarını verecek kitap, elbette bu lâkaydî ve ihmâl ruhunu taşımaz.

Kitabın arkasına bakıyorum: (Maarif vezaretinin tasvibi mucibince bütün erkek ve kız mekteplerinde yalnız bu kitap okutulacaktır).

Bu satırları görünce tepem atıyor ve kitabı yere çarpıyorum.

Bu ne mânasız şeylerdir. Tamam on üç asır ariflerin hezeyanı demek olan bu saçma şeylerin arkasında koştuk. Başımızın tâcı (fakr) idi. Hazine -imiz (kanaat). Dünyayı üç talâk ile boşamıştık. (Dişi veren ekmeğe de verir) düsturunun muhkem kalesine arkamızı dayamış, fakrû tevekkül içinde yaşamıştık. Bu kalenderce düsturlar bu ev yıkan hezeyanlar verem, belsoğukluğu, frengi mikropları gibi cemiyetimizi felce uğrattı. Biçare ve zayıf olduk. Bedbaht, âciz kaldık. Diğer kavimler dünya gelinine tekme atan kılâvuzlara malik olmamak bah-tiyarlığına nail oldular. Kendi iki ellerine tabiaten borç alarak dört el daha ilâve ettiler. Makine, taş, su, demir, hava, kömür, ellerine ne geçtise onlardan istifade ederek bütün kuvvetlerle dünyaya sarıldılar. Herşeye sahip oldular. İlerleme ve tekâmül selinin mecrası bize kadar temas etti. Bizi de sürüklemek istiyor, halâ bu saçmalar maarifin eli ile bizim âciz bacaklarımıza sarılıp yerimizden kılmadamağa bırakmıyor . . .

Sınıfta, bir aşağı bir yukarı dolaşı-

yorum. Biz hakikaten hiçbir şeyi yerinde kullanmıyoruz. Meselâ bir alman farsî öğrenmek isteyip bizim bu resmî kitabımızı okursa bize ne der ?

Sadi, yüksek bir şair ve emsalsiz bir fazıldır. Fakat onun fikirleri bugün ancak edebî noktaî nazardan kıymetlidir. Terbiye ve içtimaiyat bakımından değil. Sadi, yedinci asrın adamıdır. Onun fikirleri ve sözleri bugün ancak ifadesinin selâseti, tatlılığı ve (yedinci asır) daki fikrî yüksekliği ile övünmemize yarar. Diğer eski ve kıymetli eserler arasında onu da saklarız. Sadi'nin kitapları herkes tarafından takdir edilmiştir diye onu ahlâk ve terbiye düsturu olarak alırsak Şehnamenin ehemmiyetini göz önünde tutarak gürz, kalkan, ok, ve yay ile muharebeye gitmiş oluruz. (Taktikesra) tarihî ve muazzam bir binadır. Eğer onu belediye otelinin salonuna nakletmek isteseler düşününüz ne garip ve gülünç bir manzara hasıl olur . . . .

Hakikaten ne kadar tuhaftır. Kimin yakasını tutsan cebinden bir (Encümeni edebî) âzâlığının hüviyyet varakası çıkar, her karşılaştığı kimse (Rumuzu Hamza) dan daha kalın bir divanı eş'ara maliktir. Maşallah, hepsi şair, hepsi edib, hepsi Sadi ve Hafız.. Fakat hâlâ bir kimse kudret gösterip de münasip, faydalı, zamana uygun ve gençliğin terbiyesine hâdim şiirler yazmıyor. Tâ ki kundaktaki çocuklarımız, ancak ilim ve felsefe lisanı yapanların işlerine yarayabilecek divanlardan müstağni kalsınlar.

Hepsi bir ağızdan, sevgilinin gözü-

nü, kaşını tavsiyette o kadar gevezellik ederler ki, insanın kafası şişer. Zevklî güzel, karihası geniş bir şair de bize, bir yadigar bırakmak isterse (Arif - name) [1] yi yazar ki o da gayet müstehcendir . . . .]

Eserin kahramanını, maarif idaresinin emirlerine rapor geldiği için hakkında verilen karar üzerine mukavelenin altıncı maddesine tevfiқан azlediyorlar.

[Mevzu benim için o kadar mühimdir ki, onu defaten kabul edemiyorum. İşsizlik, serserilik, çıplaklık, derbederlik, hayasızlık.. Ah bu cinayeti kim ve niçin irtikâp etti ? Muhakkak pek küçük bir bahane, ehemmiyetsiz bir mesele; mafevkin önünde biraz dik yürümek, müdürün yüzüne kindarane bakmak, müfettiş hakkında biraz mırıldanmak. Evet belki asabiyet veya ıztırıp saikasıle benden sadır olmuş ehemmiyetsiz meseleler, ve bundan dolayı vahşî hayvanlar gibi benden intikam alıyorlar ve beni felâket çukuruna, ölüm kabristanına fırlatıp atıyorlar. Bizi ısırın bir karınca, yüzümüz üzerinde vızıldayan bir sinek, elimizi, ayağımızı sokan bir sivri sinek, en aşağı ölümle cezalandırılır. Bizde âmirlerimizin hayatı yanında karınca, sinek, sivrisinek gibiyiz.

Eğer vazifemizde taallül etsek, eğer deruhde ettiğimiz işi başaramasak mazeretlerimiz kabul edilir, asla şikâyet edilmez. Fakat biz ve kendileri bu örtbasları, bu zevahiri kurtarmak işlerini biliyoruz ve biliyoruz ki, eğer bizim idarî cürümlerimiz azil ve neticesinde açlık gibi cezalarla karşı -

[1] Ebrece mirza Celalümmülk'ün eseridir (1291 - 1343. H)

lanmak lâzımgelirse, bazıları vardır ki, cürümleri kendilerini recmettirecek derecede büyüktür.

Onlar, şahsî garazları, küçük ve mez-mum bir zevkleri, kendilerine biraz geç selâm verenden, hürmette biraz kusur edenden, isimlerini (Cenabı ecel) demeden zikredenden, abdest - siz yüzlerine bakandan intikam al - mak zevki uğruna tuhaf bahanelerle bir zavallının ekmeğini keser, ailesini ölümden bin kere daha fena bir vaziyete sokar, aç çocuklarını, çıplak ka-dınlarını sıkıp öldürmeyen bir mezar, ruhu kabzedip nefesi kesmiyen bir ölüm kucağına atarlar. Halbuki kendi günahlarının hesabı görülse nihayet - siz cürümleri vardır . . . .]

Nihayet odasına çekilip kitaplarını gözden geçiriyor. O kitaplar ki, bütün çocukluk zamanını, gençliğinin bir kısmını onlar uğruna heder etmiştir. O kitapları hayat yolunda gökden inmiş vahiy kadar itimada lâyik gör - müştür. Ölmeyecek kadar bir maişet temin eden hocalıktan azledildiğine artık teessüf etmiyor. İş kıtlığı yok ya ! Bir kere kitaplarını açıp baka - cak, acaba onlar hayatı kazanmak için kendisine ne yollar gösteriyor ? Birer birer kitaplarını karıştırıyor. İşte ede-biyat tarihi !... Okuyor: birçok ter - cemeî haller ....

[Bir avuç dalkavuk, mütabasbıs ve yalancının tercemeî hali ne işime ya-rayacak ? Hayatlarını yalancılıkla kazanmışlar ; güzel bir cübbe.. iki çu-val buğday için yağmacı bir hırsız veli, peygamber, allah derecesine çı-karmış ; atının nalını yedi yıldız, ve dokuz feleğin fevkine vardırırmışlar. Bunlar muvaffak olmuş bir Emir'i

medhederler, o sukut etti mi, yazdık-ları kasideyi biraz değiştirip yerine gelene sunarlar... Aralarında pekaz bulunan ihtirassız, yüksek şairler istisna edilirse hepsi âdi ve himmetsiz insanlar.. Onların eserlerini sakla - mak, bizim edebî fakirliğimize şahit - dir. Eğer edebiyatta bir parça doğru düşünceli ve müdekkik olsak derhal onların yazma divanlarını ateşe verip yakar ve böylece öteki mukallid ve maskaralara anlatırdık ki, şairlerin ve eserlerin kıymeti onların mâna ve gayelerle, ihtiva ettikleri fikirlerle mü - tenasıptir. Yoksa ifadenin selâmeti, seci ve kafiyelerin mütevazın olma - sile değildir.]

Bütün kitapları bu noktâ nazardan bir kere daha tekrar ediyor ve ni - hayet :

[Tam yirmi sene bu saçmalar uğ - runda ömür tükettim, onlardan nasıl feragat edebilirim ? Bunlar benim hayatımın mecmuası, muhassalasıdır ; bir lâhzada onları nasıl untabilirim ? İztıraptan şiddetle sarsıldım. Beyni - min ocağından bir şimşek, yirmi se - nelik kıymetli ömrümü içinde sakla - yan o kâğıd yığın : üzerine düştü. O aydınlıkta, sınıflar, defterler, azablar, tevbihler, tahsinler, ümidler, çalışma - lar, zahmetler, uykusuzluklar, göz yaşları, sevinçler, imtihanlar, tenbih - ler, aferinler, muallimler, müdürler, mektepler, hepsi gözümün önünden birer birer geçti.

Ah ben bunları seviyorum. Bir ve - remli çocuk babasının nazarında ne kadar sevgili ise bunlar da sönük göz - lerimin önünde o kadar azıdır. Ben, bunlardan sarfınazar edemem. Bunlar, kâğıd ve mürekkep değildir. Bunlar

benim yirmi senelik ömrüm ve emellerimdir. Ben, bunlara tapıyorum. Âşıkın nazarında sevgilisinin cesedi ne kadar ona yakın ise bunlar da benim ruhuma o kadar kuvvetle bağlanmıştır. Bunlardan ayrılamam. Bunlar, benim ömrüm, benim sâyim, benim arzularımdır. Ben, bunlara âşıkım, onlardan ayrılamam. Ben, yirmi sene bunlarla düşüp kalktım. Nasıl eski hatıraları tamamen unutabilirim ?

Başım, ihtiyarsız, yavaş yavaş ki-tapların üzerine eğildi. Göz yaşlarım, onların mukavva ve deri cildleri üzerinde lekeler hasıl etti. Omuzlarım sarsılıyor, kalbim şiddetle çarpıyor. Bilmiyorum, ne kadar zaman bu halde kalmışım ?

Yavaş yavaş nefes almam zayıfladı ve intizam kesbetti. Ellerim çolak oldu, başım yanuma düştü. Sonra etrafı bir karanlık sardı, derin bir uykuya dalıyorum . . .]

İran edebiyatında yeni inkişaf eden roman nevinden iki mühim eseri en canlı noktalarını alarak hülâsa ettik. Maksadımız, yalnız nümune vermek ve bunun mahiyeti hakkındaki hükmü karilere bırakmaktır. Ancak bu eser hakkındaki fikrimizi kısaca yazmaktan kendimizi alamadık :

Gece Eğlentileri, umumi manzarası itibarile mahallî hayatın parça parça alınmış safhalarından müteşekkil bir (revü) mahiyetindedir. Bu itibarla kuvvetli bir müşahede mahsulü adde-dilebilir. Ve böyle eserlere realist roman demek icabeder. Ancak muharrir her safhada eserin içindedir. Hâdiseleri, bize fırsat bırakmadan kendisi mükemmelen teşrih ve bütün ruhu ile tenkid ediyor. Bu bakımdan eser romantik bir mahiyet alıyor. Hâdise ve tasvirlerin belâgeti belki kendi izahından daha çok müessir olacaktır.

Sonra eserde kahraman bir tanedir, o da muharririn kendisi. Bütün gözümüzün önüne serdiği hayat manzaralarını, sahnelerini birbirine bağlayan, onun şahsiyetidir. Halbuki bir kahraman, eser için azdır. Bu kadar silik eşhas ta çoktur.

Eserin üslûbu, çok selis, mükemmel ve cidden canlıdır. Mahallî hayatın uygunsuzluklarını, cemiyetin kusurlarını hakikaten yurdu için içi yanan bir vatanperver heyecanı ile ve yepyeni bir dil ile bize anlatması, İran edebiyatına bu inkılâbı getirmesi bir muharrir için çok kâfi bir şereftir.

ROOSEVELT AMERİKASINDA

TERBİYEDE FERTÇİLİĞİN YIKILIŞI

Dr. MUZAFFER ŞERİF

Bugün bütün Amerikan terbiyesi yeni baştan kendini yoklayan, imtihana çeken bir vaziyettedir. « Kendine karşı emniyetsizlik » demek olan bu halin sebepleri mektep dıvarlarının dışındadır ve çok derine gider. Bütün bu yoklama ameliyesinin mahsulü olarak kendini ehemmiyetle duyurmağa başlayan en kuvvetli fikir artık ferdiyetçiliğin müdafaa edilir bir tarafı kalmadığı fikridir. Amerika'da en büyük terbiyeciler ve içtimaiyatçıları bunun ifadesini vermeğe uğraşıyorlar.

Bizde son on beş, yirmi sene zarfında Amerikan terbiyesi hakkında, ya doğrudan doğruya ingilizceden alınarak, ya fransızcadan geçerek, bir çok yazılar yazıldı, tercüme yapıldı. Bunlarda hâkim olan mefhumlar, umumiyet itibarile, ferdi hürriyet, kendi kendini idare, kendi kendine inzibat, ferdin yaratıcılığı kabilinden mefhumlardı. Bunlar şahsî teşebbüse, hür düşünceye, tabiata uygun inkişafa susamış olan muhitimizin ihtiyaçlarına cevap veren kestirme devalar gibi görünüyordu. Bunlar ve buna benzer mefhumlar Anglo-Sakson âleminin değişmez karakteristikleri gibi görünüyordu. Halbuki bugün Amerika'da ciddi olarak ferdiyetçiliği müdafaa edebilecek insana zor tesadüf olunur.

Bu makalede son senelerde Amerika'da kuvvetle ifadesini bulmaya çalışan sıhhatli bir anti-individualist terbiye cereyanını yalnız birkaç ana çizgisi ile tanıtmaya çalışacağız. Ana prensiplerin tatbik edildiği hususî sahalara girmeyeceğiz. Başka makalelerde bu hususî sahaları ele almak çok faydalı olur. Bunlar bize terbiyede bu ileri adımın karşısına dikilen irtica' kuvvetlerini gösterecektir. Bu irtica' kuvvetleri yalnız Amerika'ya hâs olan geri kuvvetler değildir. Yeni ile eskinin dünyanın her yerinde vukua gelmekte olan kavgasının Amerika'ya ait olan safhasıdır.

Amerika'da bu yeni - eski kavgasını ele almak bizim memleketimiz gibi inkılâp geçirmekte bulunan bir memleketin çocukları için bazı faydalı dersler verecektir. 150 sene kadar evvel yaptıkları ihtilâlden sonra, o zaman beşerî prensipleri itibarile, dünyanın en ileri devletlerinden birini kuran Amerika'da yılların seyri içinde insan yığınları arasında keskin ayrılıklar husule gelmiştir. Bilhassa, 1929 da başlayan dünya mikyasındaki iktisadî buhran bu ayrılıkları gün gibi meydana çıkarmıştır. Meslâ bugün Amerika'da öyle terbiye müesseseleri vardır ki kuruluşlarında demokrat

bir tarzda başladıkları halde bugün küçük bir zümrenin imtiyazlı mali - kânesi haline gelmişlerdir; halk yığınları için aşılmaz kaleler halinde bulunmaktadırlar. Bu belki içinde bulunan insanların kötü niyetlerinden de doğmamış olabilir. Fakat bazı şartlar, zarurî olarak, bazı neticeler doğu - ruyor; hattâ içindeki insanların hüsnü niyetleri aksi istikamette olsa da bunun tecellilerini, içtimal hayatın diğer sahalarında olduğu gibi, terbiye - de de görüyoruz. Bugün Türkiye'de de hem ana - babanın, hem de talebe - lerin halis halkçı köklerine ve şevklerine rağmen, inkişaf seyirleri için - de, ergeç, mahdut bir zümrenin imtiyazlı müesseseleri haline gelecek ve binnetice bir sınıf şuuruna varacak şartlar içinde büyüyen birkaç terbiye müessesesi vardır. Bundan dolayı Amerika cümhuriyeti gibi bir cümhu - riyette, geniş mikyasta halkçı iddialarla ortaya atıldığı halde, sonraları birer imtiyazlı sınıf müessesesi haline gelen terbiye müesseselerinin inkişaf tarihini yoklamak ve onları bu hale düşüren şartların neler olduğunu tesbit etmek, dayandığı esaslardan birinin halkçılık olduğunu ilân eden Türk maarifi için yapılacak esaslı araştırmalardan biridir.

Eski tarzda anlaşılan demokrasinin, laissez faire'in, ferdiyetçiliğin artık bugünün ihtiyaçlarına tekabül eden prensipler olmadığını ilân eden yazılara Amerika'da birçok fikir ve terbiye mecmualarında tesadüf olunur. Bunlar içinde en şuurlu, en esaslı, en tesirli mecmua « Social Frontier - İçtimal Cephe » adını taşıyan aylık mecmuadır. Amerika'nın en büyük ter - biyecileri bu mecmuanın etrafında toplanmışlardır. Bunların arasında bu - gün yaşayanlar içinde Amerikan ideolojisinin, Amerikan terbiye nazariye - sinin en büyük otoritesi tanınmış olan John Dewey vardır. Mecmuanın hemen her nüshasında Dewey'in bir makalesi çıkar. Son senelerde bir de John Dewey Kurumu (John Dewey Society) adlı bir cemiyet kurulmuş - tur. Bunun teşekkülünde ve faaliyetlerinde mecmuayı çıkaranların mühim bir hissesi vardır. Bu kurum muallimler arasında mecmuanın müdafaa et - tiği fikirleri yaymaya, bunlar etrafında geniş mikyasta alâka uyandırmaya çalışır. Mecmuayı çıkaranlar arasında en kuvvetli şahsiyetlerden biri Charles A. Beard'dir. Amerikan tarih kurumunun sabık reisi olan Beard, umumiyetle amerikan tarihi üzerinde en büyük otorite olarak tanınmıştır. Amerika'nın inkişaf tarihine dair olan eseri amerikan tarihi üzerinde hem mütehasıs, hem talebe olarak söz söyliyenerin daima müracaat ettikleri bir eserdir. Beard'in bu mecmuada çıkan makaleleri bir memleketin tarihî inkişaf seyrini eyice okuduktan sonra onun bugünkü dünya içinde nabzı - nın içten atışlarını ifade eden yazılardır. Mecmuanın kuruluşunda ve ida - resinde en mühim rolü oynayan Prof. G. S. Counts'un terbiyenin içtimal temelleri (The Social Foundations of Education) adlı eseri kısa bir za - manda terbiyeciler arasında kendi sahasında bir klâsik haline gelmiştir. Amerikan terbiyesi hakkında şimdiye kadar türkçede çıkmış olan yazılar

ekseriyetle umumî esasların ötesine geçmemiştir. Counts'ın bu kitabı cinsinden olan eserler bize bu umumiyetlerin muhtevası hakkında müşahhas fikirler vermeğe yarayacaktır. Ana direkleri teşkil eden bu şahsiyetlerden başka mecmua etrafında birleşmiş olanlar arasında bazı mühim üniversitelerin terbiye şubesi reisleri, terbiye ve ruhiyat profesörleri vardır.

Mecmuaya hâkim olan fikirleri anlatmak için en iyi başlangıç adını ilham eden sebepleri zikretmek olabilir. Atlantik Okyanusundan Büyük Okyanus'a kadar bugün Birleşik Amerika devletlerinin topraklarını teşkil eden geniş mesafeler geçen asra kadar insan mühendisliğinin hâkimiyeti altına alınmıştır. Atlantik kıyılarından başlayarak Büyük Okyanus kıyılarına kadar yerleşme ve temeddün amelîyesi bir tek neslin işi olmamıştır. Bunun teferruatlı ve mihnetli bir tarihi vardır. Büyük Okyanus kıyılarına doğru yerleşme hududu genişledikçe son varılan ve yerleşilen yerler âdeta bir *cephe* teşkil ediyordu. Bu suretle sergüzeştlere atılan insanlara (*cephe ruhu*) hâkimdi. Şimdi iki büyük Okyanus arasındaki geniş kıta, geniş mesafeler insan mühendisliğinin hâkimiyeti altına alınmış bulunuyor.

Bu hâkimiyet ve bilhassa 1860 senelerinden sonra baş döndürücü bir süratle inkişaf eden muazzam amerikan endüstrisi Amerika'nın insan yığınlarına ne verdi ? Bu sual bilhassa harp sonunda, görünüşte, Amerika serhoş bir refah dalgası içinde yuvarlandığı zaman sorulmadı. Bu suali soranlar olduysa bile refah dalgası içinde bulunan sesleri gürültüye karıştırdı. Fakat vaktaki 1929 un büyük buhranı bu dalgayı sildi süpürdü, yıkılmaz kaleler gibi duran dikbaşlı bankaları çökertti, milyonlar insan günlük ihtiyaçları için bile bankalardan on para alamaz hale düştüler, o zaman ergeç sorulması mukadder olan sual çıplak madde halinde milyonların karşısına dikildi: iki büyük Okyanus arasındaki geniş mesafelerin hâkimiyet altına alınması, dünyada o zamana kadar misli görülmemiş derecede vasi mikyasta endüstri inkişafı, muhtelif milletlerin bütçelerini toptan satın alabilecek derecede muazzam baş döndürücü servet terakümü ve temerküzü Amerika'nın insanlarına ne verdi ? Otuz kırk milyon insan müthiş bir hayat emniyetsizliği içine düşünce sefaletin zoru hayatın eski çerçevelerini zorlamağa başladı. O zaman halk yığınları karşılarında eski nizamı her ne bahasına olursa olsun muhafaza etmek istiyen küçük bir milyarder, milyonlar çenberli gördüler. Demek ki geniş mesafelerin hâkimiyeti, baş döndürücü servetlerin terakümü buhran zamanında insan yığınlarına sefaletten başka birşey veremiyordu, yalnız bunlara nazaran beş on kişi sayılabilecek olan küçük bir ekalliyete kudret ve refah temin ediyordu. Buna karşı siyasî, iktisadî sahalarda şiddetli aksülâmeler gösterildi. Roosevelt'in çıkışı ve milyonlar tarafından benimsenişi bunun neticelerinden biridir. Bunun daha geniş, daha esaslı tahliline girişmek bir terbiye makalesinin haricinde kalır.

Buhran her sahada olduğu gibi terbiye sahasında da şiddetle kendini gösterdi. Yüzlerce mektep kapandı, binlerce talebe mektepsiz kaldı, binlerce çocuk bakımsız bir hale düştü, bir sürü muallim işten çıkarıldı. Meselâ Chicago gibi yanbaşında dünyanın en büyük çelik fabrikaları bulunan ve bir cihetinin ufku bacalarla kaplanan dört milyonluk bir şehir aylarca muallimlerine maaş veremedi.

Mesleki haysiyetlerini milyarderlere, milyonerlere, ve onların idaredeki adamlarına satılığa çıkarmıyan terbiyeciler buna karşı aksülâmel gösterdiler. İnsanların ilerlemesi ve saadeti için geniş coğrafya mesafelerinde ileri « cephe » nin sona kadar sürülmesinin ve cesur bir *cephe* ruhu (frontier spirit) ile bütün bir kıtanın hâkimiyet altına alınmasının kâfi olmadığını gördüler. Baş döndürücü bir surette inkişaf etmiş bir endüstri ve başları semalara değen dev binalar ortasında, bunların nimetlerini tatmıyan insan yığınlarının mideleri bakımsız, küçük bir akalliyet çocuklarının mazhar olduğu fırsatlardan mahrum evlâtlarına terbiyenin açmağa muktedir olduğu ufukları açmak için yeni bir cephede, terbiye cephesinde mücadele etmek ihtiyacını duydular. Fikirlerini yaymak, geri ve karanlık kuvvetlerle çarpışmak için etrafında toplandıkları mecmuaya « İçtimaî cephe » (Social Frontier) adını verdiler.

Kendisini doğuran bu arka zeminden mecmuanın müdafaa edeceği fikirlere kolaylıkla varabiliriz. Biz bu makalede yalnız en umumî esasları vereceğiz ve bunu da doğrudan doğruya mecmuanın kendi ağzından alacağız.

Romantik terbiyeciler, meselâ ekseriya yalnız hayalde yaşayan yeşil köyde bir köy mualliminin hayatın asıl akıntısından alâkasını kesmiş feragatlı çalışmasıle dünyanın cennete döneceğini hayâl eden terbiye edebiyatçıları mektebin dünyayı güllük, gülüstanlık bir hale getireceğini söylerler. Şüphesiz bu, saf ve romantik bir tecridden başka birşey değildir. Bunun realiteye dayanan bir yeri yoktur. Cemiyet varlığı içinde terbiye müesseselerinin faaliyet ve istikameti mekteplere hâkim olan iktisadî ve siyasî gruplara bağlıdır. İktisadî ve siyasî cephede imtiyazsız ve ahenkli bir durulma olmadan terbiyede ahenk ve nizam husule getirmenin imkânı yoktur. « İçtimaî cephe » mecmuası, terbiyeyi inkişaf halinde bulunan bir cemiyetin, bir kültürün cephelerinden ancak biri olarak görür. Onun için terbiyeye hâkim olan fikirlerin yalnız mektep duvarları içinden çıkamıyacağına kanidir [1]. Kendisinden kuvvetli olan siyasî ve iktisadî âmiller düzelmeden mektep düzelmez. Bugün insan tarihi bir geçit yerindedir. Terbiyecinin söylediklerinin en küçük bir kıymeti olabilmesi için herşeyden evvel bunu tanımalıdır, buna göre vaziyet almalıdır. İçtimaî Cephe mecmuası alacağı istikameti anlatan ilk açış yazısında bunu ifade etmiş -

[1] Th Social Frontier, İlkteşrin 1934, S. 4 5

tir : « Bütün insan cemiyetleri gibi amerikan cemiyeti de derin inkılabları olan bir devir içinden geçmektedir. Amerika dahili harplarından (1860) ve bilhassa yeni asır başlayalıdan beri fikirlerin ve hâdisatın seyrile bu hakikat tekrar tekrar ve gittikçe kuvvet kazanan bir tarzda ortaya konmuştur. Etrafımızda olan biten herşeyde bize bunun ilân edildiğini duyuyoruz : İlimin, teknolojinin ilerlemesinde, tabiat kuvvetlerinin gitgide daha fazla hâkimiyet altına alınmasında, iktisat ve hükümet şekillerinin değişmesinde ve bütün içtimai yapının gitgide daha istikrarsız, daha temelsiz bir hale gelişinde . . . ilâh.. [2].

Mecmuaya göre, çılgın mücadeleler ve tenakuzlarla dolu olan bugünkü hayatın aşıkâr olan karmakarışıklığının köklerinde bir ana kavga vardır ki bunu gözönünde tutarsak bütün karışıklığa bir mâna verebiliriz. Bu ana kavgada iki taraf şu tarzda vaziyet almıştır : Bir taraf iktisadî ferdiyetçiliğin, servet menbalarının gayri mesul bir surette şu veya bu ferdin keyfi kontrolü altında bulundurulması, çılgın bir ferdi rekabet, doymaz bir kazanç hırsı, içtimai ve kültürel sınıflaşma ve bariz müsavatsızlıklar üzerine kurulmuş olan bir içtimai sistemi her ne bahasına olursa olsun müdafaa etmek ister. Karşı taraf millî servetin kollektif bir tarzda sahip olunması, istihsâl ve istihlâkin içtimai bir surette plânlaşması, şahsî kazanç yerine içtimai faydanın ikame olunması, servetin muhtelif insanların elinde olmasından doğan sınıf farklarının ortadan kalkması dâvasını ele almıştır [3]. Bu terbiye otoritelerinin fikrine ancak bu karşı tarafın müdafaa ettiği dâvanın galebesi halindedir ki insan yığınları insan olarak müsavî inkişaf fırsatlarına nail olabilir. Bu iki hayat görüşü arasında sürekli ve hakiki bir anlaşma olamaz [4]. Terbiyeciler, muallimler bu kavgada bitaraf kalmazlar : Şuurlu olarak bilseler de bilmeseler de kendileri iki kampa ayrılmış olan bu hayat cereyanı içinde bulunuyorlar [5]. Bundan dolayı, daha ilk nüshasında « İçtimai Cephe » Amerikan tarih kurumunun içtimai araştırmalar komisyonunun uzun araştırmalardan sonra vardığı neticeyi benimsemiş ve ilân etmiştir : « Artık iktisatta ve idarede ferdiyetçilik ve laisaz faire devri kapanmaktadır ve yeni bir kollektivizm devri doğmaktadır ».

« İçtimai Cephe » etrafında toplananlar bu inkılâbî fikirleri iğretî mal, yahut moda eşyası gibi dünyanın başka inkılâbî cemiyetlerinden ithâl etmiş değillerdir. Mecmuanın yazıcıları hemen her nüshada fikirlerini amerikan tarihinin kaynaklarından ve seyrinden aldıklarını tekrar etmekten zevk alırlar. Bunu göstermek için tarihçi Beard, ilk nüshada çıkan makalesinde geçen asrın başında Amerika'nın en büyük şahsiyetlerinden biri olan Webster'in sözlerini naklediyor : « Dünyanın bir yerinde en hür

[2] Aynı sayı, S. 31

[3] Social Frontier, Sonkânun

1935, S. 31

[4] Aynı sayı, S. 31

[5] Aynı sayı, S. 30

bir hükümet kurulmuş olsa bile eğer o cemiyeti idare eden kanunlar mülkün, servetin süratle birkaç elde teraküm etmesine müsaade ediyorsa ve bu suretle insan yığınlarını muhtaç bir halde bırakıyorsa aradan çok zaman geçmeden bu cemiyetin kabul edilecek bir tarafı olmadığı görülür ». Bu inkılâpçı ruhu amerikan ihtilâlini yapmış olanlarda kuvvetle görürüz. Bu ihtilâlin dayandığı en mühim insan prensipleri insanlara hayat, hürriyet ve saadet bulma imkânını temin etmektir. Bunlara tecavüz edilince insanların nerelere kadar varabileceklerini amerikan istiklâl beyannamesi şu suretle ifade etmişti : « Herhangi bir hükümet şekli bu gayeler için muzır bir hale gelirse, onu değiştirmek yahut ilga etmek, yerine bir hükümet kurmak ve bunun temellerini kendilerine emniyeti ve saadeti en iyi bir surette temin edecek gibi görünen prensiplere dayanmak ve kuvvetlerini buna uygun bir tarzda teşkil etmek halkın hakkıdır ».

Amerikan ihtilâline iştirâk edenlerin torunları arasında mühim servetlere konmuş insanlar oldukça çoktur. Bunlar Amerika'da kendi aralarında bir aristokrasi kurmuşlardır ve insan yığınlarına tepeden bakarlar. « İçtimaî Cephe » nin muarızları arasında, faşistlerden başka, büyük zenginler, büyük fabrika sahipleri bulunur. Bunların (Amerika ihtilâlinin kızları adlı ve ekseriya toplantılarını en zengin, en aristokrat yerlerde yapan bir cemiyetleri vardır. Bunların reisi 1929 da verdiği bir nutukta « inkılâpçı ve çok liberal içtimaî nazariyeler güden kadının ve erkeğin Amerika'da yeri yoktur » demiştir. Böyle geri kalmış olanların karşısına « İçtimaî Cephe » mecmuası yine amerikan ihtilâlinin büyük simalarının sözleriyle çıkar. Meselâ yukardaki mürteci iddiayı ortaya atanlara « İçtimaî Cephe » Amerikan ihtilâlinin büyük adamlarından John Adams'ın 1786 da söylediği sözleri hatırlatmıştır : « Bir halkın görüş olgunluğunu ve faziletini en ziyade kudretle ispat eden delil siyasi sahada bir ihtilâl başarabilmeleridir » [6].

Amerika'nın bu sıhhatli ve gülbüz cereyanında gördüğümüz entien - dividualizm ve cemiyetçilik mistik ve spiritualist bir cemiyetçilik değil - dir. « Fert yok cemiyet var, hak yok vazife var » tarzındaki mistik cemiyetçilik tatbikatta insan yığınlarının sıfır haline düşmesini mucip olabilir. Bu terbiye cereyanındaki cemiyetçilik ve kolektivizm kökleri itibarile yine amerikan ihtilâline gider. Bu ihtilâlin ilân ettiği büyük prensipler - den biri insan için « hayat, hürriyet ve saadete varmak imkânlarını temin etmek » esasları idi. Bu cereyanın cemiyetçiliği, kolektivizmi ferdiyeci - liğin insanlara « hayat, hürriyet ve saadete varmak imkânlarını temin et - mek » nimetlerini bahşetmediği sabit olduğundan doğmuştur. Onun için bu cereyanın mütefekkirleri ferdiyetçiliğe dayanan demokrasinin iflâs ettiğine, hakikî demokrasinin bugünün iktisadî şartları içinde ancak kollektivizm sayesinde tahakkuk edebileceğine inanırlar.

[6] The Social Frontier, İlkânun 1934

Bu fikirler karşısında dehşet duyan ve bunların tatbikatta nerelere varacağını önceden kestiren büyük patronlar şimdiye kadar amerikan halk yığınlarının yüksek tuttuğu büyük mefhumlara sığınmışlardır. Bunlar mütemadiyen ellerinde bulunan, yahut yeni satın aldıkları gazeteler ve radyo istasyonları vasıtasile hürriyet ve demokrasi diye yüksek sesle bağırırlar. Bunların sözleri en ziyade sıfatlarla doludur, bugünün şartlarını tahlile ve bu sözlerin içine öz koymaya yanaşmazlar. Ellerindeki gazetelerden, radyo istasyonlarından ve bilhassa bu zenginlerin parasile yaşayan klise - lerden başka son senelerde aralarında « Libert League - Hürriyet Birliği » adlı bir cemiyet kurmuşlardır. Ademi merkezietü müdafaa eden bu cemiyet, merkezî hükümetin milyonlarca işsiz ve işsiz çocuklarını sefaletten kurtarmağa ve bir tahsil temin etmeğe çalışmasına şiddetle muarızdır. Bundan ve merkezî hükümetin geniş miyasta endüstri inkişafına giriş - mesinden dolayı bunlar Roosevelt'i sosyalist, kızıl komünist, demokrasi düşmanı gibi sıfatlarla tavsif ederler. Bu cemiyet « İctimai Cephe » mecmuasının karşısına bir düşman olarak dikilmiştir. « İctimai cephe » bun - ların her fırsatta kullandıkları ve kendilerine ad verdikleri hürriyet mefhumundan ne anladıklarını tahlil etmiştir. « İctimai Cephe » nin tahliline göre, (Hürriyet cemiyeti) nin hürriyetten anladığı mâna, tahdit edilme - den, keyfi bir surette halkı kullanmak, istismar etmek hürriyetidir [7].

« İctimai Cephe » etrafında toplanan mütefekkilere göre, terbiyenin nimetlerinden hakkile istifade edenler ancak imtiyazlı bir sınıfın çocuk - larına münhasır kalırsa demokrasiden, hürriyetten bahsetmek gülünçtür. Amerikalılar, çocukluklarında, gazete satıcılığından başlayarak memleke - tin en yüksek servet ve idare mevkilerine yükselen insanlarla övünürlerdi. « İctimai Cephe » ye göre bugünün tahsil ve yetişme şartları içinde bu devir artık kapanmıştır, tarihe karışmıştır. Milyonlarca çocuk tahsilin birçok nimetlerinden mahrumdur. Cemiyet içinde bu imtiyaz ve fırsat farkları oldukça, terbiyede demokrasiden bahsetmek gülünçtür, acıdır. Ferdî rekabete ve ferdî kazanç hırsına dayanan bir içtimal sistem içinde terbiyede hususî imtiyazları ortadan kaldırmağa imkân yoktur.

« İctimai Cephe » etrafında toplanan terbiye mütefekkilere demok - rasiye, hürriyete bugünün şartlarına ve realitesine uygun olan mânayı vermeğe uğraşıyorlar.

[7 The Social Frontier, Nisan 1937, S. 201

İBNİ SİNA'NIN FELSEFESİ VE

Avrupa kültürüne tesirleri *

M. SAFFET ENGİN

Bugün büyük Türk filozofu ve tabibi İbni Sina'nın ölümünün dokuz yüzüncü yıldönümü törenini yaparken, huzurunuzda bu büyük dâhinin hayat felsefesinden bahsetmekle büyük bir bahtiyarlık duymaktayım.

Halk arasında Ebu Ali Sina adile ilâhi, efsanevi bir şahsiyet olarak tanınmış olan İbni Sina, yalnız Şark âleminin değil, muasır Avrupa tefekkür ve kültürünün inkişafında da büyük bir rol oynuyarak, Garbta Türk dehâsını şerefle temsil etmiş olan bir dâhidir. Kendisinden takriben bir asır evvel yaşamış olan büyük türk filozofu Farabî'den ve daha sonra gerek üstadlarından doğrudan doğruya mülhem olarak, fikir sahasında yaratıcı yeni hamlelerle ilerlemiş, beşerin irfanına yeni ışıklı yollar açmış ve Türk tefekkürüne yüksek beynelmîlel kıymet kazandırmıştır.

Hemen başlangıçta söylemeliyiz ki, türkler islâm âlemine girmezden evvel bu âlemde fikir canlılığı ve kültür inkişafı namına birşey yoktu. Dokuzuncu ve onuncu asırlarda türklerin islâm âlemindeki siyasi ve içtimai hâkimiyetleri altında inkişaf eden medeniyet, Farabî, İbni Sina ve Birunî gibi büyük türk mümessilleri olan felsefi ve ilmi cereyanlarla, mahdut muhitlerden çıkarak geniş bir tesir sahasıyla beynelmîlel bir mahiyet iktisab etmiştir.

İslâmiyetin zuhurunda İskenderiye, fikir hareketlerinin merkezi idi. Yedinci asrın sonunda bu hareket İskenderiye'den Antalya'ya geçti. Buradan *Mervezi* adlı bir türk mütefekkeri Merv'e giderek, orada büyük ilmi ve felsefi hareketi başlattı. Daha sonra onun şakirdi olan İbrahim, Bağdad'a gelerek bir felsefe mektebi açtı. Abbasi'ler zamanında başlayan eski Grek klâsiklerinin arabcaya tercümesi ise Şarkta fikri cevvaliyeti arttırdı. Bunun üzerine Bağdad'da dört büyük felsefi mesleğin kurulduğunu görüyoruz. Bu cereyanlar *kelâmî*, *meşşal*, *fisaguri* ve *keşfi* adlarını taşıyorlardı. Daha sonra bunların müteferrik kolları da tâli felsefe mezhepleri olarak meydana gelmişti. İşte bütün bu hareketlerde umumiyetle hâkim olan filozoflar ve mütefekkerler türk idiler.

Avrupa iskolastiğinin birinci devrinde Garbda fikir âlemi karanlık bir taassub içinde gömülü iken Şark'da büyük türk filozoflarının ve âlimlerinin yetiştiğini görüyoruz. Zaten türklerin milli anelerinde serbest

[*] İbni Sina ithâhalinde Ankara Halk evl'inde verilen konferans

tefekküre daima imkân verildiğinden, hernevi fikir cereyanları geniş Türk âleminde revaç buluyor, münakaşa ediliyor ve himaye görüyordu.

Bağdad'ta en son Abbasi halifeleri (Mu'temed ve Mu'tedid), müte-assıp bir zihniyetle ilim ve felsefe ile uğraşanları memleketten tard, ve kitaplarını okutmaktan menettikleri sırada, Türk devletleri felsefeyi ve ilmi umumiyetle himaye ederek Şarkda fikir hayatının canlanmasını ve inkişafını temin etmişlerdi. Daha sonra bu tenevvür, bir taraftan Endülüs yolile, diğer taraftan Haçlı seferleriyle Avrupa'ya geçerek orada muasır medeniyetin ilk esasları kurulmuştu.

Türkler, zaferlerini tamamlayıp Bağdad'a yerleştikten sonra, az zaman zarfında Grek klâsiklerinin zengin hazinelerine ulaşıldılar. Yedinci asrın sonunda ve sekizinci asırda Basra'da türkler tarafından başlanılan fikir hareketile, dokuzuncu asırda Grek felsefesinin, hususile tabiate aid bilgileri süratle aşılanmıştı. Bu felsefeye, Garbda görülmedik bir şekilde yeni bir ışıkla nüfuz edildi, ve onuncu asrın sonlarına doğru yeni mektepler, kütüphaneler ve cemiyetler açıldı.

İslâm âleminde, o zamana kadar hiçbir felsefe meselesi münakaşa edilmezken ilk defa, hayır ve şerri, nur ve zulmet prensiplerile izah ederek Allahın ezeli takdir ve ilmini reddeden felsefi hareket islâm âlemine Gürcan havalisinden gelen *Cubeyni* adlı bir türk mütefekkiri tarafından getirilmişti. Daha sonra, *Baboğlu Kelâm* adlı başka bir türk, ilâhiyat denilen din felsefesini kurdu, bir mektep yarattı ve cemaatine « *Mutezile* » unvanı verildi. Bundan başka, meşhur « *Ihvani Sefa* » cemiyeti müntesibleri de islâm âkîdelerini akıl esası üzerinde halle çalışmışlardır. İbni Sina da bu devirde yetişti. Ve yüksek orijinal dehâsile serbest fikir hareketlerine âzamî bir inkişaf verdi. Fakat, sonraları dinî taassubla, bilhassa Gazalî tarafından bu hareketlere sed çekildi.

Şu halde, islâm medeniyeti dendiği zaman, bu medeniyeti inkişaf ettirenlerin bilhassa türkler olduğu anlaşılmalıdır. Avrupa müellifleri, son zamanlara kadar bu türklerin asıllarını: tetkik etmeden, sadece arabca yazdıklarına bakarak bunları islâm veya arab olarak göstermişlerdi. Halbuki, İbni Sina, Farabî gibi büyük dâhilerin asıl menşeleri Türkistan'dır. Bunların arabca yazmış olmaları, Avrupa'da da bütün Ortaçağlarda gördüğü müz gibi, her milletten mütefekkirlerin lâtince yazdıkları gibi, umumî bir ananeye uymuş olmakdan ibarettir. Bunun, türklüklerini şüpheye düşürcek bir mahiyeti yoktur. Bundan başka türk olduklarını teyid eden cihet, olmalarile, ana dillerinin türkçe oluşu ve türk saraylarında, Türk sultanların himayesinde bulunmuş olmalarıdır. Arab müelliflerinin bazan acem sözünü kullanmış olmaları, arabdan gayri olanlara arab eserlerinde umumiyetle « *A'cem* » adı verildiği içindir. Bunda bazı Avrupa müellifleri hataya düşmüşlerdir.

Şimdi bu küçük mukaddimeden sonra, tahsisen İbni Sina'nın hayat ve felsefesine geçeceğiz. Burada bu felsefenin ancak ana hatlarından bahsedilecek ve maalesef tafsiline girişilemeyecektir.

Onuncu asırda, islâm âleminde Türk hâkimiyetinin kat'i olarak tesisünden sonra, Sâmanîlerin yerine Gaznelîlerin, Türkistan, İran ve Hindî zaptederek kendi kültürlerinden geniş bir medeniyet dairesi meydana getirdikleri sırada, fikir âleminde de beynelmilel şöhret sahibi olan en büyük türk filozofu yetişmişti.

Avrupalıların, *Avicenna* adı ile tanıdıkları İbni Sina (Ebu Ali Hüseyin İbni Abdullah) 980 tarihinde Türkistan'da Buhara civarında (Afşine) köyünde doğdu. Babası Abdullah aslen Belhli idi. Belh, şehir mânâsına türkçe bir kelimedir. Burası kuruluşundanberi bir türk şehri idi. Abdullah, Sâmanlılardan Nuh İbni Mansur zamanında, Buhara'da Haremsin nahiyesinde bir vazifeye tayin edilmişti. Burada Afşine köyünde Yıldız adlı bir kıza evlenerek İbni Sina bu köyde dünyaya gelmiştir. Sina kelimesinin daha doğru telâffuzu (Sina)dır; ve türkçe denemek mânâsına gelen (Sınamak) mäsdarındandır [1].

İbni Sina'nın babası, ilmi çok takdir eden bir zat olduğundan oğlunun esaslı bir tahsil görmesini mümkün kılmıştı. İbni Sina, ilk zamanlarda *Batlemysun Elmecst'sını* ve *Oklid'in* hendeselerini okuyarak coğrafya, riyaziye, heyet ve tıbla meşgul oldu. Sonra felsefeye geçti, ve *Ellâton*, *Aristo* gibi bütün grek, türk filozoflarını; tetkik ederek, o muhalled ilham kaynaklarından beşerin fikri ve muhayyevli faaliyetine aid derin tesirler aldı. Fakat ilk felsefi zevkini Farabî'yi okurken duymuştur.

İbni Sina, mektebde iken henüz küçük yaşında muallimlerle yaptığı mubahase ve münakaşalarda herkesi hayrette bırakacak bir zekâ ve istidat gösteriyordu. On yaşında Kur'anı ezberliyecek kadar hafızası kuvvetli, ve biraz sonra *Aristo'nun* büyük metafiziğini hazmedecek kadar felsefi kabiliyeti yüksekti. Daha on yedi yaşında iken, Sâmanî hükümdarı Nuh İbni Mansur'u tehlikeli bir hastalıktan tedavi edecek derecede tıbbi hazakat göstermişti. Ve buna mükâfat olarak hükümdar hizmetine alınmakala zengin saray kütüphanesinden istifadeye başlamıştı.

Nuh İbni Mansur'un ölümü üzerine, oğlu ve halefi ilmi takdir etmediğinden İbni Sina Harzem'de Harzemşah Ali bin Memun'a intisab etmiş, ve bir müddet hizmette bulunduğdan sonra Hazer sahilinde Cürcan'da heyet ve mantık üzerinde ders vermeğe başlamıştı. Oradan Tus, Gazvin, tekrar Cürcan ve nihayet Hemedan'a gelmişti. Burada Şemsüddeve hükümetinde vezirlik etti. Fakat askerler arasında isyan çıkarak yeni vezirin evi yağma edildi ve idamı istendi. Nihayet Şemsüddeve kendisini nefiye mecbur

[1] Bolleten, sayı 1, s. 274.

oldu. Bununla beraber, Emir in hastalanması üzerine onu tedavi etmekle tekrar vezarete getirildi.

Şemsüddeve'nin ölümü üzerine, İsfahan Emiri Alâüddeve, İbni Sina'yı tabib ve ilmi müşavir olarak hizmetine aldı. Filozofumuz orada bir rasat âleti yaptı ve bu hizmette hayatının son üç yılını geçirdi. Hemedan'ın zaptı seferinin âkırında, ansızın kuluñç gelerek 58 yaşında orada öldü.

*

İbni Sina'nın yüzelliden fazla eseri olduğu söyleniyor. Tıp kanunu Avrupa'da büyük bir merci tanınan en orijinal eserlerindedir. Kanun beş kitabdan müteşekkildir. İlk ikisi fizioloji, patoloji ve hızıssıhadan bahseder, üçüncü ve dördüncüsü hastalıkların tedavi usullerinden, beşincisi de keşfettiği bazı nebat vasıfları ile ilaçların tertib ve terki binden bahistir. Gerard tarafından lâtinceye yapılmış olan tercümesi (1187) on yedinci asra kadar Avrupa üniversitelerinde belli başlı ilim kitabı olarak tedris edilmiştir. İkinci en meşhur eseri *Şifa*'dır. Burada mantık, fizik, riyaziye ve metafizikden bahseder. Bu da lâtinceye tercüme edilmiştir. 1907 de Horten tarafından almancaya da tercüme edilmiştir. *Şifa*'nın bir hulâsası olan *Necat* da lâtinceye tercüme edilmiştir. *İşaretler ve Tenbihler de Avrupa*'da tekrar tabedilmiştir. Ruh hakkındaki meşhur şiiri, *Von Dyk* tarafından 1906 da ingilizceye çevrilmiştir.

Hayatında birkaç defa taassub kurbanı olarak haps ve nefyedilmiş olan İbni Sina kitaplarının bir kısmını hapishanede yazmıştır. Bu eserlerinden dolayı Gazali, *Tehafetül-felâsife* unvanlı eserile ona hücum etmişti. Fakat daha sonra, İbni Rüşet *Tehafetül-tehafet* adlı kitabile Gazali'yi bu hücumundan dolayı tenkit ve muahaze etmiştir.

*

İbni Sina, büyük yunan filozoflarından sonra başlayan iktitafçılık (eklektisizm) cereyanına kapılmıyarak orijinal bir felsefi sistem kurmuştur. Bu sistem sentetik bir sistemdir. Biribirine bağlanmış, zincirlenmiş kısımlardan müteşekkildir. Fiziki, hayati ve ruhi unsurlar birbirleri ile mükemmelen mezcedilmiştir. Bu sistemin esasında, hats usulü vardır. Yani hakikatlere evvelâ deruni sezisler ve sonra akli tahlillerle vasıl olunur. (Spinoza, Bergson). Mantıki düşünüş, ona göre, ancak hatsi bilginin isbatına yarayan bir vasıtanın ibarettir. İbni Sina düşüncesinin yaratıcı kudretinin sezislerde mündemiç olduğu hakikatına vasıl olmuştur. Bugünün hâkim felsefesinde de bu esasların bulunduğunu görmek, İbni Sina'nın felsefesine daha ziyade dikkat ve alâkayı celbetmektedir.

*

İbni Sina'ya göre, tabiat âlemi, beşerî âlem ve ruhanî âlem olarak mevcut olan üç büyük âleme mukabil üç büyük bilgi şubesi vardır: Fizik,

psikoloji, metafizik. Bunlar içinde ilk ikisi nihayet üçüncü ve en yüksek bilgiye bağlanır. Şimdi bunlardan kısaca ve sıra ile bahsedelim : Fizikte, İbni Sina *Necat* unvanlı eserinde, Farabî ve Aristo gibi, cisimlerin madde ve suretten (heyulâ) teşekkül ettiğini kabul eder. Fakat cisim bünyesinde ona şekil verecek suretten başka suretler de bulunduğunu ileri sürer. Bunlar kemiyet, keyfiyet ve izafiyetî temsil ederler. Cisimlerin keyfiyeti iki derecedir. Birincisi cismin hakikî mahiyetini meydana getiren, ikincisi de mükemmeliyetine taallük eden keyfiyetlerdir. Birincisi olmazsa cisim olmaz, ikincinin yokluğu ise cismi müstakbel inkişafında nâkıs ve kifayetsiz bırakır. Bu esas fikirden başlayarak İbni Sina, fizikte hemen muasır mânasile atalet kanununu, yâni hiçbir şeyin kendi kendisine sükûndan harekete veya hareketten sükûna geçmeyeceğini keşfetmiştir. Bir cismin kendisinde mündemiç bir kuvvet olmasa onu harici bir tesir harekete getiremez. Bu da muasır dinamizm nazariyesine uygun düşmektedir. İbni Sina'ya göre, bu kuvvet, yukarıda söylediğimiz cisimlerdeki birinci nevi keyfiyetten meydana gelmektedir ve üç suretle kendisini gösterir :

(1) Ağırlık gibi tabii kuvvet; (2) nebat, hayvan ve insanlarda tecelli eden hayati kuvvet; (3) tabiat fevkinde ve bazı insanlarda tecelli eden ruhi kudret.

Görülüyor ki, kuvvetin bu üç tezahürü, yukarıda söylediğimiz sentetik zihniyetle, İbni Sina'nın üç nevi âlemine ve onlara aid üç nevi bilgiye tekabül etmektedir. İbni Sina'da, dinamik görüş, yâni hareket halinde olan kuvvet ve herşeyin oluş halinde bulunuşu hâkim bir fikir olarak görünmektedir. Bunun da ne kadar muasır bir zihniyete uygun olduğu aşikârdır.

İbni Sina, zamanın hareketten meydana geldiğini de keşfetmiştir. Zaman, tamamen hareket olmamakla beraber hareketsiz tasavvuru kabul değildir. Hareketin olmadığı yerde zaman da yoktur. Fakat hatırlamalıyız ki, hareket, cisimde mündemiç olan bir kuvvetin mahsulüdür, ve bu kuvvet tedricen inkişaf etmektedir. O halde hareket olmadığı zamanlarda da cisimlerde hareket prensipi mündemiçtir, ve tedricen kuvveden fiile çıkmaktadır. Bu kuvvetler, namütenahi bir mahiyeti haiz değildir. Kuvvet namütenahi olmadığı halde, zaman namütenahi ânları ihtiva eder. Amelde namütenahi yoktur, fakat nazariyede vardır. Adetlerdeki vahide mukabil, zamanda ân vardır. Eşya, bu ânlar içinde bir dürasyonun mahsulüdür. Bu fikir, bu günlük Bergson felsefesinin esasını teşkil etmektedir ki, İbni Sina'nın felsefede en orijinal keşiflerinden birisidir. Fizîğe aid iki mühim eseri *Şifa* ile *Hikmetülâla*'dır.

*

İbni Sina'nın fizikî âlemin üstünde gösterdiği ikinci beşer âlemine aid olan bilgimiz psikoloji ve ahlâktır.

İbni Sina, insan ruh ve tefekkürünün tahlil ve tetkikinde eşsiz dene-

cek bir muvaffakiyet göstermiştir. O derecede ki, yalnız islâm âlemindeki mütefekkilere değil, bütün eski yunan filozoflarına da bir üstünlük kazandı. Onun ruhiyat sahasındaki telâkkileri son zamanlara kadar yaşamıştır. Bu mevzudaki en meşhur eserleri *Nefis kitabı*, *Necat* ve *İrşat*'tir.

İbni Sina'nın ruhiyatı iki kısma ayrılır : Nazarî ruhiyat, tecrübî ruhiyat. Birincisi, daha orijinal esasları ihtiva eder. Tecdübî ruhiyatı birçok noktalarda bugün kıymetini kaybetmiş ise de, bu ilmin inkişafında bir merhale teşkil etmiştir. Nazarî ruhiyatı ise hâlâ kuvvetini muhafaza etmektedir, denilebilir.

Bu ruhiyat sistemine göre, varolan herşey ya madde, ya suret veya bu ikisinden mürekkebirdir. Nefis, surettir. Hareketlerimizin derunî prensipi, bedenimizin ruhudur. Fakat bu ruh nedir ? Bu ruh, bir cevherdir. İbni Sina, bunu menfi ve müsbet tarzlarda, muasır usullere uygun iki usulle isbat ediyor. Daha sonra, Descartes da göreceğimiz bir prensipi, önce İbni Sina bulup meydana çıkarmıştır. O da şudur : hakikatında nüşûphe etmiyeceğimiz birşeyin *mütemayiz* olması, yani mütemayiz bir tarifi bulunması lâzımdır. Eğer nefis, bedenden mütemayiz bir tarif ile ayrılabilirse onun müstakil bir cevher olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Bunu anlamak için, bir adamın Allah tarafından yetişkin olarak doğduğunu farzedelim. Bu adamın, haricî âlemi görmemesi için gözleri kapalıdır ve âzası da kendisine hiçbir ihsas vermeyecek şekilde birbirinden ayrı durmaktadır. Bu mefruz adam, varlığını bildiği halde, uzuvlarını ve onların hayatliliğini bilemeyecektir. Şimdi, ihsas uzuvlarından birisini kendisine tanıttiralım, fakat bunun kendisine aid olduğunu bilmesin. Bu his ile bazı uzuvlarına malik olduğunu anladığı zaman, bunların nefisinden ayrı olduğunu idrâk etmeyecek midir ? Önce, bedeninden haberi olmadığı halde, nefsinin varlığını bilmiş olduğunu kabul etmeyecek midir ? Görülüyor ki, nefis, bedenden ayrı, mütemayiz bir ruhtur. Bu usulün, aksini iddia için, on sekizinci asrın büyük ihsasiyecisi fransız filozofu *Condillac* tarafından da kullanılmış olması İbni Sina'nın tesirini gösterir.

Şimdi bu mütemayiz ruhun bir cevher mi, yoksa bir vasıfdan ibaret mi olduğu meselesini tetkik edelim. Bunun bir cevher olduğunu göstermek için evvelâ bir vasıf veya araz olmayacağı isbat ediliyor. Bunun için de, nefsin bedenden evvel bulunduğunu, ve bedene, bedenlik vasıfını verenin o olduğunu gösteriyor. Binaenaleyh bedene nisbeten ruh, ârızî bir vasıfdan ibaret değildir. Nefis, bedenden ayrıldığı zaman beden bir hiç oluyor; nefis, bedenin bütün maddelerini ve uzuvlarını birbirile tevhid ediyor, ve umumî bir âhenk ve insicam temin ediyor. İxtiraplar, sevinçler sırf nefise aid olan hallerin uzvî fonksiyonlarımıza müessir olması da bunu gösteriyor. Şu halde asil olan cevher, nefistir. Bedenin faaliyeti tamamile ona bağlıdır.

Descartes da, İbni Sina'nın açtığı yol üzerinde, onun tuttuğu usul ile giderek, ruh ve beden ayrılığını kabul etmişti. Bunların, vücüdün bir noktasında birleşmesi fikrini de, Fransız filosofunun İbni Sina'dan almış olduğunu görebiliriz.

İbni Sina'ya göre, bütün hayvanlardan ayrı olarak, yalnız insan kendi halinde yaşamayıp, tabiatın kendisine verdiği vasıtaları başkalarından gelen ilmi bilgilerle tamamlar, ve böylece, bilgilerin mübadele edildiği bir cemiyet hayatı içinde yaşar. Burada, İbni Sina'nın, psikoloji yolile *cemiyetin menşeiini izah eden nazariyesini görüyoruz*. Bedenin hilâfına olarak ruhun ve cemiyetin müstakil ve ebedi bir hayat ve inkişafı olduğu burada izah ediliyor.

İnsani nefis yahut şuur, kendi kendisini doğrudan doğruya tanıyor, ve tanıdığını da biliyor. Beden vasıtasile tanımıyor. Çünkü, beden vasıtasile tanısa, vasıtanın kendisini bilmemesi, bedeni tanımaması icab ederdi. Şu halde, nefis her türlü cismanî suret ve ârazdan âzade, her türlü cismanî vasıtalarından müstağni mütemayiz bir cevherdir. Yukarıda bir ruh olduğu isbat edildi. Burada cevher olduğu isbat ediliyor. O halde *nefis, bedenden ayrı, mütemayiz bir ruhl cevherdir* diye tarif edilir. Ve böylece bir tarife malik olunca hakikiliği de tebeyyün etmiş olur. Unutmamalı ki, *bu nefis, insanda yalnız akıl olarak tecelli edebilir, ve ancak akıl kendi kendisini tanıır*. Yoksa, ihsaslar ve muhayyele kendi kendilerini idrâkten âcizdirler. Nefis en çok yoran muhayyeledir. İnsanın yaşı ileriledikçe, veya beden zayıfladığı zaman, zihnin makulâtı idrâk kabiliyeti artar. Bu da, bedenin hilâfına olarak, *zihnin müstakil bir hayat ve inkişafı olduğunu gösterir*. Bununla beraber, bedenle nefis birbirinin düşmanı değil, bilâkis birbirini seven iki varlıktır, ve beden daima nefsin hizmetine âmadedir.

Bedenin ihsasları vasıtasile hariçten gelen şey dört ameliyeden geçer: (1) Bunlar üzerinde zihin işliyerek mefhumları meydana getirir; (2) Bu mefhumlardan yeni istidlâller yapar; (3) Bu istidlâllerle muhtelif vakırlar arasındaki münasebetleri bularak umumî bir bilgi tesis eder; (4) Bunlardan da her türlü tecrübenin fevkindeki yüksek iman ve itikatlara vasıl olur. Nefsin ihsaslardan başlayarak bu yüksek neticelere vasıl olması İbni Sina'nın metafiziğindeki küllinin cüz'ide mündemiç olduğu prensipine raptedilmiş oluyor ki bu da sistemindeki bütünlüğü ve tamamıyeti ifade eder.

İbni Sina nefsin, ruhun ebediyetine kanidir. Çünkü, ruh, bedenden müstakil gayrı cismanî bir varlık olunca, bu varlığın cesede tâbi olarak fena bulmaması gayet tabiidir. Esasen bedeni u'uleleri yaratan da kendisi idi, binaenaleyh yarattığının mahvolması kendisinin de mahvını icab ettir. miyeceği aşikârdır.

İbni Sina, bu mükemmel nazari ruhiyatından sonra, tecrübi ruhiyata geçiyor. Nefsin üç melekesi vardır : Nebatî, hayvanî, insanî. Nebatî nefis

tegaddi, nema ve tekessür kuvvetlerine maliktir. Hayvani nefis, muharrik ve müdrük olmak üzere iki kuvvete sahibdir. İnsanı nefis ise iki cepheli - dir; birisile bedeni idare eder, diğeriyle makulâta bakarak ona itaat eder. İnsanı nefisin alt cephesi, bedeni faaliyetleri; üst cephesi yüksek ve mücerret tefekkürü idare eder. Bu makulât karşısında, aklın onları almağa elverişli olması, üç dereceli kuvve halinde olmasile tavsif edilir. *Kuvvede* aklın da üstünde *fiilde* akıl vardır ki bu, kâinat akı; olan ülûhiyete tâbi ve bütün insanî akılların en mükemmeli. Bu mükemmeliyet, müşterek maşerî vicdanın tezahürü olarak bir derunî ıskık ve aşk halinde içimize doğar. Bu fikirlerin esas itibarile on sekizinci asır büyük alman filozofu *Kant*'da da görülmesi İbni Sina'nın tesir derecesini göstermeğe yaraması itibarile ehemmiyetlidir.

Muasırs psikolojide, şuur ve mücerret mefhumlar telâkkisinin esaslarını da İbni Sina'da buluyoruz. Mefhumları yaratmak, tecrit ve terkiib etmek aklın üf'ulesidir. Bu üf'uleleri yapan akıl, nefsin en yüksek bir melekesinden ibarettir. Bu meleke ile, eşyada idrâk edilen şey onların suretleridir, ve bunun içindir ki, mücerret ve umumi mefhumlar yaratılabiliyor. Akıl ve nefis teorisiyle İbni Sina, Aristo'nun düştüğü tenakuzların üstüne çıkmış oluyor. Aristo, İbni Sina'nın bu ince tahlillerine varamamıştır.

İbni Sina'ya göre, bilgilerimiz iki nevidir : (1) Eşya bilgisi; (2) Ona malik olmanın bilgisi. Birincisi, basit ilim; ikincisi, tefekkür ilmidir. Nefis, eşyayı düşündüğü zaman onların hayallerini muhayyele melekesi zapt eder. Sonra bunların, muhayyelede karışarak hakikatte olmıyan şekilleri de meydana gelir. Kanatlı periler, cinler ve fevkattabia mahlûklar gibi.

Muhayyeledeecessüm eden eşyanın suretleri, lüzumunda tekrar muhayyeleeye gelmek üzere nefsin hafıza melekesile saklanıyor. Bu meleke, muayyen bir yerde bir mahfaza mahiyetinde değildir [2]. İlâhî bir prensip olan faal akıl, herşeyi tutabilen ve herşeyin suretleri içinde mündemiç olan ilâhî varlığın bir melekesidir. Yoksa bütün eşyanın suretlerini tutabilecek müstakil bir hafızanın izahı imkânsız kalırdı. Dehâ ve peygamberlik, insanda bu faal akıla veya ilâhî prensipe doğrudan doğruya ulaşma kabiliyeti. Zekâ ise, itiyadların verdiği hâdsin aşağısında bir nâkıs anlayış kabiliyetidir. Bugünkü fransız filozofu *Bergson*'da gördüğümüz telâkki de budur.

*

İbni Sina'nın üçüncü âlemine tekabül eden üçüncü bilgi şubesinin metafizik olduğunu söylemiştik. Bu bahis de, ruhiyat ve fizigi ile tamamen bağlanmış olarak hepsi birden kapalı tam bir sistem arzeder. Hepsinde ta-

[2] İbni Sina'nın bu fikri, son zamanlarda ileri sürülen *meleke*

ruhiyatının tenkidine uygun gelmektedir.

kip edilen usul, muasır bilgi nazariyelerine birçok hususlarda esas teşkil etmiştir.

Büyük eserleri olan *Şifa*, *Necat*, *İrşat*, *Resailü-fil hikme* ve *Nevruziye* metafizik meselelerinden en çok bahsettiği eserlerdir.

İbni Sina metafiziğinde, varlık üç nevdir : (1) umumiyetle doğan ve mahvolan varlıklar; (2) yıldızlar ve akıllar gibi doğup ölmeğe mahkûm olmıyan varlıklar; (3) herşeyin ilk sebebi olan Allah. Herşey Allahdan çıkmıştır, fakat ilk çıkan mâkûlâtır. Bunlar, değişmiyen en mükemmel ve güzel suretlerdir. Bundan sonra, düşünce vasfına malik olan nefisler âlemi gelir. Bunlar, maddelerile beraber olup daha evvelki mükemmel âleme doğru yükselmek iştiafındadırlar. En sonunda, madde ve kuvvetlerden ibaret olan fiziki âlem gelir.

Şu halde, kâinatın herşeyinde ülûhiyetin bir damgası, ilâhî ruhun bir tecellisi vardır. Onun için herşey bir kudsiyeti haizdir. Burada İbni Sina'nın panteistik temayülünü görüyoruz. Bununla beraber, ilk illet ve hâlik olan Allah, bütün bu şeylerde kendisini gösterdiği halde, onlardan ayrı müteal bir varlıktır. Bu fikirleri ile İbni Sina, bir cihetten yeni zamanda Spinoza'nın, diğer cihetten de Dekart'ın fikirlerine esas hazırlamış oluyor.

Allahdan, kâinatdaki bu kadar mütenevvi şeylerin zuhuru, yâni, vah - detten kesretin çıkışı, doğrudan doğruya mümkün olmayıp, ancak Allahın evvelâ, nefsülâlem olan ruhu kendisini tanımak şartile yaratması. ve bunun da kendi kendisini tanımak suretile daha aşağıdaki aklı, ve nihayet onun da aynı suretle maddeyi ve semavî küreleri yaratmış olması ile mümkün olmuştur.

Böyle üç cepheli bilgi ve anlayış esası üzerinde kâinatın izahı, İbni Sina'yı idealist kâinat görüşü istikametine sevketmiştir ki, bunun tesir - lerini daha sonra, on dokuzuncu asır alman filozofu *Hegel*'de geniş bir şekilde görüyoruz.

İbni Sina'nın metafiziğindeki başka orijinal fikir, sonradan Ortaza - manların *nominalizm - realizm* münakaşalarını meydana getiren (daha evvel Farabî'nin temas ettiği) cüz'î ve küllî mefhumlar meselesi üzerin - deki nazariyesidir. Ruhiyatında da temas edildiği gibi İbni Sina, bu meseleyi şu şekilde hallediyor :

Küllî mefhumlar üç kısmdır : (1) İlâhî bilgiye taallük edenler; (2) Tabiata aid olanlar; (3) Sadece zihni ve mantıkî olanlar. Her üç halde de, küllîler, Eflâtun'un iddiası gibi, haricî realitelere malik olmayıp ancak zihinde mevcut olan umumî mefhumlardır. *Fii lde* veya *Kuvvede* aklın, cinsleri ayrı olan eşyaya verdiği umumî şekilleridir.

*

İbni Sina'ya göre, mantık en sarîh ve vuzuhlu bir düşünme vasıtasıdır. Tarif ile başlayan her bilgede, ya *tasavvur* ya *kansat* vardır. Mantık, tarî.

fin nasıl olacağını gösterir, ve bunda bilhassa menfi olması, yani birşeyi tarifde, hangi şeyin ondan olmadığını göstermesi müreccahtır. Hakikat ancak sezisile keşfedilir. Mantık ise onun teferruatı üzerinde doğru düşünme yollarını gösterir. Yani mantık, zihinde olan şeylerden, olmiyanları istintaç etmek ilmidir.

İbni Sina'nın mantığa aid mufassal ve muhtasar eserleri de vardır. Bunlardan bazıları lâtinceye ve fransızcaya tercüme edilmiştir.

Kanaat verici bilgiye gelince, birincinin yani tasavvur veren bilgilerin tarifile elde edilmesine mukabil, bu istidlâl ile kazanılır ve birinciye istinad eder. O halde, bilgilerimizin her türlü muhakemeye tekaddüm eden birtakım prensipleri vardır. Onun için bilgi, ne sadece, hasselerden ve ne de sadece akıldan meydana geliyor.

İbni Sina, bu fikirlerle ne rasyonalist ve ne de ampristtir. Bunların ikisinin de üstünde, on sekizinci asır alman felsefesinde gördüğümüz gibi, müteal bir bilgi esası kabul ederek hem aklı, hem tecrübeyi buna tâbi ve vasıta kılıyor [3]. Kabl prensiplerin kat'ilik ve bedihlik dereceleri de ayrı ayrıdır. En aşağı derecede olanı, çocukluk *itiyadlarından* meydana gelen kanaatlar, daha yüksek derecede *aklı selim*, en yüksek derecede akıl ve itiyad haricinde *hatsi* prensiplerdir. Bu üçüncüsü, kül cürü'den büyüktür gibi, en yüksek bir katiyeti ihtiva eden ve doğrudan doğruya sezilen bir bilgidir. İbni Sina'nın bu fikirlerinin, Spinoza'da çok müessir olduğu ve onun bilgi nazariyesine esas teşkil ettiği görülmektedir. On yedinci asrın bu büyük filozofu da bilgiyi, böyle, derecelere ayırmış ve hatsi olanı en yükseğe koymuştu.

Bütün ilimlere şamil olan bu kabl prensipler, onların kendi sahasında bir takım mütearifeler ve mevzular meydana getirir.

İbni Sina'nın mantıkdaki diğer bir hizmeti ilimleri tasnif edişidir. O, ilimleri, evvelâ nazari ve amelî olmak üzere ikiye ayırır. Sonra, nazari ilimleri tekrar üçe ayırır : (1) Maddeye merbut olmiyan yüksek ilim (felsefe); (2) Maddeye bağı olan aşağı ilim (riyaziye). Muski, mihanik ve heyet de riyazi ilimlere dahildirler. Bu tasnifin, Aristo tasnifinden daha vazih ve sarih olduğu kabul edilmektedir.

*

İbni Sina'nın *Kanun* adlı eserinde tıb ve tabiat ilimleri üzerinde çok derin tetkikleri vardır. Bu tetkikler, tsabet tarihinde çok mühim bir mevki işgal eder. Yakın zamanlara kadar bu eser Avrupa'da büyük bir merci olarak tanınmakta idi. İbni Sina'nın birçok eserleri gibi bu da lâtinceye ve Avrupa dillerine tercüme edilmiş ve üzerlerinde birçok şerh ve tefsirler yazılmıştır.

[3] *Kanun*'ın *kratik* felsefesinin esaslarından birisi budur ki, İbni

Sina'nın muasır Avrupa felsefesindeki tesirlerini göstermektedir.

Buraya kadar felsefesini hulâsa etmeğe çalıştığımız büyük türk filo-
sofu İbni Sina'nın her cihetçe Avrupa'ya derinden derine tesir etmiş ol-
duğunu gördük. Kurduğu birçok esaslarla, hattâ bu günün filosoflarına
kadar müessir olmakla beynelmîlel fikir âleminde en yüksek mevkilerden
birini işgal etmiştir.

Bilhassa şu noktaya yüksek dikkatinizi çekmek isterim ki, İbni Sina,
felsefi sisteminde, Türk ırkının en eski zamanlardanberi devam edip gelen
tarihi ruh ve karakterini tam mânasile temsil etmiştir. Bu karakter ameli
bir idealizmdir. Yani onda evvelâ bir tabiat sevgisi vardır; fakat bu sevgi
sathî değil, tabiatın alınan intibalarla orada gizli olan mânaları anlamağ
matuftur. Bunun yanında ruhi kuvvetlere ve ideallere büyük bir ehemmiyet
veriliyor. Ancak şu farkla ki, bu idealler erişilemeyen, ıztırap verici bir
takım hayallerden ibaret olmayıp mücadele ile, doğru ve iyi çalışılmak su-
retile vasıl olunması mümükün olan mükemmeliyet enmuzeçleridir. Onun
içindir ki türklerde daima sosyal bir idealizm ve Allahla insanı birleştiren
bir panteizm hâkim olmuştur. Bu karakter, şüphesiz yalnız tabiatı veya
yalnız ruhu esas ittihaz eden mücadelesiz ve bir taraflı karakterlerden daha
üstündür. İşte İbni Sina'nın ahlâki telâkkisi, Hümanizm denilen tabii, şen
ve realist böyle bir ahlâk idi. Türk hayatında mücadele esas tutuluyor;
fakat bu mücadele, şuursuz bir döğüşmeden ibaret değil, iyi ve yüksek he-
deflere vasıl olmak için evvelâ sübjektif bir didinmedir. Ahlâk, insanın,
kendisine yabancı bir varlığın emrettiği vazifelerden ibaret olmayıp, kendi
içinde kendi ruhunun icapları olarak telâkki edilmiştir.

İbni Sina'nın bütün felsefesinde, türklüğün bu şe'niyetçi simboliz-
mini yahut tâbir caizse- bu reel idealizmi görüyoruz.

Avrupa felsefi tefekkür ve ahlâkının mühim bir kısmını teşkil eden
bu esasların Türk âleminde çıkıp yayıldığı anlaşılmaktadır.

Kömür, Ehemmiyeti Ve Teşekkülü

Dr. Ing. A. İBRAHİM OKAY

Kömür denildiği zaman, bizde odunkömürü ve endüstriye sahib olan memleketlerde ise tabii kömür yani taşkömür ve esmerkömür anlaşılır. Sadece kömür diyeceğimiz tabii kömürün endüstri ile bağı olmasından dolayı, yalnız bu düşünce memleketin endüstrileşmiş veya endüstrileşmemiş olduğunu anlatabilir.

İki asırdan fazla zamandanberi Avrupa'da odunkömürü yerine taş kömürü kullanılır. Bu tarih aynı zamanda oradaki endüstri başlangıcı olarak da sayılır. Türkiye Cumhuriyeti zamanında kurulmağa başlayan endüstrinin kökünü, bundan yüzsekiz sene önce Ereğli'li Uzun Mehmed'in bulduğu kömür teşkil eder. Endüstrinin en mühim temeli olan bu kömür o zamanlar iyi anlaşılmadığından az çıkarılmış ve pekâz kullanılmış olduğu gibi, tabiatın büyük lütfu olan bu tabii zenginlik hakkında halk ta aydınlatılmamıştı. Her sahada olduğu gibi bu sahada da eksikliği dolduran ve Türkiye toprağının bağrında sakladığı zenginlikten âzami istifade yolunu düşünen Cumhuriyet Hükümeti olmuştur.

Cumhuriyetin başlangıcında yarım milyon kadar ton olan kömür istihsalinin geçen sene beş misline (iki milyon üçyüz bin ton) çıkması kömüre verilen ehemmiyeti anlattığı gibi, bu ehemmiyetin ne kadar esaslı ve büyük olduğunu Ankara'da açılmış olan beynelmilel kömür sergisi göstermektedir. Bu serginin gözettiği maksad, tabiatın bize verdiği kömürden istifade etmek yollarını; göstermek ve onun hakkında bizi aydınlatmaktan ibaret olacaktır. Böylelikle halk kömür kullanılan âletleri öğrenecek ve bu suretle memleketimiz için mühim olan kömür sarfiyatı çoğalacaktır. Aynı zamanda hükümetin odun yerine kömür kullanıracak olan kanun lâyhası, endüstrisi doğmak arifesinde bulunan Türkiye için kömür meselesinin nasıl hayatî ve milli bir mesele olduğunu da tesbit etmektedir.

Bir memleketin tam istiklâli ve halkının refahı için kömür gibi ham maddeler nasıl mühimse, hammaddeleri işleterek memleketin ihtiyacına olan eşyaları yetiştiren ve memlekette iş sahasını genişleten endüstri de o derecede mühimdir.

Endüstri dediğimiz zaman gözümüzün önünde başlıca demir, çelik ve bunlardan yapılan muhtelif makineler ve âletler tecessüm eder. Endüstrinin esasını teşkil eden bu demirden aynı zamanda demiryolları ve onların üstünde yürüyen lokomotif ve arabalar yapıldığı gibi, nakliyatı ucuz olan ve

yolları kısaltan vapurlar ve milletlerin varlığını koruyan silâhlar da hep bu demirden yapılırlar.

Bu kadar mühim olan demir tabiatte sâf metal halinde olmadan, taşlara benzeyen siderit ve hematit gibi madenlerin kimyevî terkiibinde bulunur. Hiç birşey için kullanılmaya yarayan böyle demirli cisimlerden demir yalnız kömür vasıtası ile çıkarılabilir. Bu iki maddenin dünya medeniyetinde tasavvur edilemeyecek derecede büyük rolleri olduğundan « bütün dünyayı idare eden hakikatte kömür ile demir » denilmekte ve bu iki madde yükselmiş milletlerin hayatî menfaatleri ile pek sıkı bağı bir halde bulunmaktadır.

Taşlar arasında saklanan kömürlerin uyuyan güneş kudretini taşıdığı iş yapabilmek kabiliyetiyle gösterir, çünkü onda güneşin ışık ve harareti şekli değişmiş bir halde bulunmaktadır.

Bir sandalye bir yerden diğer bir yere götürüldüğü veya yukarıya kaldırıldığı zaman kolun adeli kuvveti bir iş yapmış olur, çünkü muayyen bir ağırlıkta bulunan bir cisim muayyen bir mesafeye götürülmüş olur. Şimdi kömürün işi de hergün görülebilen ufak bir misal ile aydınlatılabilir. Kömür yakılarak içinde su kaynatılan bir çaydanlığın kapağı, husule gelen su buharı tazyiği ile yukarıya kalkar. Demek ki, yukarıda olduğu gibi, muayyen bir cisim muayyen bir mesafeye çıkmış oluyor. Bu işi yapan tabii buhardır. Buhar ise kömürün yanması ile yani hararet vermesi ile kaynayan sudan çıkar. Demek oluyor ki bu işi yapan, hakikatte bilvasıta kömürdür.

Kömürün yakılması ile elde edilen hararetler teknik vasıtalarla muhtelif kuvvetlere çevrilebilir ve muhtelif işler için de kullanılabilir.

Eski çağlarda bir harb gemisini (galeere) hareketi için yüzlerce kölelere ihtiyaç olduğu gibi kara nakliyatı için de kölelerden ve hayvanlardan istifade edilirdi. Bugün bunların hepsinin yerini kömür almış bulunuyor.

Şehirleri, köyleri aydınlatan, geceleri gündüze çeviren elektrik ve teknikte mahrukat olarak kullanılan, aynı zamanda ziya işini de gören havagazı kömürden çıkarıldığı gibi yüksek fırınlar için lâzım olan kok ta bu tabii kömürün kapalı kok fırınlarında kızdırılması ile elde edilir. Bundan başka aspirin, naftalin, benzol, ammoniak gibi yüzlerce pek mühim olan maddeler sımsıkı ve kapkara görünen taşkömürden çıkarılır. Taşkömürün mayi haline gelmesi imkânı bulununca kıymeti daha ziyade artmıştır.

Mayi mahrukat olarak tabiatte bulunan petrol, kömüre nisbeten pekâz olduğundan ve yakın gelecekte (200 sene zarfında) bitmek üzere bulunduğundan daha uzun zaman (bin seneye) yetişmesi mümkün olan taşkömürün (muayyen âlette büyük tazyik ve hararet derecesi altında ve hydrogen tesiri ile) mayi mahrukat haline getirilmesi zamanımızın en mühim meselelerinden birini teşkil ediyor. Bu usulu bulan Bergius'un mem-

leketi olan Almanya başta olmak üzere, endüstrisi ve teknik yükselmiş bütün büyük devletler buna büyük ehemmiyet vermişlerdir.

Görüldüğü ki kömür gizli kudret sakladığı (enerji taşıyıcı) ve pek çok işe yarayan maddeler verdiği için tabiatın yetiştirdiği kuvvet kaynağı ve büyük hazinesidir. Bunun için kömüre karaelmas da denilir.

Kömürün rolü pek büyük ve ehemmiyetli olduğundan kömüre zamanımızın ilerletme âmili olarak bakılmakta ve zamanımıza da taş, tunç ve demirdevri gibi, kömürdevri denilmektedir.

İnsanlar, bilhassa bozuk terbiye ile merak ve zevki daha öldürülmeyen çocuklar, tabiatte tesadüf ettikleri herşeyi öğrenmek ve onun ne olduğunu, nereden geldiğini, nasıl böyle olduğunu bilmek ve bu hakta bir kanaat hasıl etmek isterler. Aynı şekilde insan tabii kömür hakkında da düşünmüştür. Kömürün mahiyetini meydana koyanlardan en meşhurları bota . nikçi H. F. Link ve W. Hutton'dur. Bunlar ondokuzuncu asrın ilkyarı . sında kömürü mikroskop altında tetkik ettikten sonra menşeinin nebatî olduğunu ve tekâmül yolunun torf ile aynı olduğunu isbat etmişlerdir. Böylelikle, tabiatte bulunan « kömürsuyu tesiri ile taşlar kömür haline döner » yahut « havanın sıkıştırılması ile husule gelir » gibi eski nazariyeler çürütülmüştür. Demek kömürü anlamak için menşei olan nebat hakkında da malûmat lâzımdır.

Güneşin batması ile hayat nişanesi olan hareketin durması ve güneşin çıkması ile hareketin başlaması bize hergün apaçık gösterir ki: güneş bütün yeryüzünün hayat kaynağıdır. Bu hayat kaynağı, canlı ve cansız bütün tabiatî kendi hükmü ve idaresi altında bulundurmaktadır.

Güneşin çıkması ile çalışmaya başlayan küçük bir fidan, yeşil yaprakları vasıtasile güneşten aldığı kudret sayesinde havada bulunan ve bizim nefesümüzle çıkan karbondioxyd (CO²) gazını ikiye ayırır. İnsanlara lâzım olan oksijeni (O) havaya geri bırakır ve kendisi için lâzım olan karbonu (C) alarak kökü vasıtasile aldığı su ve tuz mahfûlları ile birlikte kendi yaşaması ve büyümesi için lâzım olan maddeleri hazırlar. (Buna fende assimilation hâdisesi) denilir.

Bu hâdisi dolayısıyla bu küçük fidan az bir zamanda büyük bir ağaç olarak yetişir. Bu yetişmiş olan büyük ağacın milyonlarca minimini hücrelerinde güneşin yüksek kudreti saklanmış ve toplanmış bulunur.

Aynı şekilde Geoloji devirlerde yaşayan nebatlardan teşekkül eden kömür içinde bundan milyonlarca, yüzmilyonlarca sene evvel toplanmış güneş kudretini buluruz. Bu gizli kudreti, eriştiği yüksek zekâsı ile insan istediği yerde ve istediği tarzda (lokomotif kömür yakarak husule getirilen su buharının kuvveti gibi) istifadeli kuvvetlere çevirebilmektedir.

Hayvan tarihi gibi nebat tarihi de iklimlerin değişmesi ile husule gelen devirlere göre nebatların değişmiş olduğunu gösterir. Bundan onbin-

lerce sene evvel yaşamış olan pek büyük mammut gibi hayvanların nesli münkariz olduğu ve başkalarının değişmiş olduğu gibi, eski zamanlarda yaşayan epiyce nebatların da bitmiş veya değişmiş olduğunu bize yerbilim ve nebatbilimi apaçık gösterir.

Bundan yüzmilyonlarca sene evvel yaşayarak taşkömürünü husule getiren nebatlar ile bundan onmilyonlarca sene evvel yaşayarak esmer kömürünü (lignit) husule getiren nebatların arasında büyük bir fark olduğu gibi şu bizim zamanımızda yaşamakta olan nebatlar ile o kömürleri husule getiren nebatlar arasında da büyük bir fark bulunmaktadır.

Taş-kömürdevri nebatları başlıca üstüste konulmuş kutular gibi, içi boş, üzeri oluklu gövdeli kalamitlar, çörek şekillerinde olan yastıkçıklarla kabanaran gövdeli lepidodendronler, gövdesi muhtelif mühür şekilleri gösteren sigillarialar, ağaç gibi yaşayan eğriltiotu ve buna benzeyen nebatlardan ibarettir.

O zamanki karbondevri ormanını dolduran bu nebatlar şimdiki nebatlar ile mukayese edilemeyecek derecede pek büyük ağaç halinde yaşamışlardır. Bu büyük devağaçların bugüne kadar yetişebilen cinsleri ise pek ufak olarak bulunuyor. O zamanki kalamit ağaçlarının devamı gibi bugünkü saz ve kamışları gösterilebilir. Aynı zamanda bugün ot halinde bulunan eğriltiotları o zaman büyük ağaçlar halinde bulunmuştur. Bu büyük ağaçların altında birbirine karışmış ve sık bir vaziyette saz, yosun ve sarmaşık gibi nebatlar yetişerek ormanı doldurmuş bulunuyordu.

Bu kömürdevri nebatlarının o zamanki görünüş ve vaziyetlerini, kömür tabekasının üst ve alt kısımlarında bulunan killişist, tebeşir ve kumtaşları gibi taşlar arasında kalan kök, gövde, kütük ve yapraklarının şekillerini muhafaza ederek taşlanmış izlerinden öğreniriz.

Nebatlar ölürse, hayvanlar gibi, ayrı bir kimyevî hâdiseye maruz kalırlar ve yapılış hâdiseleri yerine bozuluş, dağılış hâdiseleri hükmünü icra etmeğe başlar. Bu hâdisе havanın tesiri olup olmadığına göre muhtelif şekillerde olur.

Başlıca zellulosedan ibaret olan nebat öldükten sonra açık havada kalırsa, kendini teşkil eden karbon, hidrojen ve oxjenler bozulmağa başlar ve başlıca karbondioxyd, su olarak ayrılır. Bu nebat hiçbir şey bırakmayarak kaybolur.

Ölmüş bir nebat, konserve gibi hava tesir etmeyecek kapalı bir vaziyette bulunursa, hava bu nebatın bozulma hâdisesinde iştirâk edemez ve ayrı bir hâdiseye maruz kalır. Zaman geçmesi ile konservenin bozulması gibi, kapalı bulunan nebatlar da yavaş yavaş değişmeye başlar ve bu hâdisе de yalnız nebat unsurları arasında ceryan eder. Bunda da ilkönce su ve sonra karbondioxyd husule gelir. Nebatte bulunan oxygen mikdarine göre su ve karbondioxydler vücutte geldikten sonra kalan kısmı başlıca karbon - hidrojenlerden ibaret olan sulp madde yani kömür halitesi haline gelecek-

tir. Şunun için bu hâdiseye kömürleşme hâdisesi denilir. Nebatta bulunan mineral maddeleri bu halitada ve sonradan mahrukatın külünü teşkil eder.

Bu kömürleşme hâdisesi sayesinde ki su ve bataklık altında bulunduktan sonra taştakları altında kalan eski devir nebatları kömür olarak zamanımıza kadar yetişmiştir. Bu kömürleşme hâdisesi bugünkü bataklıklarda görülebilir. Burada hava tesirinden uzakta kalan ve ilk değişme devrinde bulunan nebat yığımlarına tesadüf edilir. Buna torf denilir.

Kömürün başlangıcı olan torfun teşekkül etmesine en müsaide devir bundan yüz milyonlarca sene evvel geçen « Taş-kömürdevri » ve bundan on milyonlarca sene evvel geçen « Esmer-kömürdevri » olmuştur. Bu devirler iklim cihetinden nebatların yetişmesine pek müsaide olduğu gibi, arzın volkanik ve tektonik harekâtı cihetinden de en müsaide bir devirdir. Bu devirlerdeki arz harekâtı dolayısıyla bir taraftan dağlar teşekkül ederken, diğer taraftan da yerin çökme hâdisesi hüküm sürüyordu. Nebat yığıntısı ile epiyce kabarmış olan sık ormanların bulunduğu yerler çökünce su basmış ve nebatlar da su ile beraber kum ve toprak altında kalmıştır. Bilâhare sular çekilince gene aynı yerde ormanlar yetişmeye başlamış ve hâdiseler tekerrür etmiştir. Böylelikle kömür ocaklarında müşahade ettiğimiz kömür tabakaları ve taştakalar teşekkül etmiş ve kömürleşmeye başlamıştır. Bu kömürleşme hâdisesi tektonik ve volkanik harekâtı sayesinde husule gelen tazyik ve hararet tesiriyle süratle ilerlemiştir.

Bu kömürleşme hâdisesi devam ettikçe, yukarıda yazılan hâdiselere göre nebat yığıntısının hidrojeni, oksijeni ve nitrojeni azalmaya, karbonu da çoğalmaya başlar. Ve bu çoğalan karbonun miktarına göre torf, esmer kömürü (lignit), taşkömürü ve antrasit husule gelir.

Tabiatı böyle teşekkül ederek insanlara armağan edilen ve ilerleme şimili olan bu karacelmas, memleketimizde milyarlarca ton bulunmaktadır. Bunun işletilmesi ve her sahada kullanılması ile memleketimizin zenginleşmesi ve her sahada yükselmesi tabii şüphesizdir.

ANADOLU PROHİSTORYA'SINA TOPLU BİR BAKIŞ

KURT BITTEL

Küçükasya'da Paleolithique buluntular aded itibarile çok azdır. Bu nunla Anadolu'nun, Paleolithique devrin kültür cereyanları arasındaki mevkiini tayin etmek kabil olacaktı. Bu hususta münhasıran birtakım münferid buluntular tanınmaktayız. Şimdiye kadar Mesolithique devre aid herhangi malzeme de aynı suretle ele geçmemiştir.

Gurma'daki şüpheli bir buluntudan maada, şimdiye kadar hiçbir Néo lithique buluntu mevkii de malûm değildir. Bu nokta henüz tamamilen taş devrine aid yerleşimlerin bulunmamış olması ile izah edilebilir. Bu vaziyette Alişar'da, Sakçegözü'nde ve Truva'da olduğu gibi, bâkir toprağa kadar irişen bütün sistematik hafriyatlarda, en derin katlarda hiç değilse kısmen eser halinde maden zühur etmesi tamamilen tesadüf telâkki edilmelidir. Bu hal şu suretle de izah edilebilir : Anadolu'nun ilk sâkinleri göçebelikten oturuca hayata geçerlerken madeni tanıyorlardı. Ve bunun için biz Hüyük (— Tell) lerde madenden evvelki devirlere aid tabakalar bekleyemeyiz.

Anadolu'daki yerleşme tepelerinde bilâşüphe 3000 den evvelen irca' edilebilecek şimdilik hiçbir buluntu tanımıyoruz. 3 üncü binin 2 inci yarısında, iki kültür yüresi mevcuttu: bunlardan biri; yarımada'nın garbinde, takriben tuzlu ıstepe kadar, Serince Truva ve Yortaw gibi tipik buluntu mevkilerini ihtiva eder. Diğeri; orta kısımda ve şarkta olup en mühim buluntu yerleri, Ahlatlıbel, Alişar, Kültepe ve Sakçegözü'dür. Mamafih her iki kültür yüresi arasında karşılık; münasebetler mevcut idi : Vazolar (Truva bardakları) ve Idol'lar garbdan şarka ve buna mukabil kurşun Idol'lar ve silindir mühürler ve saire de şarktan garba gidiyordu.

Her iki kültür yüresinde sosyal ve ekonomik struktur aynı idi : istihkâmları ve âlt kısımdaki şehirleri ihtiva eden Hüyükler (Truva, Ali -

[1] Bu yazı K. Bittel'in *Prähistorische Forschungen Kleinasien* (Istanbul Forschungen Band VI, İstanbul 1934) isimli eserinin son faslıdır. Anadolu prehistovarı hakkında şimdiye kadar bilinenleri bir araya toplayan ve işleyen müellif

bu sahada ilk terkibi eseri meydana koymuştur. K. Bittel araştırmalarının sonunda eriştiği neticeleri, eserinin bu son faslında hülâsa etmekte ve prehistorik Anadolu'unun bir panoramasını vermektedir.

şar) malikâne sahiblerinin hisarları: (kale) idi. Etrafta bulunan ve ekserisinin köylü olması muhtemel olan sekene malikâne sahibi beyin tebası mesabesinde idiler. Şarkta daha 3 üncü binde gümüş ve kurşun işlenmiş olsa gerek.. Fakat bu yerleri henüz tanımıyoruz. Hayvanî ve zirai maddelerin ticareti ve fakat bilhassa maden zenginliği. Orta ve Şarkî Anadolu'yu, daha 3 üncü binde Mezopotamya ile temasa getirmişti. Eğer rivayetlere inanacak olursak, Mezopotamya tâcirleri, tâ Akkadlı Sargon ve Naran - Sin zamanında, Anadolu şehirleri ve şehir beyleriyle ticaret yapıyorlardı. Bu ticaret 20 inci asırda kat'i bir şekil aldı. Bu ticaret sıkı tanzim edilmiş mukavelelere istinat ediyor, ve Assur'un iyi organize edilmiş ticaret müesseseleri tarafından icra ediliyordu. İdare, Assur şehrinde idi. Anadolu'nun başlıca ticaret merkezleri Kaneş, Buruşhatun, Hahum, Haruma, Nahria, Turhumit, Urşu, Wahşuşana şehirleri idiler. Maâlesef bunlardan şimdiye kadar yalnız Kaneş'in Kültepe ile alâkadar olduğunu anlamak kabîl olabilmıştır. Ticaret ve hukuk sahasındaki bu sıkı temasın geniş miyasta maddî eşya mübadelesile münasebettar olduğunu kabul etmek lâzım gelirse de, şimdiye kadar, birkaç mühürden sarf-nazar, ne Anadolu'da bir Assur keramik parçası veya herhangi bir Assur ithalât eşyası ve ne de Assur'de Küçükasya'ya aid bir eşya bulunmamıştı. Bu bir tesadüf olamaz. Çünkü gerek Alişar'da, gerekse Kültepe ve Hâşbüyük'de bu devre aid tabakalardan kâfi miktarda buluntu malûmdur. Ve en evvel, Kaneş - Kültepe'den, bu ticaret organizasyonunda mühim bir rol oynayan bu şehirden Assur ithalât eşyası beklerdik [2].

2200 e doğru Orta ve Şarkî Anadolu'da yeni kültür hareketleri zuhur ediyor ki; bu, boyalı kaya ve kaya çömlerlerinin keramik meydana çıktığı zamana tesadüf eder. Bunun menşei henüz karanlıklar içindedir. Bu yeni kültürün Eti'lere aid olduğu hakkında kat'i hüküm vermek güçtür. Boyalı Kapadokya eşyası, 16 ve 17 inci asra kadar yaşadı. Bunun yanında, kökünü 3 üncü binin siyah ve kırmızı çömlerden alan ve doğrudan doğruya bu eski kil eşyanın bir tekâmülünü temsil eden monokrom eşya da kullanılmakta idi. 1500 yıllarından az evvelce başlayarak, 12 inci asırdaki büyük kavimler muhaceretine kadar hemen hemen yalnız monokrom keramik kullanılmıştır.

Orta ve Şarkî Anadolu'nun tarihten evvelki kültürünün kronolojisi henüz pek nakıs olarak malûmdur. Yalnız Kapadokya tabletleri emin bir istinat teşkil ederler: bu tabletlerin altındaki derin katlarda ne bulunursa

[2] Mezopotamya'da (Assur, Babil, Uruk ve sairde) pekçok bulunan küçük ve uzunca mücella taş vazinler orta Anadolu'da dahi bulunmuştur. Alişar, Boğazköy ve Kültepe'de Boğazköy'dekiler (13 - 14) üncü yüz yıllara aittirler. Alişar'da

1 - VI inci katlarda bulunmuşlardır. Bu vazinler arasında sıkı bir benzerlik bulunması gayanı dikkattir. 20 inci asırda, tabiatile her iki mınakada aynı vazin isimleri kullanılıyor. (Şekel, Mine, Talenti).

2000 den evvele aid olması icabeder. En eski buluntuların da (Alişar) 3000 den yukarı çıkamayacağını biliyoruz.

Garbdaki kültür bambaşka bir tekâmül takip etmiştir. Bütün kültür yüresini ve bunun komşu yürelerle münasebatını vazihan tefrik edebilmek için. Truva'dan ve bununla muasır istasyonlardan henüz pekâz şey malûmdur. 3 üncü binin ikinci yarısında vaziyet daha başkadır. Bu zamanda en dikkate değer mümessili Truva II. telâkki edilen, kültür yüresi tuzlu istep çöle kadar, yarımadanın bütün garb kısmını ihtiva ediyordu. Daha bugün bile, materyalın azlığına rağmen hususiyet arzeden guruplar (meselâ Serince) tefrik edilebilir. Fakat ana hatlarda iştirâk aşikârdır. Truva mu - hakkak surette birinci dereceyi işgal ediyor. Bunun sebebi herhalde garbda hemen hemen tesadüfi olarak tetkik edilmiş yegâne büyük hisar ve yerleşim oluşunda değildir. Şehrin, Schliemann'ın keskin nüfuzile teşhis ettiği, uygun mevkii tamamiyle istisnai ehemmiyeti haiz bir saha olacağı ümidini veriyordu [3]. İki kara parçası bu noktada birleşiyor ve yine bu yerde şarka doğru olduğu gibi garba doğru da geniş bir içi açılıyor, 2 nci Truva'nın altun, gümüş ve kıymetli taşlardan ibaret hazineleri, şehir prenslerinin siyasi kudretlerinden -ki bu kudretin pek büyük olmadığı müsbettir- ziyade, o zamanki dünyanın en mühim mübadele sahalarından birinin hakimi olmalarındaki hususiyetle izah edilebilir. Mamafih 2 inci şehirdeki hazine buluntusuna haddinden fazla ehemmiyet izafesi de doğru değildir. Çünkü şimdilik, ekser ahvalda bu ticaret eşyasının ne gaye ve menşecini ve ne de nerede imâl edildiğini bilmiyoruz [4].

Truva II. de, yapıların gayri mütecanis karakteri dikkate değer: Yapı tekniği Önasya'nın aynı devirdeki malzemesine uygundur. Buna mukabil plânlar Avrupa - Ege tarzındadır.

Garb keramiği, Truva II. den itibaren Truva V e ve VI ncı şehrin yerli eşyasına kadar, Truva I. deki şekillerin müstakar bir devamını gösterir. Düz hat denilen tarzda II. inci şehrin henüz meçhulümüz olan bir şekilde, herhangi bir harb hâdisesinin neticesi olabilen müthiş akibetle de inkitaa uğramamıştır. Silâhlar, bu devirde bütün Önasya'dakilerin ve kısmen de Ege'dekilerin aynıdır.

[3] İstanbul boğazının Çanakkale bogazi yanında, pek eski devirlerde bir rol oynayıp oynamadığı ispat edilmemiştir (Bak F. Schachermeyr Afo 7 1931). Fakat kabul etmek lâzımdır ki: İstanbul'da, iki su arasında bir kara çıkıntısı olan saray tepesinin uygun mevkiinden, daha Yunan kolonisinden çok evvel istifade edilmişti. Orada belki ikinci bir truva

meveut olabildi. Yalnız müahhar inşaat manî teşkil ettiğinden onu asla bulamayacağız.

[4] St. Prezeworski Trova II nin Anadolu ile Şarki Avrupa'nın ticaretindeki ehemmiyetini tebarüz ettirmeğe çalışmaktadır. *Vorderasiens und Osteuropas in ihren Vorgeschiehtlichen Handelsbeziehungen* (Kilo 25, 1932, 22 ve müteakib).

3. Üncü binanın 2. İnci yarısında Garbi Anadolu kültürünün Expansion'ı

Harita 1 — + Anadolu'da Ege buluntuları.

• Egede ve Cənubj Balkanda Anadolu buluntuları.

Garbî Anadolu kültürünün III. üncü binin II. inci yarısında komşu yürelerle olan münasebatı vazihan görülmektedir. Ortayayla ve şarkla ticaret yapılıyordu. Alishar'da, Hâshüyük'de ve Kültepe'de iki kulplu Truva taslarının zuhur etmesi, Truva II. nin kronolojisi için pek mühimdir. Bu kültür, Trakya ve Şarkî Makedonya'ya kadar ve aynı şekilde bazı adalar üzerinde intişar etmişti. Midilli üzerindeki Thermi ve Sisam'daki Heraion Garbî Anadolu kültürüne aid hakiki yerleşimlerdir. Kiklad kültürü yüresine (Siros Naksos?) ve hattâ Yunan Yarımadası'na kadar (Halkis, Orhomenos) Garbî Anadolu ithalât eşyası irişmiştir (Bak: harita 1).

Fakat Kiklad kültürü yüresinden gelen ithalât parçalarına da Garbî Anadolu'da (Truva, Yurtan, Nemrut) rastlamaktayız. Ve hattâ, Garbî Anadolu sahilinin en garb sahilinde tamamiyle Kiklad kültürüne bağlı olan bir yerleşim bulunmuştur. (Kriyo Burnu) bu devir için adalarla, yakın bulunan karaların sahilleri arasında faâl bir münakale kabul etmek lâzımdır. İthalât parçalarından sarfınazar, deniz münakalesini gösteren şahidler de yok değildir. Kiklad tavaları üzerindeki resimler herhalde hakiki gemi olarak kabul edilebilir [5].

Truva II. nin, belki garbın bütün yerleşmelerine şamil bir hâdise olan müthiş tahribinden sanraki devre aid şimdiye kadar yalnız iki buluntu yeri malûmdur: Buruncuk - Larisa ve Truva. Larisa'da bulunan malzeme henüz pek âzdir. Böylece yalnız Truva III. - V. in ehemmiyetsiz yerleşimleri kalıyor. Daha Truva V. devrinde Yunanistan'la yeniden sıkı bir surette münasebat başlıyor. Nitekim buluntular bunu teyit etmiştir. Bununla beraber şimdilik Minoen kültürünün Anadolu'ya kadar irişmemiş olduğunu söyleyebiliriz [6]. Onun diğer istikametlere doğru olan Expansion'î de muahhar Miken kültürünün intişarına nazaran dikkate değer bir şekilde zayıftır: Orta Minoen ve sonraki Minoen devrine aid buluntular; Mısır'da (Abidos, Anibe, Kahun), pekâz olarak Kıbrıs'da ve şimale doğru Melos, Thera ve Egina'da ve Aragolis'in bazı yerlerinde malûmdur. Bununla beraber Orta Minoen devrinde, Girid ile Anadolu arasında münasebet olması lâzım gelmektedir. G. Karo, Phaistos'un meşhur Diskos'ünün menşeinin Anadolu olduğu kanaatindedir [7]. Gurinov'da bulunan gümüş bir tas ta herhalde Anadolu'ya aid bir ithalât parçasıdır [8].

Gurnes, Knossos, Palekastro, Platanos (Hamurabi Devri) Onufriyos

[5] Ch. Dugas *La céramique des Cyclades* 98. Fig 72 Çanak parçalar üzerindeki gemi resimleri için aynı eserde, Fig 16.

[6] Wainwright'in, Keftiu mefhumunun Kilikya'da bile yayıldığı hakkındaki zannı (Anniv 6,1913,24)

H. R. Hall tarafından haklı bir surette reddedilmiştir.) (*The Hittite and Egyptian Anatolian Studies presented to Sir W. M. Ramsay* 181 no. 1).

[7] *Reallexikon der Vorgeschichte* XI 1762.

[8] MDOG. 72, 1933, 31.

●
+

: Δ

Hittit buluntuları : Aligar II.

Harita 2 — ● Miken buluntuları.
+ Aligar III.

ve Zakros'da bulunan silindirik mühürlerin Suriye sahillerinden Girid'e gelmiş olmaları muhtemeldir [9].

Çukur mezarlar devrinde Yunanistan, Anadolu ile doğrudan doğruya yahut bilvasıta aynı suretle münasebatta bulunuyordu. 4 üncü Çukur mezarıda [10] bulunmuş olan geyik şeklinde bir Rüton'un Kapadokyadakilerle o kadar yakınlığı vardır ki [11] bu Miken Rüton'unun bir Anadolu ithalât parçası olduğuna hemen emniyetle hükmedebiliriz. Bu ticaretin hangi yollarla ve hangi şehirler üzerine vukubulduğu henüz tamamiyle meçhuldür. Bu devrin, Garbi Anadolu'da yegâne birleşimleri olan Truva ve Larisa, kendilerine bu ticarete hususî bir rol izafe edilemeyecek derecede küçük ve ehemmiyetsizdirler.

4 üncü asırda Miken kültürünün büyük expansionu başlıyor: Rodos, Midilli, Sakız, Sisam bu devre aid buluntu yerleriyle, Anadolu'nun sahillerini çevirmiş bulunuyorlar. Onun için Mekri körfezinden, Çanakkale boğazına kadar sahil mıntakasında, Miken ithalât eşyasını ihtiva eden, bir sıra buluntu yerlerinin mevcudiyetine şaşmamalıdır (Bak: harita 2). Fakat bu meydana şunu da ehemmiyetle söylemek lâzımdır ki hakiki olarak Mikenli bir halkla iskân edilmiş gibi görünen Milet müstesna olmak üzere, bütün bu havalide, hattâ Truva'da bile yalnız ithalât parçaları mevzuubahattir. Bu zamanlar Garbi Anadolu kültür yönünden tamamiyle garba tevaccüh etmiş ve adetâ (12-14 üncü asırlar) Miken kültürü sahasının bir parçası olmuştu. Bu zamanda cenub sahil mıntakasının ne vaziyette olduğunu bilmiyoruz; fakat şimdiye kadar, cenubta bu tertip Miken buluntusunun ele geçmemesi herhalde sırf tesadüf eseri değildir.

Kıbrıs'da muahhar Miken Devri buluntuları pekçok olup, adanın o zaman kültür itibarile tamimle garba tâbi olduğunu isbat ederler [12]. Fakat Kıbrıs'ın Hattî hükümdarlarına tâbi olmıyan yerli hükümdarlar idaresinde bulunduğu anlaşılıyor [13]. Çünkü eğer eski Alaşiya hakikaten bu

[9] Ön Asya kavimlerinin Minoen kültürü hakkında herhangi bir şekilde bilgileri olduğunu kabul etmek lâzımdır. Fakat A. H. Sayca pek geniş farzediyor (*Evans Festschrift Crete in Babylonian and Old Testamentic*) bu hususta bak. St Prezeuorski, *Ägäis und Vorderasien (Reallexikon der Assyriologie 1,43 ve müt.)*

[10] *Jahrbuch des deutschen Archäologischen Instituts* 27, 1911 63 Abb, 13 G. Karo *Schachtgräber 94 ve 300 Taf. 115. Reallexikon der Vorgeschichte 8, Tf. 1272*

Bak. Archäologisches Anzeiger 1923

H. de Gnoilliac, *Céramique Cappadoçienne* (Paris 1926) 1 Taf. 4, 9981; Taf. 8, 141; 2 Taf. 5, 188, Henry Frankfort.

Studies in Early Pottery of the Near East (Liverpool 1, 1924; 2. Taf. 11. E. Meyer, Reich und kultur der Chetiter Taf. 5.

12) Einar Gjerstad, *Studies of Prehistoric Cyprus* (Uppsala 327.

13) Alaşiya'nın bir Krall Amarna mektublarında görülmektedir. (*Knudtzon, Vorderasiatische Bibliothek II Nr. 33 - 39*).

Anadoludaki Prehistorik istasyonların ön Asya ve Egave nazararı nıblı kronolojisi

Zaman Hudutları	Mezır	Irak	Anadolu	Sakçe - gözü	Aliğır	Protesi- laos	Termin	Truva	Kikladlar	Yunanis- tan
3000	1 - 2 Sütlile	Y-madet Naar		İaker Toprak	İaker Toprak Ezer-bük sar	I ve II	I	I	? ↓ Eski Kiklad I ve II	? ↑ Neslelik (Sakçe Köleri?)
2500	3 - 5 Sütlile	Akkadı Sargın ? 1. Ur sütlile Assur 1/4 G Akkadı Sargın ?	Sargın ve Nuram-sin reberleri (?)	Boyalı Kezer mük ve Eskrose eğra	I b. (Truva beşdik- lan)	? II	?	II	Eski Kiklad III	Eski Beles- dik.
2000	6 - 10 Sütlile	Assur F İbnin		↑	III (Boyalı Kezerle- ye eşya?)	III	III	II	Ora Kiklad III	I - III
1500	11 - Sütlile	Kepadokya - Assur Taverel.	Kepadokya Tabekleri	Manbar Boyalı eşya Kan	II Mesokrom eşya	IV			Ora Kiklad I	
1500	12 Sütlile		Eski Harı Derlek	↑	III İla V			III İla V	Orta Kiklad II ve III	Ora beşdik I - III
1500	18 Sütlile		Manbar Derlek	↑	Eski Beşdik III İbnin			Eski Beşdik III İbnin	Manbar Kiklad I - III	Manbar Beşdik I
1200	19 Sütlile		Yeni Harı Derlek	? ↑	?			? ↑ VI Mesbar Beş- dik III İbnin	Manbar Kiklad I - III	Manbar Beşdik II

ada ise- Anadolu'dan neff edilenler (II. Tudkaliyaş'ın kardeşleri, Arma-Tattaş vesaire), oraya gidiyorlar ve Hittit kırallarına karşı melce' buluyorlardı. Takriben 13 üncü asrın ortalarında (IV. Tudhaliyaş zamanı) Anadolu orduları adayı tahrip ettiler.

Bu son senelerde Şimali Suriye'de, Ras Şamra ve Minet -el- Bayda'da zengin muahhar Miken buluntuları elimize geçmiştir. Herhalde şehrin limanı şark eyyası için mühim bir mübadele yeri olmuştur. Burasının bir koloniden ziyade bir Ege ticaret deposu olduğunu kabul etmek lâzım -dır [14].

Buna göre Anadolu'nun garb sahillerini, önde bulunan adaları, Kıbrıs ve belki de Suriye'yi Miken kültürü sahasının bir parçası olarak telâkki edebiliriz. Bu saha Anadolu'yu yarım daire şeklinde garbdan ve cenubdan çeviriyor, fakat bu saha ile yalnız yarımadanın garb kısmı iştirakte bulunuyordu. Miken kültürü Anadolu'nun içerilerine girmemiştir. Bu devirde iç kısımda, kültürel ve siyasal bakımdan başka bir sahaya rastlamaktayız: Eti devleti [15].

Bu devletin özünü teşkil eden mıntaka, I. numaralı harita üzerine nakledilmiş olduğu üzere, Hitit keramikinin (Alişar II. ve III ?) buluntu yerleriyle vazhan tsayyün etmektedir. Bu hususta Eti âbideleri (kabartmalar ve kitâbeler) kasden tercih edilmemiştir. Çünkü bunlar zaman itibarile en az beş asır üzerine taksim edilmiş oldukları gibi, belki bir çokları da « Etilere aid » vasfını haklı olarak taşımazlar. Boğazköy'de, büyük Eti devleti tabakalarındaki keramik buluntusu vasıtasile kat'i olarak Hitit devrine aid (13.15 inci asırlar) malzeme için elimizde en iyi istinat noktaları bulunmaktadır. Bu keramiğin yayılma sahası, hemen hemen Orta ve

14) Berut'un 20 kilometre cenubunda bulunan Garife'de bir mezarda, gayet müahhar, üstlen kulplu bir ibrik ele geçmiştir. (Syria 2,1921, 182 Fig. 5) de Mişife (Katna) da 2 miken krateri bulunmuştur. (R-Dussaud, *La Syrie antique et médiévale* Taf. 17). Haleb ile Antakya arasında bulunan Rihaniye'deki Çatalhöyük'de Miken çanak kırıntıları çıkmaktadır. Ras Şamra'nın Mezopotamya - Ege ticari münasebetlerinde mühim bir mübadele mevki rolü oynamış olduğu görülmüyor. R. (Thompson and R. W. Hutchinson, *Acentury of Exploration at Niniveh*, London 1929).

15) İzmir mıntakasının bulunan kaya resimleri, Etilerin - hiç değilse

bir askerî seferde - burada denize kadar eriştiklerini ve garbın bu kısmına hâkim olduklarına delâlet edebilirler. Fakat yazık ki bu kaya resimlerinin tarihi belli değildir. Acaba bunlar büyük Eti devleti zamanına mı aiddirler?

Ahhıyava meselesine temas edemiyecğim. Eger Miken kültürü Ege'ye aid olarak tavsif edilecek olursa, Anadolu'daki biricik Miken yerleşimi (Milet), garb sahasında bir Ake devletin mevcudiyetini kabul ettirmek için kâfi değildir. Diğer Miken buluntuları, görülmüş olduğu üzere yalnız idhalâta racidirler. Truva VI bile bir Miken şehri olmayıp yukarıda bilimnasebe söylendiği gibi Miken idhalâtını ihtiva eden bir Anadolu şehridir.

Şarkî Anadolu'daki 3 üncü bine aid buluntu yerlerini kaplamaktadır. 3 üncü bin kültürünün, 2 inci binin ortalarına kadar imtidat ettiğini nazarı itibara alacak olursak, bu vaziyet şayanı hayret görülmez: bir renkli mo - nokrom) eşya (Alişar II.), aynı saha dahilinde 3 üncü bin keramiğin mütekâmil bir safhasını temsil eder. 3 üncü bin için müşahede edebildiğimiz şeylerin hepsi (garbda Truva - Yortan kültürü, dahilde Orta Anadolu kültürü) 2 inci bin için de mevzuubahstır. O zaman dahi Anadolu iki büyük kültür grubuna ayrılmıştı: merkezde keskin bir surette ayrılmış olan « Orta Anadolu kültür grubu », garbda Ege ile münasebatta bulunduğunu vazihan gösteren ve muahhar Miken ithalâtın: ihtiva eden « Garbî Anadolu kültür grubu », bu müşahede bütün muahhar devirler için de muteber olduğundan, daha fazla tafsil edilmesine lüzum yoktur.

Bu büsbütün ayrı damga taşıyan ve birkaç bin yıl devam eden kültür gruplarını, iki muhtelif kavme isnat etmek pek cazibeli olurdu. Yani memlekete eyice yerleşmiş olan, esas halkın kültürel hususiyetleri, siyaseten hâkim olan yüksek tabakanın sık sık değişmesine rağmen daima feverane gelmiştir. Bu hususta şark için (Alişar I.) Proto Eti'leri bu kültürün hâmilî saymak acele verilmiş bir hüküm telâkki edilemez. Eğer vazih olarak Eti devri kültürü (Alişar II.) köklerini 3 üncü binin eski kültüründen alıyorsa burada dahi, ikinci binde büyük devleti kuran Etilerin [16] (Alişar III ?) yerli unsur tarafından süratle temsil edildiğini gösterir. Buna mukabil 3 üncü binde Garbî Anadolu kültüründe etnik vaziyeti tesbit etmek henüz gayri kabildir.

Şu noktada aldanmamalıyız ki, şarkda Hititlerden evvelki ve garbda greklerden evvelki devrin maddî kültürü hakkında bir hadde kadar müsbet bir bilgiye sahibiz ve hattâ Kültepe ve Boğazköy metinleri sayesinde, tâ 3. üncü binde memleket halkının ne kadar karışık, mitolojinin ne kadar zengin, lisanların ne kadar muhtelif olması icab ettiğini intikal ile anlıyoruz. Fakat kültürün hakiki köklerini, yani bizzat kavimleri, onların lisanlarını, ruhî vaziyetlerini, siyasî ve dinî hayatlarını ve onların birbirile olan münasebetlerini tanımıyoruz. Bu husustaki müsbet bilgiler şimdilik hemen hemen tamamen meçhulât içindedir.

Almanca dan çeviren : Nureddin Ardiç

16) Bugün garbde carî olan bir modaya göre, Anadolu'daki büyük Eti devletini (İsa'dan önce 2000 -

1200) kuranlar, indogerman ailesinin Centum gurubuna mensub (??!) bir dil konuşuyorlardı. - Nu, Ardiç -

Eski Şark ve Şimal Milletleri *

Cemiyet teşkilâtı ve kültürel fikirlerle tarihte eşsiz bir mevki sahibi olan ve Atina'nın idaresi altında hareket eden Yunanlıların İranlılara karşı açtıkları kurtuluş savaşında, garpli adam, ilk defa, bütün vüzhile göze çarşıyordu. Greklerle ırk bakımından akraba olan iranlılar, aynı mukadderat sevkiyle Şimal milletleri dairesinden eski şark yüksek kültür mıntakasına sürülmüş olmalarına rağmen, hür yunanlılar nazarında artık müsavi insanlar gibi değil, belki serbest oluşlarının gururiyla karşı durdukları Asya'nın bozuk düzen kuvvetlerine hükmeden despotlar mahiyetinde görülüyor. İranlılara gelince, onlar da Herodot ve diğer bazı tarihçilerde vuzuhla meydana çıktığı gibi, tamamen yabancı ve nüfuz edilemez gördüğü garblı adama karşı tam bir itimadsızlık taşıyan şarklı adamı bilmukabele canlandırmaktadırlar. Garbın gerek cemiyet ve gerek ferd halinde feragat ile hürriyeti, yapıcı ve yıkıcı kuvvetleri bir araya getirebilmesini Şarkın hierarchique zihniyeti kavrayamıyor.

[*] *Forschungen und Fortschritte* mecmuasında (yıl. 13, s. 3, sayfa. 31 Berlin üniversitesi professorlerinden, Dr. H. H. Schaefer'in bu makalesi, çıkmıştır.

Şark, Garb dünyası ile müşterek tarihinde bazan korku ve bazan da istihza karıştırdığı itimadsız durumunu tarihî devirler içinde tamami muhafaza etmiştir. Bugün ise bu itimadsız durum, teknik ve madde bakımından ileri olduğu kabul edilmesine rağmen manevî ihtiyat kuvvetlerine artık sahip bulunmayan Avrupalılığa karşı açıktan açığa yüz çevirmeye inkılâp etmiş bulunuyor. Asya milletlerinin güzide ve siyasette faal gençliği Garb'in manevî düşkünlüğünü bugün artık aşkâr bir hakikat olarak kabul etmektedir.

Meselenin böyle oluşu, garb tarihinin dinamik kuvvetlerini araştırmayı icab etmekle beraber bütün devirlerde olduğu gibi bugün de içten arzettiği muvazencsizlik ve süksuzluğun yıpranma alâmeti olmadığını, bilâkis kendine hâs olan enerjinin devam eden canlılığını teşkil edip etmediğini soruşturmaya vesile vermektedir. Grb tarihinin inkişafı, Uzak Şark ve Afrika'dan farklı olarak öteden beri Avrupa'ya sıkı surette bağlı olan Yakın Şark'ın tarihinin

Buradaki bazı fikirleri bizim tarihî kanaatlerimize uygun olmamakla beraber, makalenin ehemmiyeti bakımından aynen tercümesin münasip gördük.

inkışafı ile yan yana konulacak olursa, Garb tarihinin hususiyeti, yalnız başına tetkik edildiği zamankinden çok daha vazih olarak meydana çıkar.

Eski Şark tarihine hâkim olan telâkki son iki nesil zarfında temelden değişmiştir. Nil ve Mezopotamya'da kurulmuş olan en eski medeniyetler ile medenî insanların oralardan Kudüs, Atina ve Roma'ya muhaceretleri hakkında ötedenberi mevcut ananevî telâkki, bidayette Mısır ve Çivi yazısı ananelerinin çözümlümesiyle teferruat bakımından birer birer tashih edilmiş ve tamamlanmış olmakla beraber, umumî heyeti bakımından teyid edilmiş görünmektedir. Hattâ Çivi yazısı ile uğraşan âlimler, keşiflerinden doğan bir neş'e ile daha ileriye de giderek milâddan evvel dördüncü ve üçüncü asırlarda Fırat ve Dicle kenarlarında kurulmuş olan yüksek kültürün, bilumum kültürlerin ve hele yer yüzündeki dinlerin anası olduğunu zaman zaman ortaya koymuşlardır.

Bir taraftan milâddan evvelki ikinci asra aid Önasya tarihinin daha iyi açılması, diğer taraftan da Avrupa ve eski şark Prehistorjünün birbirile birleşerek tedkik edilmeğe başlanması karşısında büsbütün yeni bir manzara meydana çıkmıştır. Kat'î mahiyette telâkki edilen yazıya malik evvelki kültürlerle yazısı olmayan kültürlerin ayırd edilmesi bugünkü tarih tedkiklerinde esas ehemmiyetini kaybetmiş bulunmaktadır. Yeni taş ve tunç devrinin Cenub ve Orta Avrupa kültürü müstakil ve ya

rü karşısında yer almaktadır ki, böylece, Mezopotamya'da kurulmuş olan kültürün monopol vaziyetine olan inanç mesnedden mahrum kalmaktadır; Fakat her şeyden evvel şurası bilinmelidir ki Eski Şark tarihinin -ki Ege âleminin tarihi de doğrudan doğruya buraya aiddir. haddi zatında müteharrik prensibi milâddan evvelki üçüncü asrın sonundanberi Şimâl milletlerinin bir sıra istilalarını teşkil etmektedir.

Bugün Avrupa'nın tamamen bir partiner vaziyetinde bulunduğu Avrupa - Ön Asya münasebatı tarihi dört devreye ayrılır ki bunlardan pek iyi tanınan ikisi Avrupalılığı zafere götürmüştür: 1) Makedonya'nın fethi ile başlamak üzere Greklerin politik-kültürel sahada Şark nüfuzu, 2) modern Avrupa'nın iktisadî emperyalist cephesile medeniyet yapan ileri hareketi. Bu her iki devreye, daha az tanınmış olmakla beraber ehemmiyeti daha az bulunmayan aynı istikamet ve mahiyette bir Avrupa devresi takaddüm etmiştir. Her iki halde de alınan netice menfidir. Bunlar milâddan evvel ikinci ve birinci asırlarda Ön Asya'yı fethetmek ve eski Şark cihan devletlerini istihlâf etmek için yapılan İndo - Cermen ve bilhassa arî (İndo - İran - ve İran) ırkların teşebbüsleridir. Bu hareketler İndo - Cermen ırkının Önasya ırkları içinde crimesi ve şimalden getirilen müşterek irfan ve dünya telâkkisi şekillerinin zevali ile nihayet bulur. Normanlarla Cenubî Avrupalıların Şarkî Akdeniz'de ileri hareketleri de -ki 11-13 üncü asırlardaki haçlılar seferleri devresinin siyasi - ik-

tisadî hareketini teşkil etmektedir. de muvaffakiyetsizlikte evvelkisiyle eş oldu.

Önasya'daki tarihi inkişaf ile Şimal milletlerinin bu inkişaf içinde eriyip gitmelerine mukabil, grekler Garb şekillerine doğru yol almış bulunuyorlar. Son nesil tarihi içinde aydınlanmış olan Girid medeniyeti -Şark kültürü ile eski Yunanistan arasında bir köprü olmakla beraber-âmilleri ve karakteri bakımından Şarka teveccüh etmiştir. Milâddan evvelki ikinci asrın nısfında bu medeniyet yıkılıp gittikten sonra Adanın mühim vaziyetine rağmen mukayese edilebilecek kültürel bir ehemmiyete bir daha asla kavuşmamıştır. Halbuki Yunanistan karasında Akalarla İyonilerin dedeleri miras alageldikleri hususiyet ve Ege kültüründen aldıkları anasır ile öyle mesud bir muvazene teşkil etmişlerdir ki, yunanlılar Cenubi Balkan memleketlerinde ilk meydana çıktıkları tarihten on beş asır sonra -Homer epopesinin teşekkül ettiği devirde- Garb adamının ilk manzarasını vermek üzere tam teşekkül etmiş bir ferdiyet olarak ortaya çıkmışlardır.

İkinci asrın sonunda Filistinde eski şark şehir kültürü sahasına ayak basan yeni bedevî İsraililerin geniş miqyasta olarak kendilerini muhafaza edebilmeleri grek ruhunun Şarka karşı mevcudiyetini koruması ile karşılaştırılabilir. Bu hâdisce şimal milletlerinin Ön Asya'ya ayak basmaları hâdisesi ile esaslı surette karabete malik görülmektedir. Mafih İsraililer eski şark müşterek kültürüne karşı hususiyetlerini, uz-

laşmaya hazır olan krallık ile teok-rasi arasındaki tezaddan yeni bir dünyaya tefsirini aksettiren mucizelere müstenid bir din meydana çıkıncıya kadar muhafaza ettiler. Filhakika bu din kuvvet ve hararetini, maksadını tevcih ettiği devlet ve millete bağlı bulunmasından alıyordu. İsrail devletinin yıkılmasından ve millet, yabancı İran hâkimiyeti tarafından korunmakta olan bir cemaata inkilab ettikten sonra da bu din yalnız teok-rasi ananelerinin bir parçası halinde kanun fikirlerine tabî olarak Yaşamakta devam etti.

Almancadan çeviren :
Cemal Köprülü

Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar

— Bağıt 50 Incel Sayıdadır —

Dede Korkut kitabında, türklerin islâmdan (hattâ budizmden) önceki zamanlardan kalma akide ve itikatları islâm diniyle beraber giren âdet ve akidelerden daha çoktur. Oğuz beylerinin « *arı sudan abdest alıp iki rekât namaz kıymaları, adı körklü peygambere salâvat getirmeleri ve Musafıra yemin etmeleri* » eski türk ananelerini muhafaza eden Dede Korkut oğuzlarının gündelik hayatlarında ehemmiyetsiz hâdiselerdir. Buna mukabil evlenme, doğum ve ölüm merasimleri, ahiret âlemine dair itikatlar, kurt, ağaç, dağ ve su kültleri bu oğuzları bize tam mânasiyle şamanî olarak tanıtmaktadır. Bunların islâmlığı, 19 uncu asırdaki Yakut ve Altay

türklerinin hıristiyanlığına ve Kazak-Kırgızların müslümanlığına benzermektedir; bunlar hıristiyan veya islâm olmakla beraber eski şamanlığı devam ettirmişlerdi. Bundan dolayıdır ki, Dede Korkut kitabındaki âdet ve ananelerin, dinî akidelerin mahiyeti ancak Yakut, Kazak - Kırgız, Altay ve Yenisey türklerinin diniyatıyla mukayese edilmekle anlaşılır.

Meselâ Dede Korkut kitabındaki « *ağ boz atının koyruğın kestiler* » (s. 17), « *aygır atım bogazlıyup aşım versün* » (s. 81) gibi cümleler, kelimelerin basitliğine rağmen, bugün bizim için anlaşılması güç olan âdet ve akideleri ifade ederler. Fakat, bir Kazak - Kırgız, yahut bir Altaylı bunun ne demek olduğunu derhal anlar.

*

Dede Korkut'taki kahramanların hiçbiri tarihi şahıslar değildir. Bunlar, eski türklerin *İlâh* veyahut kabile hayatının inkişafı devrinde *ceddi âlâ* saydıkları; efsanevî şahıslardır. Oğuzların islâm kültürü tesiri altına düştükleri devirde ise bunlar millî kahramanlar ve fani alplar olmuşlardır. Meselâ : *Oğuzhan, Salurkazan, Kayan, Bayındırhan, Kanlıkoca, Uşunkoca, Bükdüz, Böklü* vesaire gibi isimlerin hiçbiri tarihî şahıslar değildir. Bu isimlerin, türklerde büyük kabileler ve göçebe imparatorlukların teşekkülü devrinde boy adları olduğu malumdur. Uşun (= usun, uyşun) larla kanğılıları Çin müverrihleri milattan önce tanıyorlar. « Böklü » ise Orhun kitabelerinde yazılıdır. Bununla beraber, Dede Korkut'ta adı geçen bazı kahramanların tavsifi Ka-

zak - Kırgız ve Altay türklerinin şaman dualarındaki ilâhların - ruhların tavsifini andırmaktadırlar. Buna misal olarak Dede Korkut'tan ve şaman duaları arasından aldığımız bazı parçaları karşılaştıralım :

1) Dede Korkut'tan :

« Kara buğa derisinden beşiğining yapuğı olan acığı tutanda kara taş küle eyleyen, kara bırıyğı yedi yerde engesinden döğülen Kazan kartığı Kara Küne çapar yetti » (s. 35 ve 85).

2) « Altmış erkek derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen altı erkek derisinden külâh etse kulaklarını örtmeyen . . . at ağızlı Oruz koca çapar yetti » (s. 35 - 36).

3) « Doksan deriden kürk olsa topuğın örtmeyen, dokuz deriden şepkülâh olsa tülügün (kulağın ?) örtmeyen, doksan koyun dovgalık on koyun öyünlük yetmeyen, dokuz yasar cüngü silküp atan, kıynağında göğde dutan, at başın yalmayup bir gez yudan Afrasiyap oğlu Alp Arz Bey » (Türk Tarih, Ark. ve Etnog. Der. II, S. 248).

Şaman dualarından :

1) « Toksan koydınğ terisi

Ton şıkpagan Şarabas !

Seksen koydınğ terisi

Börk şıkpagan Şarabas ! »

« Doksan koyun derisinden donu (kürkü), seksen koyun derisinden külâhı çıkmıyan, Çarabaş ! » demektir.

2) « Toksan koydınğ terisi

Ton şıkpagan, Köğömön !

Seksen koydınğ terisi

Cenğ şıkpagan, Kögömön ! » [1]
 « Doksan koyun derisinden donu
 (kürkü), seksen koyun derisinden
 yeni çıkmıyan, Kögemen ! » de -
 mektir.

3) « Altmış koydınğ terisi,
 Ton şıkpagan, Seksen, şok !
 Cetpis koydınğ terisi,

Cenğ şıkpagan, Seksen, şok !
 Seksen serke terisi,

Börk şıkpagan, seksen, şok ! »

« Altmış koyun derisinden don,
 yetmiş koyun derisinden yen, seksen
 ergeç (teke) derisinden külâh çık -
 mıyan Seksen Şok ! » [2] demektir.

ABDÜLKADİR İNAN

[1] A. Diyef. *Kırgız diniyatın -
 k dan*. Kazan, 1899. Bu dualarda
 "Şarabas" ve "kögömön" ruh
 adlarıdır.

[2] Buradaki *Seksen* = ruh adı -
 dır. *Şok* kelimesi (bazı lehcelerde çok
 Çök .) Altay ve Yenisey Şaman dua -
 larında "âmin, yerine kullanılan bir

kelimedir. Kazak - Kırgızcada bu ke -
 limenin manası unutulmuştur. Bu -
 baksı duasını 1919 da Nayman kabi -
 lesinin meğhur baksılarından *Asan*
Tokpak Balıbay ahfadından oldu -
 ğunu söyleyen bir baksıdan Sarısu
 yaylasında yazmıştım.

1937 DEVLET BÜTÇESİNİN BİR TAHLİLİ

KEMAL ÜNAL

Maliyemizin prensipleri

« Memleketin vaziyeti maliyesi; intizam, emniyet ve inzibat üzerine müessesistir. Devletçi ve halkçı olan bir idare ve ekonomi hayatında, h a z i n e n i n k u d r e t v e i n t i z a m ı, başlıca mesnettir. Cümhuriyetin kudreti, her sahada ve milli müdafaa sahasında ihtiyaçları karşılayan hazinenin intizamındadır. ATATÜRK »

« Cümhuriyet, muntazam maliyeyi devlet ve memleket inkişafı için ilk şart saymış ve bu şartın temini kabil olduğunu isbat eylemiştir. Mali vaziyetimiz, kuvvetli bir tasarruf ile takatimiz derecesinde masraf yapmak esaslarına taassubla bağlıdır. İ. İNÖNÜ »

Türk maliyesi her yıl, bu prensiplerin aydınlığı içinde ilerilemektedir. Bütçelerimizde samimi ve hakiki bir tevazün esastır. Cümhuriyet bütçelerinin senelerdenberi denk oluşu, bize bunun ne kadar güç başarıldığını unutturmamalıdır. Kaldı ki uzak yakın birçok memleketlerin bütçe açığı sebebiyle, uğradıkları hergünkü güçlükler ortadadır.

Bir bütçenin mütevazın oluşu, kâfi bir vasf değildir. Yapılması gereken hizmetler geri bırakılarak, ihtiyacın altında bir rakamla denk bütçe yapılabilir yahut vergi yükü şiddetle ağırlaştırılarak ihtiyacın üstünde de mütevazın bütçe yekûnu elde edilir. Cümhuriyet bütçelerindeki muvazenede yurdun korunma ve ilerileme ihtiyacı ve bunun artışı dikkatle ölçüldüğü gibi vatandaşların ödeme kabiliyeti de asla ihmâl edilmez. İleri bir memleketin artan ihtiyacını, milli geliri hızlandıracak tedbirlerle karşılamak esastır.

Bu esaslar içindeki cesur hamleyi her yeni yılın bütçesinde heyecanla görürüz: Vatandaşların artan istihlâk kudreti bütçe gelirini heryıl biraz daha kabartır, ve böylece yurdun kuruluşuna ait rakamlar biraz daha genişler. 1 Haziran 1937 de başlayıp 1938 Mayıs sonunda bitecek olan 1937 mali yılı bütçesi de denk ve rakamlarının yurddaki büyük kalkınma hamlesi nisbetinde geçen yıla göre biraz daha geniş oluşuyla kendinden evvelkiler gibi ana prensiplere tamamilen uymaktadır.

Bütçenin gelirleri:

1937 bütçesinin geliri şunlardır .

1 — İrat ve servet vergileri	
Hayvanlar	15 500 000
Kazanç	20 275 000

Vermeset vergisi	400 000
Madenler	650 000
	<hr/>
	36 825 000
2 — İstihlak ve muamele vergileri	
Gümrük	46 850 000
Muamele	22 640 000
Dahili istihlak	18 822 000
Damga resmi	6 415 000
Tapu harçları	1 000 000
Mahkeme harçları	1 530 000
Diğer	2 981 000
	<hr/>
	100 238 000
3 — İnhisarlar	
Tütün tuz ispirotolu içki	33 000 000
Müdafaa vergisi	3 700 000
Kilerit	1 229 000
Oyun kâğıdı	30 000
	<hr/>
	37 959 000
4 — Devlete ait emval ve emlak	
İşletilen emlak	341 000
Satış emlak	1 140 000
	<hr/>
	1 381 000
5 — Devlete idare edilen müesseseler	
Darphane, resmî matbaa, mektepler, kılavuzluk ve saire	401 000
6 — Umumi müesseseler ve şirketlerden devlet hissesi	
Fenerler	650 000
Mükerrer sigorta	250 000
Musul petrolü	800 000
	<hr/>
	1 700 000
7 — Müteferrik varidat	
Hazine muamelelerinin geliri	1 770 000
Tayyare resmi	2 800 000
Askerik mükellefiyeti	1 170 000
Cezalar	1 450 000
Müteferrik hasılat	2 600 000
Kıymetli evrak	200 000
Diğer hasılat	317 000
	<hr/>
	10 107 000
8 — Fevkalâde varidat	
İktisadi buhran	12 979 000
Muvazene	17 560 000
Hava kuvvetlerine yardım	4 870 000
Buğdayı koruma	7 000 000
	<hr/>
	42 409 000
	<hr/>
	Yekûn 231 020 000

Bütçenin tafaha göre artışı :

Bütçe gelirindeki rakamlar bir daha hülâsa edilirse görülür ki :

İrsat ve servet vergileri	36 825 000
İstihlak ve muamele vergileri	100 238 000
İnhisarlar hasılatı	37 959 000
Diğer gelirler	4 543 000
Fevkalade gelirler	42 409 000
	<hr/>
	Yekûn 231 020 000

tedbirlerin hayvan mahsullerini kıymetlendirishi, beş milyonluk tesiri üçte bir yani 1.837.847 liraya indirmiştir. Filhakika vergi bakımından hayvan mevcudu 1935 yılında 28.962.000 iken, verginin indirildiği 1936 yılında bu miktar 34.121.000 olmuştur, 1937 yılında ise hayvan mevcudu 38 milyon bulunmuştur.

Bilhassa ziraatta makina kuvvetinin artırılması ve halkın ihtiyacı düşünülerek benzin ve petrolun vergileri indirilmiştir. Yeni yılın diğer mevzulardaki artışı geçen bütçeye göre 2-3 milyon liralık tesir yapacak olan bu indirme tedbirini de karşılamaktadır.

Yeni bütçede masraflar :

1937 yılı bütçesinin masraf yekünü 231.017.776 liradır. Vekâletlere göre dağılışı şudur :

Büyük Millet Meclisi	3.027.064
Diyanet Mübâhar	404.960
Diyanet Muhasebat	602.034
Bağvekâlet	1.302.165
Şuray-devlet	236.914
İstatistik U. M.	317.591
D. Meteoroloji İşleri U. M.	517.085
Diyanet İşleri Reisliği	608.241
M. İlye V.	20.251.149
Dünyaya Umumiyeye	49.149.275
Tapu Kadastro U. M.	1.370.222
Gömrük ve İnhisarlar V.	5.613.967
Dahiliye V.	4.856.198
Matbuat U. M.	186.009
Emniyet U. M.	5.666.967
Jandarma Umum K.	10.210.300
Harcıye V.	3.305.925
Sihhat ve İçtimal Muavenet V.	6.408.737
Adliye V.	9.246.603
Masraf V.	12.229.371
Nafia V.	15.773.108
İktisad V.	5.668.316
Ziraat V.	6.112.962
Milli Müdafaa V. (Kara)	49.792.880
" " " (Hava)	7.824.493
" " " (Deniz)	6.283.826
Askeri fabrika U. M.	3.065.293
Harita Umum M.	745.512
	<hr/>
	231.017.776

Geçen yılla göre artın hizmetler :

Geçen yıl bütçesinin masraf yekünü 212.755.580 lira idi. Varidatın artışı şu hizmetlerin bu sene aşağıdaki rakamlar nisbetinde fazla yapmasını mümkün kılmıştır :

Milli Müdafaa Vekâleti	5.600.000
Maarif Vekâleti	2.275.000

İmparatorluk borçları	5 170 000
Diğer borçlar	18 902 478
Yetim ve tekaüt maaşları	16 500 000

Fevkalâde tahsisat :

Hızla ilerleyen bir memlekette devlet hizmetleri, yalnız normal bütçenin rakamları içinde kalmaz. Cumhuriyet, muayyen vergiler dışında, milli kredinin müsait ve uygun olduğu derecelerde temin edilen gelire ve bunların hacmine tâbi olarak birçok işler başarmıştır. Ancak yabancı kredilerin ağır şartlarına, asla iltifat edilmemiştir.

Milli krediler, bütçelerde sıkıntı ve tevazünlük yapmadan, her yıl ayrılan tahsisatla iade edilmektedir.

Hükümet; bütçe dışında temin edilecek fevkalâde tahsisat denilen kredilere, muhtelif kanunların verdiği müsaadelere göre 1937 yılında şu işleri yapmayı kararlaştırmıştır :

Adi bütçedeki dokuz milyon liradan başka demiryolları için 8.320.000 lira, büyük su işleri 4.250.000 lira, deniz yollarına satın alınan vapurların bedeline mahsuben beş milyon lira, Sümer ve Etibank'a sermaye olarak beş milyon küsur lira, maarife birbuçuk milyon lira, göçmen ve iskân işlerine iki buçuk milyon lira, Ankara Tıp Fakültesi inşaatına dokuz yüz bin lira, yağ ve kuru meyvelerin ıslahı için 630 bin lira, hükümet konakları inşası için yarım milyon lira, Şarkta imâr işleri için iki milyon lira, milli müdafaâ hizmetlerine de on milyon liraya yakın bir miktar tahsis edilmiştir.

*

1937 bütçesi de bütün cümhuriyet bütçeleri gibi daima tahminlerin üstüne çıkacak olan rakamlarla tahakkuk edecektir. Bunun teminatı, yalnız geçen yıl bütçelerinin sıbhatlıca realize olmasından ibaret değildir. Tahminlerde her zaman riayet edilen ve yukarıda bu yılki tahminlerin tatbik şekli de izah olunan sıkı kayıtlar da ayrı bir teminattır.

1937 bütçesi Kemalist Türkiye'nin hamlelerinden biridir. O da bütün hamleler gibi muvaffakiyetle neticelenecektir.

Halkevlerinde Bariz Çalışmalar və Beliren Değerler

Halkevleri gün geçtikçe maksat - ları anlaşılan ve çalışma mevzuları buldukları memleket köşelerindeki vaziyet ve ihtiyaçlara göre şekillenip açıklanan birer ülkü kurumu olmak vasfını kazanmaktadırlar. Halkevini yalnız bir hizmet cephesinden ve bir şube faaliyetinden ele alıp öne sürerek, ona maksadını kaybettirmekten : onu kâh bir dersane, kâh bir darülceme, kâh bir jimnastik mektebi, kâh bir tiyatro kumpanyası haline sok - maktan artık her yer uzak kalabil - mektedir. Halkevinde muhakkak bir varlık göstermiş olmak, ne olursa olsun bir şeyler yapmış olmak, ne cinsten olursa olsun yekünü kabartmış bu - lunmak artık katıyen mevzuubahs olmayacaktır.

Halkevinde herşey maksat içindir. Halkevinde herşeyden evvel maksat gelir. Kemiyet, keyfiyetin ardısına bir kıymet sayılacaktır. Halkevi ne kuru kalabalığın bir ihtifal yeri, ne beş on münzevî güzidenin mahfelidir. Halkevi, halkevidir. İnkılâbçı ve memle - ketçi bir partinin, inkılâbçı idealist bir gençliğin halkevidir. Bir kıraet - hane teklifsizliği fakat bir mâbed saygısı ile girilecek bir yer.

**Kafa, kalp ve vücudu bir arada
işlemek :**

Halkevi, kafayı, kalbi ve vücudu bir anda işleyen ve bunların kuvvet - leri arasında tam bir müvazene kur -

mayı aklına ve programına koymuş olan bir müessesedir. Halkevinde ne başboş heyecanım, ne soğukkanlı mantığın makbul yeri yoktur. Heyecan ve şuur, ancak beraber ve elele ol - duğu zaman halkevine yaraşır bir varlık halinde kaynaşmış sayılabile - cektir. İnanmak, sevmek, yapılacak bir şeyler görmek, onları yapmaya hazır olmak, nasıl yapılacağını parti - nin prensipleri ve rejimin icaplarına tevfik ederek çalışma programlarında düzenleyip sıralamak, halkevlerinde verimli olmanın ilk şartlarıdır. Artık halkevleri, yola tam koyuldukları, de - neme ve aranma devrini geçirdikleri, kendilerinden umulan ve beklenen randımanı vermeye yönelmiş görün - dükləri cihetle: bizim de artık kana - atsizliği ele almamız « bu şartlar da - hilinde bundan fazla verim de pek mümkün değil doğrusu ! » tarzında düşüncelerle « ne verseler ana şa - kir, ne kırsalar ana şad » olmaktan vaz geçmemiz zamanı gelmiş demek - tir.

İlk yazıya başlayan bir heveskâr, istidadını belirtir emareler görülmek şartile, yoldan ayrı bile olsa, muhtelif yazı cinslerini deniyor, muhtelif ü - stad tesirleri altında bucalıyor da olsa, ilk yapılacak iş teşviktir; tâ ki: eyice belirsin, mecrasını kendi kendine bul - maya koyulsun... Sonra, bir müdahale

mevsimi gelir; artık onu inkişafına engel tesirlerden kurtarmak sırasındır.

Program ve metod :

Şimdi halkevleri buna benzer bir durumdadır. Körükörüne ve alabil - diğine teşvike muhtaç olmayacak kadar kendine gelmiş, yolunu bulmuş, verimini göstermeye başlamıştır. Şimdi gerekir ki: programını çizsin, metodunu kavrasın, heyecanını şuurile yoğurup şekillendirsin; gönlünde ve gözlerinde ıstık, sözlerinde ve kalbinde ateş, yolunda bellilik, yürüyüşünde hayır olsun . . .

Her halkevi, kendi muhitine göre kendine bütün faaliyetlerinin hedefini, sivri noktasını teşkil edecek bir « mesele » bulmak mevkiindedir. Öyle yoktan icat etmek değil, iyi ve derin gören, salâhiyetli ve sebatı olan bir kurumu âdeta bekler gibi muallâkta duran, âdeta ele alınmaya hemen hazır görünen bir mesele... Bir kere umumî meselelerimiz var. Konuşa - çağız, konuşturacağız; Osmanlı ter - biyesinin gömleğini yırtacağız. Sözle, yazı ile, temsille prensiplerimizi, inanlarımızı, inkılâplarımızı halkın ruhuna sindireceğiz. Bütün bunları bir ucdan yaparken, şehirde böyle bir gençlik, halk ve inkılâp müessesesi olduğunu gözönüne koyacak, herkesin dikkatini şaşkınlıkla değil, makul bir hayret ve hürmetle üzerine çekecek şekilde o içtimâî muhitin meselelerini ele almak ta ana şart: Meselâ bir « Siird » Halkevi'nde, temsil şubesinin senede 20-30 temsil vermiş olması muhakkak ki bir muvaffakiyettir, fakat meselâ o halkevinin henüz halk dersaneleri ve kurslar şubesinin

açılmamış olduğunu aynı zamanda duymuş ve bilmiş olursanız, halkevini bir kül olarak ele alınca, buna nasıl mükemmel bir halkevi diyebilirsiniz ? Diyarbekir'in, Mardin'in bulunduğu a - meli, mükemmel tedbirlerle köylü - leri ve hattâ şehirliilerine öz ana dillerinde okuyup yazmayı öğretmek, onca ilk mesele ve hattâ tek mesele değil midir ?

Ana meseleler :

Meselâ herhangi bir İstanbul Halkevi'nde, bir üniversite şehrinin herhangi bir halkevinde, yüksek mektep talebelerini birbirlerine tanıtmak, aynı yolun yolcusu, aynı inanın havarisi ve aynı azmin piyoniyesi olan gençleri aynı heyecan atmosferi içine alabil - mek ilk meselelerden, ana meseleler - den biri değil midir. Onları bilmem ne lisesinin mezunları, bilmem nere - liler birliği diye hizibler yapmaya bırakmaktansa zaman zaman bir çatı altına toplamak lüzumunu, bu lüzum - nun bütün ülviyeti ve isticâl ile, duy - mak gerekmez mi ? Bir şehirde du - rup dururken tifo tedbiri almak gü - zel, fakat o şehirde trahom varsa ve mücadeleye ihtiyaç hissettirecek ka - dar âmansızsa, o zaman öteki yersiz ve bu mühmel sayılırsa haksızlık mı, menfilik mi olur ?

Halkevi çalışmalarını bir veçhete teksif etmek lüzumu muhakkak ki vardır; çalışmaların mânalı ve verimli olması da ancak buna bağlıdır.

Bütün bunları, deminki Siird ve İstanbul misallerini de sadece misali nokta nokta veya yıldızlarla falan göstermemek için birer isim diye zik - rediverdik.

Dememiz şu demek ki : Her halk-

evinde, en nötr insan bile « eh bir şeyler yapıyor, yürüyor. » değil, « yapılması lâzım olan şeyler, sıralanmış, metodlanmış, bir ucdan yapılı - yor » desin, ve tenkit edecekse pro - gramsız ve methodsuz oluşu değil; prog - ram ve metodun tatbik tarzını tenkit etmesine ancak meydan olsun...

Bugün akla esince ve bir üyenin hamiyet damarı kabarmıca bir büyük ölü için bir nutuk hazırlığı ve bu ha - zırlık etrafında derhal bir iki konuş - ma, bir iki inşad ve bir gece. Ertesi hafta, bir doktorun veya bir ziraat - cının gayreti ile ve hatırı için bir köy gezisi. Daha ertesi hafta mintaka Ç. E. Kurulu reisinin teşviki ile bir kreş açma teşebbüsü . . . ve ilâh. Gü - zel, yerinde fakat dağınık, sırasız ve fikri takibsiz çabalamalar.. Halkev - lerinin bu halden kurtulmuş olduk - larını görmek bizi sevindiriyor ve kurtuldukça verimli ve mânalı ola - cıkları hakkındaki kanaatimizi kuv - vetlendiren filî deliller teşkil ediyor.

Halkevlerinin azimlerinin, iradele - rinin ve güvenlerinin en müsbet ve kat'î delili, birer programla mücehhez olmaları, işlerini sıraya ve düşünce - lerini madde madde kâğıda koyabil - miş olmalarıdır.

Halkevlerinde beliren değerler :

Halkevlerinde beliren değerler, başka yerde, başka şartlar altında ye - tişmiş, memleketce nasıl olsa tanın - mış olup ta kendini bir vazifenin ça - gırdığını duyarak evin hizmetine ko -

şan olgun, yetişkin ve adı duyulmuş insanlar değildir. İlk yazmak, ilk öğ - retmek, ilk konuşmak, ilk teganni et - mek hevesini ve fırsatını halkevinde bulanlar ve orada teşvikler, telkinler, hocalar ve malzemelerle kendisine bu imkân ve fırsatlar bağışlananlardır ki : halkevlerinde beliren değerler diye bu sütunlarda yer alıyorlar.

Böyle değerlerin varlığını ve hattâ umulduğundan fazla ve parlak oldu - ğunu isbat edecek bir iki canlı misali yazılarımızda vermiş bulunuyoruz. Büyük işler arasındayken birtakım şahıslar üzerinde kat'î lüzum ve yeni bir icap olmadıkça durmuş olmamak için yeni misaller verememiş bulun - sak da bu böyledir. Halkevi memle - kette birçok değerlerin belirmesine, gelişmesine ve bütün memlekete mal olmasına âmil olmuşlardır.

Bu yazımızı, haberlerden ve değer - lerden başka birşeye, bu haberlerin ve değerlerin mahiyetleri hakkındaki görüşlerimize hasretmiş olmamız, bü - tün halkevlerimizi meclis tatilinden faydalanarak yer yer teftişi deruhde etmiş mebuslarımızın müşahedelerine ve raporlarına istinaden en yakın ve doğru hükümleri verebilmek imkânını kazanmayı beklememizdendir.

B. K. ÇAĞLAR

Halkvleri neşriyatı

Hamdi Akverdi, *Hitabet san - ati, teknik ve psikolojisi*, Ankara

Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat kolu neşriyatından, küçük seri, No. 18, 1937.

Eseri, Ankara Halkevi'nde, muharririn vermiş olduğu beş konferan teşkil etmektedir.

Hamdi Akverdi, bu eserile, bize, telkin edilmek istenilen fikirleri yaymak bakımından, edebiyatın en kuvvetli bir vasıtasından ibaret olan hitabet hakkında, ilk ve olgunlaştırıcı malûmatı vermiş oluyor.

Eser, başda Ankara Halkevi Başkanı Ferid Celâl'in bir mukaddimesinden sonra, *hitabet, lûsun ve ehemmiyeti, hakiki hatibin vasıfları, kitleye söylenecek sözü hazırlama safhası, söz söylenilen muhit, hatip kitle karşısında bağlılı kısımları* muhtevidir.

Birinci kısımda hitabetin mahiyetinden başka, beynelmîl bir tarihçesi bizde hitabetin çok yeni ve kısa olan yine bir tarihçesi veriliyor.

İkinci bölümde kendimizi hakiki hatibin vasıfları, hatipte bulunan psikolojik melekeler, kazanılması icabeden vasıflar, maddî bünyesi, hususî hafızasına dair verilen izahat karşısında bulunuyoruz ki, üzerinde durulan bu bahisler bilhassa muharririnin felsefeci oluşu, bu mevzuda söz söylemeye selâhiyetli olması bakımından ehemmiyeti haizdir.

Bundan sonra, söz söyleme, hazırlık safhasına geçilerek, hitabetin çeşitleri ve üslubu üzerinde duruluyor.

Dördüncü ve beşinci kısımlar ise, söz söylenilen muhit, dinleyici kitlenin psikolojisi, hatibin bulunduğu haleti ruhiye, hatibin söz söyleyiş esasındaki vaziyeti, dinleyicili kendine bağlamak ve alakayı celbetmek, nutuk veya konferanslarda, söze nihayet verilirken, hangi tarz bitirmenin, dinleyiciler üzerinde iyi bir tesir bırakacağı ve bunun çareleri gibi noktalar nazarıtibare alınmaktadır.

Ankara Halkevi'nin neşretmiş olduğu ve birçok cephelerden değeri olan eserin ehemmiyetini, bilhassa şu cephe-lerde buluyoruz ki oda, bizde, gündüye

kadar üzerinde hemen bemen hiç denilecek derecede, pekaz birşey yazılmış olan bir mevzu aitt oluşu, sanii mevzuun, Halkevlerinin gayelerini yaymak bakımından en ehemmiyetli olan bir sahaya, hitabete dair bulunuyor.

Aynı zamanda, eserin iyi lisan bilen, edebiyatla da uğrağan bir felsefe öğretmeni tarafından yazılmış olması, gerek kitlenin ve hatibin haletiruhiyesi gibi bahislerde, gerek verilen bilgiyi açık ve düzgün olarak ifadesinde, ve birçok negriyat gibi çalakaalem değil, üzerinde durularak, yabancı menbalardan da istifade edilmek yazılmış olmasında, kendini gösteriyor.

Herkes için faydeli bir çalışmanın mahsulü bulunan bu eseri, yukarıda bahsetmiş olduğumuz meziyetlerinden dolayı, okuyucularımıza tavsiye ederiz.

ULUDAĞ, Bursa Halkevi dergisi, iki ayda bir çıkar, S. 11, Haziran 1937 sayıs 10 kuruş.

Kapak dahil olmak üzere üç formadan ibaret olup, ilâve olarak yarım forma da mahkeme sicillerinin negrini muhtevi olan *Uludağ*'ın bu sayısında, başı geçen sayılarda olan *Türklerde epor*, hazineli evrak vasikalarına dayalı olarak yazılan ve 12 vesikayı muhtevi bulunan X uncu hicret *azrında Bursa ar duygusu* adlıle fransızından çevrilen bir makaleyi, *Shakespeare*'in hayatı hakkındaki izahatı - ki telif veya tercüme olduğu kaydedilmiyor-, *Divan-ı Lâzâtüt Türk*'deki şiirlerin negrini faydalı buluyoruz.

Halkevlerinin bütün gayelerine uygun ve bu gayeleri olgun bir tarzda tahakkuk ettiren bir Ha-kevi dergisi vücudla getirmek kolay bir iş değildir. *Uludağ*'ın da ehemmiyetini, tarih bakımından değerli olan bazı vesikaların ve makalelerin negrinde buluyoruz.

TAŞAN, Merzifon Halkevi aylık dergisi, sayı 29 - 16, Ağustos 1937, 10 kuruş.

Taşan'ın baş yazısını, büyük türk âlimi İbni Sina ihtifali münasebetle çok yerinde olan bir makale teşkil edi-

yor. *Merzifon'un kurtuluşu*, *Yarının okullarında terbiye* başlıklı yazılar, geçen sayıdan devam etmektedir.

Merzifon şairleri başlığı altındaki bahsle, Merzifon'un edebî şahsiyeti hâiz şairlerine tahsis edileceği izah ediliyor, ki bunlar Eyub Sabri, Hıfzı, Hilmi dede, Muallim Cevdet gibi tanzimat devrini yaşıyan şairlerdir. Yarının edebiyat tarihine bir menba olabilmek bakımından bu tarz yazıların bir değeri olacaktır. Yalnız, bugün, Taşan'ın sütunlarında şairleri neşredilen ve henüz edebî hayata atılmıyan muharrirlerin de hayatlarından bahsedilmesinin bir faydası olmayacağını sanıyoruz.

Dergide ayrıca nesirlere şairlere de çok yer verilmiştir.

Biz bir mecmuanın ehemmiyetini, Merzifon'daki sanat hareketlerini aksettirmesinde; az da olsa, bazı memleket

hâdiselerine karşı yabancı olmayışında buluyoruz.

ÖN *İsparta Halkevi aylık dergisi* s. 41 *Ağustos 1937.*

Bir formadan ibaret olan mecmuanın bu sayısında, *Katırcı oğulları*, *İsparta coğrafyası*, *geçmiş günlerde İsparta'da düğün* başlıklı yazılar, geçen sayılardan devam etmektedir.

Bu sayıda bunlara ilâveten *Çakırcınar* ve *Tota* içme suları, *atalar sözleri*'nin neşredildiğini, *Gün batarken* adlı düğün bir de şiir görüyoruz. Boş laftan ibaret yazılara, bir çok dergilerde olduğu gibi, hiçbir edebî kıymeti olmayan şiirlere de yer vermeyen *Ön'ün*, birkaç sayısından beri yine çok muntazam olarak çıkmaya başladığını görmek, Halkevleri hesabına sevinç ve ümit vericidir.

YOLLANMAK :

*Sıra dağların ardında,
Adım kaynaşmış adında
Biri var sanıyorum.*

*Her gün dolaydan dolay
Geçip ovayı, yaylayı
Ona yollanıyorum . . .*

Coşkun Ertepmar

BİR OKUYUCUNUN NOTLARI

NAHİD SIRRI

Nil için iki cilt

Tarihin eski ve yeni büyük çehrelerinin az çok romanlaştırılmış kahramanları hakkında yazılan eserlerin en fazla rağbet gördükleri asrımızda, bu vadinin bilhassa muvaffak birkaç şahsiyeti vardır ki Emil Ludwig onlardan biridir. Şöhreti memleketimizin hudutlarından içeri girmiş, bir iki eseri de dilimize tercüme edilmiş olan ve şimdi Almanya haricinde yaşamak mecburiyetinde kalan bu alman, son eserini bir nehre, eskilerimizin *Mübarek* sıfatla tavsif ettikleri muazzam nehre tahsis etti. İki ciltten mürekkep olup fransızca tercümesi tabii *Nyon* tarafından negredilen eserin mukaddimesinde, müellif tercüme halini yazmış olduğu her insanın hayatını bir nehrin seyrine benzettiğini, bir defa da bir nehirde bir insan hayatının suretini bularak eserinde işte bu nehrin hayatını yazdığını söylüyor. Ludwig Afrika'ya birçok kerreler gitmiş ve Afrika ortalarından doğarak ta Akdenize gelen Nil'i defaat ile muhtelif şekli ve cesametlerinde görmüş, katettiği memleketlerde gezmiş. Fakat eser bir seyahatname şeklinde değil. Çünkü müellif bir seyahatname yazmıyor, muhtelif seyahatlerine ait intibalarını anlatmıyor. Müteferrik ve parça parça ihtisastalarını değil, doğrudan doğruya nehrin hayatını anlatmak üzere kalemi eline almış, vesik toplamış. Nil Mısır kıtasına gelinceye kadar Habeşistan ve hele Sudandan geçerken eserde tarihten ziyade coğrafya ve tabiat manzaraları hakimdir. Çünkü o yerlerde tarih, yer yer heman bir asırlık bir çoçuktur. Buna mukabil ise, Nil bir kere Mısır'a gir-

dikten sonra asırlar ve asırlar kaplayan bir muazzam mazi bütün hatıralarile, İskender'den, Seza'ria Kleopatra'dan başlayarak Napolyon'dan geçerek Hıdiv İsmail paşa ile İngiliz komiseri lord Cromer'e ve Zılgul paşaya kadar yeni eski hesapsız sınısile beraber sahifeleri kaplıyor.

Müellif ilk cildi Nil'in vücüd bulup Mısır'dan önce geçtiği yerlere tahsis etmiş, ikinci cildi ise tamamen Mısır'a tahsis edilmiştir. Eserin a'manca ismi *Der Nil Lebenslauf Eines Stromes* dur. Tecrübeli ve tanınmış bir mütercim olan Henri Bloch tarafından fransızcaya *Le Nil Vie d'un Fleuve* adıyla tercüme edilmiş. Bilhassa ikinci ciltte bazı giddetle alakadar edebilecek kısımlar ve bu meydana müellifin Napoléon'a mukayese edecek kadar büyük gördüğü Mehmed Ali Paşaya ait sahifeler var ki, — kısalıklarına rağmen — dehanında kimsenin şüphede edemeyeceği ümmi Kavalahya a'î yazmış etüflerini en muvaffakiyetlilerinden biri sayılabilir. Sade Ludwig, Mehmed Ali Paşanın, oğlu İbrahim Paşa ordularının zafere zafere koştukları bir zamanda İstanbul'la alakayı keserek Mısır'ın istiklalini ilâna cesaret edemeyişine hayretle, mutlaka Osmanlı İmparatorluğu ile bir alâka muhafaza etmek isteyişinden bahsederken, bir noktayı unutmış görünüyor. Evet, Mehmed Ali paşa Sultan Mahmut'la harblerinin sonuna daha varmadan Osmanlı devletile Mısır'ın alâkasını keserek orada istiklalini ilân edebilir ve Sultan Mahmut da bir miktar mukavemetten ve öteye beriye müraacaatten sonra vaziyeti kabule mecbur kalabilirdi. Ve

ancak Mısır hudutlarıyla iktifa eden bir Mehmed Ali'ye kargıda Avrupa'dan ve hele Rusya'dan Osmanlı devleti fazla yardım görmezdi.

Fakat Mehmet Ali, Sultanın ordularını yene yene Boğaziçi kıyılarına kadar gelmek ve orada vaktinden evvel çökmüş bir padişahla en büyüğü on yedisine yaklaşan iki üç şehzadeden ibaret bulunan Aliosmani iskat ederek kendisine bîat ettirmek emelinde idi. Mısır ordusu Kütahya'ya kadar geldikten sonra da, İstanbul'da vüzerâ ve rical ve bîste artık hazırlıyor ve hemşiresi Esma sultanın Çamlıca'daki köşküne tebdili havaya giden ikinci Mahmut, ölüm döşeğinde kendini ve hanedanını iskata gelen Mısır askerlerinin ayak seslerini âdeta duya duya ölümü bekliyordu. İkinci Mahmud'un ölümünden sonra ise, malumdur ki, Tanzimatı hayriyenin ilânının tesirleri ve çok daha ziyade, Boğaziçi sahilinde fazla kudretli bir adamın bulunmamasının, Avrupa rekabetlerine daha uygun gelmesi, sadece veraseti temine vali uvanının muhafaza etmeğe, İstanbul'a tâbi kalmamağ, Mehmed Ali Paşayı mecbur bıraktı. Mehmed Ali'den bugüne kadarki Mısırın muasır tarihini hulâsa eden Ludvig, oranın istiklâl ve atisinin Nil ve Taymis kıyılarından bahsinde dâka kuvvetli bir devlet adamı bulunmasına göre taayyün edeceğini tek bir cümlede söyliyerek istikbal için her ihtimale kapı açtırdikten sonra, tekrar coğrafya ve tabiate dönerek, kitabının en son sayfalarını Nil'in Akdeniz'e atılıp katılığına hasretmekte, muazzam nehre varlığının son âsına kadar refakat etmektedir.

Üslûb itibarıyla ise eser bana Ludvig'in en güzel kitabı tesirini ve hükümünü verdi. Hele Mısır'daki eski sultanların idarelerine, zulümlerine ve kendilerinin de her ân ne korkunç tehlikelere mensuz bulduklarına dair ikinci ciltte bir sayfa var ki cidden enfes. Lisânımıza terceme edilmeğe cidden lâyık ve tercemesi lâzım bir kitap.

Bompard'ın hatıraları

İkinci Abdülhamid'in hal'inden az sonra Türkiye'ye Fransa büyük elçisi gelip cihanharbine girişimize kadar İstanbul'da kalan ve zevcesi hebrin eski eserlerini korumak hususunda o zamanki rical ve münevverleri utandıracak bir alâka gösteren, Lozan konferansında da Fransa'nın ikinci delegeliğini ifa eden Maurice Bompard, İstanbul'dan evvel ve 1903 den 1908 e kadar bes yıl Sempetersburg'da bulunmuştu. Rusya tarihi için pek mühim bir devre teşkil ve Japonya harbindeki mağlûbiyet üzerine Çarlık rejiminin temellerine kadar sarolsun idrak eden bu yıllar hakkında ki hatıraları, (Rusya'daki büyük elçiliğim-*Mon ambassade en Russie*) serlevhali kalın bir ciltde ve ölümünden iki yıl sonra, bu defa neşredildi. Ciddin sonunda bir de uzun terecmelihalî var ki dul karısının imzasını taşımaktadır. Eserin muasır tarih etüdleriyle meğgul kimseler için birinci sınıf bir menba mahiyetini haiz olduğu muhakkaktır. Doğrudan doğruya bize taallak etmek üzere ise iki yeri var ki bunların biri 11 inci ve mabadi sahilelerdir. 1903 de Makedonya'da patlayan ihtilâl esnasında aksayışark mace-ralarını hazırlanan Rusya, Bulgaristanla Sırbistan'ın bize bir tecavüzde bulunmalarını katiyen istememiş ve Sırbistan sakin durmağa kolayca rıza göstermekle beraber Bulgaristan prensi *Ferdinand*'i sükûnet ve basiret göstermeğe ikna etmek hayli müşkül olmuş. B o m p a r d, hariciye nazırı Lamsdorff'un bir musahabe esnasında kendisinin aynen şu sözleri söylediğini yazıyor: "Türkler tarafından yapılacak bir tedip ve tenkilin şiddetlerinden dolayı rikkatlenip merhamet duyacağımızı Bulgaristan asla ümit etmemelidir. Ezilip mahvolma bile tek bir rus askeri imdadına gitmiyecektir. Hattâ, imkân haricinde olarak Bulgaristan galip geldiği takdirde dahi Rusya ancak *statukoyu* muhafaza için müdahale eyliyecek, zira giriş-iği harpten, prensliğin en küçük bir menfaat da temin etmesine müsaade etmiyecektir."

Bizi bilhassa alâkadar eden ikinci bahse gelince, bu Bosna - Herseğin Avusturya-Macaristan tarafından ilhaki ve Bulgaristan'ın istiklâli ilânı meselelerine mütealliktir. Gerçi bu iki vakânın zuhuru esasında B o m p a r d'ın sefaretine Rusya hükûmetinin arzusu neticesinde nihayet verilmiş bulunuyordu. Fakat ilhaki kuvveden file çıkarılan bazı hâdisatın zuhuru esasında *Sen Petersburg*'da bulunduğundan bu hususta çok mühim bazı malumat veriyor. Kendisini pek büyük bir adam sanıp pek büyük işler ve muvaffakiyetlerle namını ebedileştirmek isteyen yeni Harîciye nazırı *Ievolsky*'nin, Boğazlardan Rus sefsini harbiyesinin kemali serbesti ile Akdenize çıkabilmesini temin etmek sevdasına düğrek bunun için büyük devletlerin payitahtlarını dolastığını ve Avusturya-Macaristan'ın tıpkı kendi gibi büyük işler ve muvaffakiyetlerle namını ebedileştirmek isteyen kurnaz harîciye nazırı *Achrenthal* tarafından kendisine Avusturya'da fevkalâde hürmetler gösterilerek ve bol keseden vaatler ibzal olunarak bunların sermestisi içinde Bosna Hersek ilhakına bilâkaydû şart rıza gösterdiğini ve Avusturya'dan ayrılır ayrılmaz da ilhakin vukua geldiğini anlatıyor. O ilhakin bizim işlerimizi nasıl karıştırdığını, Rusya ve Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasına giren münafereçlerden ise neticede harbiyumumünin patladığı düşünülürse, bu tafsilâtın ehemmiyeti takdir olunur.

B o m p a r d'ın ifade ve üslûbuna gelince, düzgün ve açık olmakla beraber her dürûl edebî iddiadan uzaktır. Mafahî istihzada muvaffak olduğu ve zararsız portreler çizdiği de vuki. Meselâ *Raspoutine* den önce *Philippe* adında ve *Liyon*'da ticaretle meşgul bir Mütetabbîbe kapılan Çarla Çariçenin herife Frans'a'dan bir doktor şahadetnamesi kazandırmak için yaptıkları teğebbüsler ve bu teğebbüslerin muvaffakiyetle neticelenmeyişine karşı hayretlerine, bir erkek evlad, bir veliaht dünyaya getirmek isteyen *Imperatoriçenin* bu herifden meded umup duruşuna, ve on-

dan aldığı bir acayip aletle kendisini öldürmek üzere kim yanına takarrüp etse derhal vaktinde anlayup kendini müdafaa edebileceğine kani olarak bu aleti hep üzerinde taşıdığına ait hikâyeler, pek gülünç. fakat bu iki zavallı tacdarın milyonların ve milyonların mukadderatlarına hakim oldukları düşünülünce de çok korkunç şeyler.

Bilmiyorum bu ilk cildi bir ikincisi takip edecek ve bu ikinci cild de B o m p a r d'ın İstanbul'daki büyük elçiliği hatıralarını ihtiva edecek mi ? Sade mütevaffanın, Tûrkyanın harbiyumumünin ilânından bu harbe Almanlar yanında iştirâkine kadarki zamana ait olarak *Revue de Paris*'in 1 ve 15 temmuz 1921 tarihli nüshalarından bir uzun makalesi intişar etmişti. Bizim için evkelâde mühim bir mahiyeti haiz bulunan bu yazının matbuatımızca mevzuubahis olup olmadığına ve tarihçelerimizce bilinip bilinmediğine vakıf değilim.

Bir muharririmizin ölümlüğü

Raif Necdet öldü. Büyük bir şöret değil, hatta ziyan olmuş ve yerini bulup alamamış bir kalemidir. Zabitlikten vaktile tekaüd edilmiş, askerî hanelerde edebiyat hocalığı yapıyordu. Bu sütunlarda bir kere yokluktan çıkışta ettiğim münekkid kürsüleri bütün gazete ve mecmualarımızda kurulsaydı, onlardan birini iğgal etmeğe gayri lâyük değildi. Hatta, öyle bir kürsüyü bir zamanlar, çok eskiden, salâhiyetle değilse bile büyük bir hüsnüniyet ve ciddiyetle iğgal etmiş, (*Resimli Kitap*) adlı bir eski ve güzel mecmuada galiba iki üç yıl her ayın edebî negriyatını ve hâdiselerini tetkik ve takip etmiş. San'at eserlerinin içtimai ve ahlâkî gayeler takip etmesi nazariye ve düsturuna fazla bağlanmış bulunmasını bir zâf ve kusur saysak dahi, sonra (Hayatı edebiyet) serlevhası altında toplanan bu muşahabe ve tetkiklere yine bir değer tanımak, ve muharririnin oldukça geniş malûmatlı, hüsnüniyet sahibi ve bahse-

deği eyazları dikkatle okuduktan sonra intibalarını samimiyetle ve düzgün bir ifade ile yazan bir müdekkik kalem olduğunu teslim etmek mecburiyeti karşısında kalırız. Raif Needet'in zabıt olarak iştirak ettiği Balkan harbine şid hatıraları da okunmağa lâyıktır. Hikâye nevinden rağbetinin mahsulü olan sahifelerde ise bir kıymet bulmak çok güçtür. Son zamanlarda da (Vecize) yazmağa rağbet ederek (Süzme sözler) serlevhası altında galiba iki cild negretmişti ki, bunların ilki çıktıktan sonra, ve bir münasebetle, esasen de edebiyat nevilерinin en gücünü teşkil eden ve Raif Needet'teki fülây hassasiyetin tam zıddını isteyen, bu sahada hiç muvaffak olamadığını adı gazete makalelerinden satırını ve beylik sözleri vecize olarak takdim ettiğini yazmıştım. Keşke sade tenkid yolunda çalışsa, bu alanda sebat edebilseydi!

Halka kitap okutmak için yapılmış bir teklife dair

Bir ilk mektepte iki üç sene okumuş bir adamın aradan sekiz on yıl geçtikten sonra okuyup yazmağı temâmile unuttuğuna, on onbeş sene evvel yüksek tahsil görmüş bir adamın muhabesinden ise vakitle bu tahsili gördüğüne dair hiç bir eser kalmadığına çok kere şahit oluyoruz. Maarifin tarakisi için sarfedilen gayretleri ve katlanılan fedakâriyetleri hiç değilse yarı yarıya indiren bu elemli vaziyetin muhtelif sebeplerinin bağında, çüpheşiz ki okumak itiyadının bizde teessüs etmiş bulunmaması gelmektedir. Bu âdeti tesis için şimdiye kadar neler yapıldı? Alınacak cevabın hazin olmasından korkarak şüali irad etmesek bile, bu hususta bundan sonra olsun şüurlu ve sistemli bir çalışma programı vücuda getirmeli ve hemen tatbikine koyulmalıyız.

Geçen gün bir Fransız mecnuasında okuduğum bir havadis bu sahada alınacak müteaddit tedbirlerden birini isabetle ileri sürdüğü için, burada

zikrini faydalı görüyorum: Pariste bulunan ve bütün Fransız edip ve muharriрlerini sinesinde cemedan *La Sociéte des Gens de lettres* adlı teşekkül, azasından birinin bir teklifini müzakere etmekte imiş ki, mektebini bitiren her talebeye mektebinden ayrılırken onbeş veya yirmi kitaptan mürekkep bir küçük kütüphane hediye ve bu kitaplardan yarısının talebenin hocaları diğer yarısının da yüksek bazı ilmi ve edebi makamların iştirakile tesbit edilmiş bir liste içinden talebe tarafından intihap edilmesi hakkındadır. Bu teklifin, teferuatın da bazı tadiller yapılsın yapılmasın, bizim tarafımızdan esas itibarile derhal kabulü fevkalâde yerinde bir hareket olacaktır. Her sene muhtelif dereceli mekteplerimizi bitiren gençlerimiz arasında, kendilerine hediye edilecek bu ufak kütüphanelerin kitaplarını hiç açıp okumak külfetine girmeyecekler de bulunabilir ve bir kısmı beki okusalar da saklamayacak, kaybedecek, ziyan edeceklerdir. Lâkin bir kısmının - ki bu kısmın ekseriyeti teşkil etmesi pek muhtemeldir - kendilerine ihda edilen bu ufak kütüphaneleri itina ile muhafaza edeceklerini ve kitap okumak ve saklamak itiyadını edinince bunun kendilerini yeni kitaplar almak itiyadına da sevk edeceğini çok kuvvetle ümit etmeliyiz. İşin temâmile bugüne ait ve aynı derecede hayırlı ve feyizli diğer safhası da gudur ki, bu küçük kütüphaneleri terkîp eden eserlerin intihabı neşriyat hayatımızda çok hayırlı ve dikkatli bir devlet himayesine vücut verecek, bir takım kıymetli eserlerin yazılmasını ve bunlar yazılmışsa himayelerini temin edecektir.

Bu fikrayı Maarif Vekâletindeki alâkadâr makamların okumalarını temenni ederim.

Edith Wharton

Bu, son günlerde ölen Amerikalı bir kadındır ve İngiliz edebiyatında

tamamile müstakil bir bünyeye malik olan Amerikan edebiyatının en mühim ve meşhur romancılarındandır. Uzun yıllardanberi Fransada yerleşmiş ve Fransada vefat etti. İngilizce yazan bütün romancılar ve hikâyeciler arasında eserleri fransızcaya en çok tercüme edilenlerden biriydi, ve eserlerinde, benî bir çok İngiliz romanını yarıya gelmeden elinden atmaya mecbur bırakan tafsilât tufanı bulunmadığı için, bunlardan bir kaçını büyük bir zevkle okumuştum. *The house of mirth* olan İngilizcesinden *Chez les heureux du monde* serlevha-ı altında fransızcaya nakledilen romanı, Anglo-sakson âleminde pek büyük olan şöhretinin temeli addolunuyor. Bunda Newyorkun en çok bir iki batın evvel kazanmış büyük servetler aristokrasisinin hayatını fevkalâde bir canlılık ve yer yer acı bir istihza ile tasvir eder. Fakat muharririn beaim üzerinde en fazla tesir yapmış eseri *L'age d'innocence*di ki, birbirleri için hayatlarının ilk ve son büyük aşkını duymuş bir çiftin bir üçüncü şahsın,

sevilmeden alınmış bir zevcenin şeref ve mevkiline hürmetle bu aşkı kalplerinin en derin köşesine gö-erek yaşamağa razı oluşlarının çok sade bir ifade ile ve o sadelik nisbetinde tesir vererek yazılmış hikâyesidir. Edith wharton'un romanı da daha başka eserleri de zengin ve yüksek tabakalar arasındaki maceralara ait bulunduğu halde, şaheserinin Amerika köylüleri arasında geçen bir faciyanın hikâyesi olan ve maal-sef benim okuduğum *Ethan Frome* imiş ki, bu keyfiyet, romancının kudre ini yalnız bir tabaka ve bir âlem tasvirde gö-termediğini ve binaenaleyh kudretinin büyüklüğünü ve derinliğini gösterir. Kendisinin gayet geniş bir kültüre de sahip, çok okumuş, düşünmüş ve görmüş bir kadın olduğunu ve uzun yıllardanberi vatanından ayrılmış bulunduğu halde Amerikadaki muhtelif âlem ve muhitleri tasvirde son zamanlara kadar hiç bir kusur ve hataya düşmediği de yazıldı. Zannedirim ki türkçeye hiç değitise bir kitabını tercüme etmek çok münasip olacaktır.